

T.C.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİSLERDE ULÛHİYYET

Ali BİLGİÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA-2007

T. C.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİMDALI

HADİSLERDE ULÛHİYYET

Ali BİLGİÇ

Danışman: Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA- 2007

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ

(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Halife KESKİN

Üye: Yrd. Doç Dr. Nebahat GÖÇERİ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

...../...../.....

Prof. Dr. Nihat KÜÇÜKSAVAŞ

Enstitü Müdürü

Not:Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ÖZET

HADİSLERDE ULÛHİYYET

Ali BİLGİÇ

Yüksel Lisans Tezi: Temel İslâm Bilimleri Ana Bilimdalı

Danışman: Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ

Nisan 2007, 122 sayfa

Allâh'ın varlığı, birliği ve hakikati İslâm'ın ve onun Peygamberi Hz. Muhammed'in insanlara ulaştırmak istediği en önemli mesaj olmuştur. Ulûhiyyetin vasıfları konusu tüm ilâhî dinlerde olduğu gibi İslâm dininde de üzerinde önemle durulan konulardan biridir. Çalışmamızda öncelikle ulûhiyyet ile ilgili kavramlar üzerinde durduk. Bu kavramların tahlillerinin yanında, Hristiyanlık, Yahudilik ve İslâm öncesi Arap toplumunun inancında ulûhiyyet anlayışını ve delillerini anlatmaya çalıştık. Bununla birlikte İslâm mezheplerinin ilâhî sıfatlarla ilgili görüşleri hakkında bilgi verdik. Daha sonra Kur'ân ve hadislerde Esmâü'l Hüsnâ bahsi, Esmâü'l Hüsnâ'nın sayısı, Esmâü'l Hüsnâ'nın Ulûhiyyete delaleti konularına değindik.

Anahtar Kelimeler: Ulûhiyyet, İlah, Rab, Tevhid, Şirk, Esmâü'l Hüsnâ

ABSTRACT**GODNESS IN HADITHS****Ali BİLGİÇ****Master of Arts, The Department of The Basic Islamic Sciences****Supervisor: Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ****April, 2007, 122 pages**

The reality of God's existence and uniqueness has become the most important message that Islamic Religion and his Prophet Hz. Muhammed wanted to bring to people. Godness subject is one of the topic that special attention is paid in Islamic religion as it is the same in all divine religions. In that study, firstly, some concepts taking place in the godness concept and proofs in Christianity, Judaism, and Müşrik convictions were explained. Besides, Hadiths related to Godness subject were touched on and some information on the opinions of sects about adjectives were given. Esmâü'l Hüsnâ subject, the number of Esmâü'l Hüsnâ and the sign of Esmâü'l Hüsnâ on Godness in the Qoran and hadiths were mentioned in that study, too.

Key Words: Godness, God, Unification, Şirk, Esmâü'l Hüsnâ

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızda, ibadet ve itaat edilmeye layık olan yegane varlık Allâh'ın bir vasfı olan Ulûhiyyet konusunu Kur'ân ve hadisler ışığında incelemeye çalıştık. Bilindiği gibi Allâh'ın birliği konusu tüm hak dinlerin temelini oluşturur. Akl-ı selim sahibi her insan, her şeyin üstünde ezeli, ebedi, bir olan Allâh'ı bulmakta zorlanmaz. Çünkü her insan İslâm fitratı üzere yaratılır ancak bir kısmı çevrenin etkisiyle bu fitratı tagyir ve tebdil ederler. Peygamberler de insanlara bu asli yaratılış gayelerini hatırlatma görevini üstlenmişlerdir.

Öncelikle Ulûhiyyet konusunu yakından ilgilendiren temel kavramlara değindik. Tevhid ve şirkin insan hayatı üzerindeki tesirleri, tevhidin yararlarına, şirkin ise zararlarına değinmek suretiyle farklı bir değerlendirme yapmaya çalıştık. Ayrıca İslâmiyet'in doğuşundan önce Arap Yarımadası'nda mensupları bulunan Yahudilik Hristiyanlık gibi ilâhî kaynaklı dinlerle müşriklerin ulûhiyyet anlayışları üzerinde durmaya çalıştık. Bunlardan her birinin kendine göre birtakım inançları vardı ve hepsi de kendi inançlarının diğerlerinden daha doğru ve hak olduğunu iddia ediyordu. Hz. Peygamber bu çeşitli din mensuplarının her biri ile ayrı ayrı mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu mücadelesinde de Allâh teala onu yalnız bırakmamış, gönderdiği vahiylerle ona yol göstererek, tek doğru yolun bütün peygamberlerin savunduğu, Allâh'ın birliği esasına dayanan yol olduğunu göstermiştir.

Bu çalışmamızın bir gayesi de Kur'ân ve hadislerin Allâh'ı nasıl tanıttığı hakkında bir fikir vermektir. Çünkü insan kime ibadet ettiğini, kime niçin yöneldiğini yani Allâh'ın isimlerini bilmedikçe hakiki bir ibadeti gerçekleştirmek mümkün olmamaktadır. Bilindiği gibi Allâh lafzı dışındaki diğer isimler, yaratıcının özel adı olmayıp O'nu niteleyen sıfatlardan ibarettir. Bu nedenle isimler üzerinde durmak uluhiyyetin muhtevası bakımından çok önem kazanmaktadır. İslâm dünyası sıfatlar konusunda çeşitli gruplara ayrılmış, her grup kendine has fikirler ve bu fikirleri açıklayan deliller ortaya koymuşlardır. Bu çalışmada bu üç gruba yer vermek suretiyle konuya açıklık getirmeye çalıştık.

Çalışmam boyunca bana verdikleri maddi ve manevi desteklerinden dolayı anneme, eşime, değerli hocam Prof. Dr. Ali Osman Ateş'e teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser.
a.s	: Aleyhi's- Selam
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluhu
Çev.	: Çeviren
Hız.	: Hazreti
r.a.	: Radiyallâhu Anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Vessellem
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vs.	: Vesaire

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
KISALTMALAR.....	iv
GİRİŞ	1
1. Konunun Belirlenmesi ve Sınırlandırılması	1
2. Çalışmanın Amacı	2
3. Araştırmada Kullanılan Yöntem ve Teknikler	2

I. BÖLÜM

ULÛHİYYET VE ALT KAVRAMLARI

1.1. Ulûhiyyet Kavramı	3
1.2. İlâh Kavramı	6
1.3. Rabb Kavramı	9
1.4. Tevhid Kavramı	11
1.4.1. Tevhîdin Delilleri	14
1.4.2. Tevhîdin Çeşitleri	17
1.4.2.1. Rububiyet Tevhîdi	18
1.4.2.2. Ulûhiyyet Tevhîdi	18
1.4.2.3. İsim ve Sıfatların Tevhîdi	19
1.4.3. Tevhîdin Hayata Etkileri	20
1.5. Şirk Kavramı.....	22
1.5.1. Şirkin Batıl Olduğunun Delilleri	24
1.5.2. Şirkin Çeşitleri.....	26
1.5.2.1. Açık Şirk	27
1.5.2.2. Gizli Şirk.....	27
1.5.3. Şirkin Hayata Etkileri.....	28
1.6. Ulûhiyyet Anlayışlarının Tarihi Arka Planı	30
1.6.1. Yahudilerin Ulûhiyyet Anlayışı	30
1.6.2. Hristiyanların Ulûhiyyet Anlayışları	34
1.6.3. Müşriklerin Ulûhiyyet Anlayışı.....	38
1.6.4. Müslümanların Ulûhiyyet Anlayışı	42
1.6.4.1. Tecsîm ve Teşbih	43

1.6.4.2. Ta'tîl.....	44
1.6.4.3. Sıfâtiyye	45

II. BÖLÜM

ULÛHIYETLE İLGİLİ HADİSLER

2.1. Esmâü'l-Hüsnâ Kavramı	47
2.2. Esmâü'l Hüsnâ ve Teşbih	48
2.3. Esmâü'l Hüsnâ'nın Tevkifi Olup Olmaması	50
2.4. Esmâü'l Hüsnâ'nın Ulûhiyete Delalet Etmesi	52
2.5. Esmâü'l Hüsnâ'yı Bilmenin Önemi.....	54
2.6. Esmâü'l-Hüsnâ'in Sayısı	56
2.7. Esmâü'l-Hüsnâ'nın Tasnifi.....	58
2.8. Kur'ân ve Hadislerde Esmâü'l-Hüsnâ	60
2.9. Allâh'a İzafe Edilen Vech, Ayn, Yed Organları İle İlgili Haberler.....	96
SONUÇ	99
KAYNAKÇA.....	101
EKLER	105
ÖZGEÇMİŞ.....	113

GİRİŞ

1. Konunun Belirlenmesi ve Sınırlandırılması

Bu çalışmada İslâm'ın iki temel kaynağı olan Kur'ân ve hadislere dayanarak, Ulûhiyyet konusunu incelemeye çalıştık.

Bilindiği gibi İslâm'ın doğuşundan itibaren Allâh'ın varlığına ve birliğine İman konusu en önemli temel prensip olmuştur. Sadece Hz. Muhammed değil daha önceki bütün peygamberler de bu temel esas üzerinde önemle durmuşlardır. Allâh'ın varlığı ve birliğinin bilinmesi ve anlatılması meselesi her devirde insanlar için en önemli vakıa olmuştur. İnsan kendisini yaratan, büyüten, yediren, hayatını yönlendiren üstün bir varlığı her zaman aramıştır. Kimi Allâh'ı bularak doğru yolu seçmiş, kimi uluhiyeti başka varlıklara vererek veya Allâh'la birlikte başka ilâhlar da kabul ederek eğri yolu seçip şirke düşmüştür. Bu nedenle Kur'ân ve hadislerin öğrettiği uluhiyet anlayışının daha iyi anlaşılması için konuyu ele alırken, Hz. Muhammed'in İslâm'ı tebliğ etmek için gönderildiği zaman Arap Yarımadasında mensupları bulunan bazı dinlerin ulûhiyyet anlayışlarını Kur'ân ve hadislere dayanarak değerlendirmeye çalıştık.

Allâh'ın varlığını ve birliğini kabul eden insan Allâh'ın nasıl bir varlık olduğunu da merak etmiştir. Ancak insan aklı Allâh'ın zatini idrak etmekten acizdir. Gerek Kur'ân'da Allâh-u teala kendisini, gerekse hadislerde Hz. Peygamber'in Allâh'ı bazı isimlerle vasıflandırmasını göz önünde bulundurarak, Allâh hakkında bilgi edinmek mümkündür. Ancak bu sıfatların keyfiyetini de insan idrak edemez.

Hız. Peygamber zamanında Müslümanlar arasında bu konuda herhangi bir tartışma çıkmamış bütün sahabeler hakiki bir imanla Allâh'a inanmışlardır. Daha sonraki dönemlerde bu konuda tartışmalar yapılmış ve Müslümanlar çeşitli fırkalara ayrılmıştır. Bu gruplardan Müşebbihe Allâh'ın kendisini vasıflandırdığı sıfat ve isimlere dayanarak Allâh'ı insana benzetmiştir. Mutezile ise Allâh'ı, insana benzetmemek için sıfatları inkar etmiştir. Ehl-i Sünnet ise bu sıfatları kabul ederek Kur'ân ve hadise en uygun şekilde anlatmaya çalışmışlardır.

Biz de bütün bunları göz önünde bulundurarak Kur'ân ve hadislerde anlatılan ulûhiyyet konusuna açıklık getirmeye çalıştık. Ancak Ulûhiyyet konusu İslâm Düşünce

Tarihi göz önüne alınacak olursa çok geniş olduğundan bir yüksek lisans çalışmasının sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle biz konuyu Allâh'ın isimleri ile sınırlandırmaya çalıştık.

2. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı ulûhiyyetle ilgili Hz. Muhammed'den rivayet edilen hadislerin incelenmesinden ibarettir. Bunun yanında konuyla ilgili bazı kavramlar üzerinde de durularak konunun daha anlaşılır hale gelmesini sağlamak amacındayız. Yine konuya açıklık kazandırmak için tarihi arka plana giderek konuyu zenginleştirmek ve İslâmiyet'ten önceki bazı dinlerin ulûhiyyete verdikleri manalar üzerinde durmak istiyoruz. Bununla birlikte Esmâ'ül-Hüsna'yla ilgili Kur'ân ayetlerine ve hadislere değinmek suretiyle konuya açıklık getirmeye çalışacağız.

3. Araştırmada Kullanılan Yöntem ve Teknikler

Çalışmamızın özelliği nedeniyle öncelikle tarihi yöntem kullanılmıştır. Böyle bir metodun takip edilmesi için başlıca iki esas gerekmektedir. Bunlardan ilki, araştırma konusu ile ilgili olan kaynakların toplanması, diğeri de elde edilen malzemenin değerlendirilmesidir. Bu tür çalışmalarda kütüphane ve arşiv çalışmalarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Kaydedilen bu verilerin bilimsel geçerlilik ve güvenilirlik kaidelerine uygun olması hususunda azami ölçüde dikkat ettik. Verilerin kaydedilmesinin ardından bunları değerlendirerek rapor haline getirdik.

Çalışmamızda öncelikle Hadis kaynakları olmak üzere, Tefsir, Kelam, İslâm Tarihi ve Dinler Tarihi'ni ilgilendiren eserler taranmış ve ilgili yerler fişlenmiştir. Toplanan bu bilgiler, bilimsel geçerlilik ve güvenilirlik ölçülerine uygun olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde uluhiyetin kelime manası, uluhiyetle ilgili bazı kavramları ve bazı dinlerin uluhiyet anlayışlarını ele almaya çalıştık. İkinci bölümde ise Esmâü'l Hüsnâyla ilgili bazı konuları ve bu konudaki hadisleri incelemeye çalıştık.

I. BÖLÜM

ULÛHİYYET VE ALT KAVRAMLARI

1.1. Ulûhiyyet Kavramı

Ulûhiyyet “ilâh” kökünden türemiş bir kelimedir. “İlah”ın masdar halidir ve “İlahlık, tanrılık” anlamına gelir. Kulluk etmek, hayranlık duymak, korkudan birine sığınma, üstün bir güç, olağanüstü bir varlık karşısında aciz kalma, ibadet etme manasına gelen “alehu” fiili, ism-i mef’ul olarak alındığında kendisine ibadet edilen varlık, ma’bud anlamına gelen bir terimdir.¹ Ulûhiyyet, namaz, oruç, zekat, hac ve duada, kurbanda, korkuda, ümit ve sevgide, ibadette sadece Allâh’ı birlemek bunları yalnızca Allâh için yapmaktır.

İslâm dininin temeli olan “lâ ilâhe illallâh” cümlesi Allâh’ın dışında hiçbir ilâh kabul etmez. Nitekim Kur’ân’da Allâh (c.c) şöyle buyurmaktadır. “Allâh’la birlikte başka bir ilâh daha edinip tapma. Ondan başka hiçbir ilâh yoktur.”²

İnsanın fıtratında kendinden üstün bir varlığa yalvarma ve tapınma ihtiyacı yatar. İnsanlar fıtrattan gelen ilâh edinme ihtiyacını bazen, sadece Allâh’a yöneltmeyip başka ilâhlara da taparlar. Kur’ân’ı Kerim’de öncelikle Allâh’ın ilâhlığı üzerinde durulur³ ve insanların kendi kafalarından doğan düzmece ilâhların ilâhlıklarını inkar maksadıyla Allâh (c.c.) onlardan “sahte ilâhlar” olarak söz etmiştir.⁴

Sahte ulûhiyyetin iki yönü vardır. Birincisi; kendileri de diğer varlıklar gibi bir yaratık oldukları halde Allâh’ın yarattığı, hiçbir güçlerinin olmadığını, ölümlü olduklarını bile bile diğer canlılar üzerinde üstünlük iddiasıyla onları kendilerine boyun eğdirmeye çalışan, Allâh’ın yeryüzündeki egemenliğini kendinde toplamayı hedefleyen ve ikna ya da hile, korkutma baskı veya daha başka metotlarla kendilerinin yeryüzünde itaat edilmeye layık “ilâh” olduklarını kabul ettirdikleri insanlara ilâhlık taslayan kişiler uluhiyyetin özneleridir.

İkincisi ise; kendileri ilâhlık taslamayıp Allâh’ın yeryüzündeki egemenliğini gaspeder sahte ilâhlara boyun eğerek onların ilâhlıklarını onaylayan veya cinlere,

¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, elh maddesi., I/84.

² 28/Kasas, 88.

³ Kalkan, *Müslümanın Akaidi*, s. 170.

⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.* I/118.

şeytanlara, ateşe, değişik hayvanlara, üstün insanlara ibadet edercesine tapan, onları sanki Allâh'ın sıfatlarını kendilerinde topluyormuşçasına ululayan Allâh'ı bırakıp söz konusu varlıklara uyan kişiler, uluhiyeti Allâh'tan başkasına vermekle müşrik konumuna düşmekte olup, Allâh'ın hakkı olan ulûhiyyet sıfatını çeşitli varlıklara layık görmektedir.⁵

Ulûhiyyet vasıflarının en önemlisi, Allâh'ın hayatımız için kanun koyan, nizam ve hukuk belirleyen olmasıdır. Çünkü ulûhiyyet ve otorite birbirini gerektirir.⁶ İnsan herhangi bir şeyi kendisi için veli, yardımcı, kötülükleri uzaklaştıran, duasını kabul eden, zarar ve fayda vermeye gücü yeten bir varlık olarak görürse ve bütün bunları tabiat kanunları çerçevesi dışında manalarla anlayıp onlar hakkında kabul ederse bu inandığı şeyin alemin nizamı üstünde bir otoriteye sahip olduğunu kabul etmesinden ileri gelmektedir. Allâh'tan başkasına dua eden ve ihtiyaçlarını O'ndan başkasına arz eden kimsenin bu yanlış inancı, ulûhiyyet otoritesinin herhangi bir kısmında onun, Allâh'a ortak olduğuna inanmanın dışında başka bir sebepten kaynaklanmaz.⁷

İşte Kur'ân-ı Kerim'in Allâh'tan başkasının ilâhlığını red ve tek olan Allâh'ın uluhiyetini isbat konusunda getirdiği delillerin esas kabul ettiği otorite düşüncesi budur.⁸ Kur'ân'ın bu hususta belirttiği gerçek şudur: Göklerde ve yerde bütün egemenlik, otorite ve yetkilere malik olan ancak Allâh'tır. Yakarma O'na mahsustur. Emretmek sadece O'na aittir. O'ndan başka otorite yoktur. Göklerde ve yerde O'ndan başkasının hükmü geçmez. Hükmünün selahiyetleri hususunda kimse O'na ortak olamaz.⁹ İşte bunun için gerçekte O'ndan başka ilâh yoktur. Kur'ân-ı Kerim'de konuyla ilgili şöyle buyrulmaktadır. O hüküm ve hikmet sahibidir. Her şeyi hakkıyla bilendir.”¹⁰ Yine bir başka Ayet-i Kerime'de de şöyle buyrulmaktadır: “Habibim onlara deki: “Allâh'ı bırakıp da O'nun ortağı olduklarını kupkuru iddia ettiklerinize istediğiniz kadar yalvarın. Onların ne göklerde ne yerde bir zerre miktarına bile güçleri yetmez. Onların buralarda hiçbir ortaklığı olmadığı gibi, onun da bunlardan bir yardımcısı oktur. O'nun nezdinde kendisine izin, verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez.”¹¹

⁵ Kızmaz, “Ulûhiyyet” maddesi, *Şamil İsl. Ans.*, VIII/118.

⁶ Kalkan, *Müslümanın Akaidi*, s. 170,171.

⁷ Mevdudî, *Kur'an'a Göre Dört Terim*, s. 23,24, Kalkan, a.g.e., s. 170-171.

⁸ Mevdudî, a.g.e., s. 24.

⁹ Mevdudî, a.g.e., s. 24, 25.

¹⁰ 43/Zuhruf, 84.

¹¹ 34/Sebe', 22-23.

Kur’ân, uluhiyetin bütün peygamberler tarafından öğretilen bir itikat olduğunu bildirmektedir. “Ey Muhammed! Senden önce gönderdiğimiz her peygamber’e: “Benden başka ilâh yoktur. Bana kulluk edin!” diye vahyetmişizdir.”¹² der.

Ulûhiyyet aynı zamanda egemenlik ve mülk anlamlarını da kapsamaktadır. Bu anlamlarıyla da Allâh’a herhangi bir şekilde ortak koşmamak, İlah’ın birliğin, kabulün gerekleri arasındadır.¹³ Şu ayette de bu hususu açıkça ifade edilmektedir: “De ki: Ey mülkün sahibi Allâh’ım! Sen mülkü, kime dilerse ona verirsin, kime dilerse mülkü ondan çekip alırsın. Kimi dilerse onun kadrini yükseltir, kimi dilerse onu alçaltırsın.”¹⁴ Başka bir ayette de şöyle buyrulmaktadır: “O kavuşma günü onlar kabirlerinden fırlayıp çıkarlar.”

Onlardan sadır olan hiçbir şey Allâh’a gizli kalmaz. Allâh buyurur: “Bugün mülk kimindir? (yine kendisi cevap verir) : Bir olan, her şeye hakim ve kâhâr olan Allâh’ındır.”¹⁵

Yüce ve eşsiz olan, hiç bir şeye muhtaç olmayan, her şeyi yaratan, ibadet edilmeye layık olan bütün noksanlıklardan münezze olan bir Allâh’a uluhiyetinde ortak kabul etmek mümkün değildir.

Sonuç olarak Kur’ân-ı Kerim’de, yaratma da, eşyayı takdir ve tayinde, alemin nizamının idaresinde Allâh’ın ortağının olmadığını bildirirken hemen onunla birlikte varlıkta egemenliğin ve mülkün de yalnız Allâh’a ait olduğu vurgulanmıştır. Çünkü ulûhiyyet ve otorite (mutlak egemenlik) birbirini gerektirir. Mana ve ruh bakımından farkları da yoktur. Otoritesi bulunmayan ilâhlığı mümkün değildir. Mutlak otorite sahibinin ilâhlığından ise sözü edilebileceği gibi tek başına ilâh oluşunun da kabul edilmesi gerekir. Çünkü herhangi bir şahsın bir ilâhtan istediği bütün ihtiyaçlarının yerine getirilmesi ise bunun otoritesiz bir güç tarafından yapılması mümkün değildir.¹⁶ Mutlak hakimiyet parçalanma kabul etmez. Yaratma işinin bir güçte, rızık işinin diğer bir güçte olması mümkün değildir. Mutlak hakimiyetin gereği hüküm ve emrin güçlü ve tek alana ait olması ve egemenliğinin basit bir parçasının dahi başkasına

¹² 21/Enbiyâ, 25.

¹³ Mevdudî, *Kur’an’a Göre Dört Terim*, s. 33.

¹⁴ 3/Âli İmrân, 26.

¹⁵ 40/Mü’min, 16.

¹⁶ Mevdudî, *a.g.e.*, s. 29, 30.

geçmemesidir.¹⁷ Yaratan, rızık veren, alemin nizamını idare eden ve onun işlerini yürüten Allâh'tır. Bütün bunlarda hiçbir ortağı yoktur.

Dolayısıyla, ulûhiyyet alanında asıl olan, yaratıcı, varlığı kendinden zorunlu varlık ile yaratılmış, varlığını başkasına borçlu olan arasında varlık noktasında hiçbir açıdan eşitlik ya da ortaklık olamaz. Böyle bir ortaklık ancak yaratılmış varlıklar arasında olabilir.¹⁸

1.2. İlâh Kavramı

Kavram olarak “Tanrı” ifadesini tam olarak karşılamaktadır. Arap dilinde bir ismin yüklenebileceği bütün vazifeleri yüklenir ve her türlü terkibe girer. Mesela cem’i “Aliha” olarak gelir. İsim tamlaması halinde bulunabilir. Ancak Kur’ân’a göre tanrılar, sadece insanların veya onların babalarının uydurdukları asılsız isimlerden ibarettir. Arapça olan ilâh kelimesinin hangi sülâsiden türediği hakkında fikir birliği yoktur. Fakat bu kelime için öne sürülen farklı bütün sülâsilerin mana itibarıyla ilâh fikrinin bir yönünü ifade etmekte olduğu söylenebilir.¹⁹ Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

1. İlâh kelimesi “elehe-ye’lehu” sülâlesinden gelme ism-i mef’ul manasında fiil vezninde bir isimdir.²⁰ Bu fiil “abede” ile eş anlamlı olarak ibadet etmek manasına gelmektedir. Şu halde ilâh isim olarak kendisine ibadet edilen ma’bud demektir. Belirli olan gerçekten ibadet edilmeye layık tek varlığı ifade eden bir isim manasına gelmektedir.²¹

İlâh kelimesinin türetildiği kök olarak kabul edilen fiilin değişik harf-i cerlerle farklı manalara geldiği zikredilmektedir. Mesela Razi’nin anlattığına göre aynı fiil “elehe’r-raculu” şeklindeki kullanılışında “sığınmak, iltica etmek” manasına gelmektedir. Allâh, insanların ve bütün mevcudatın melcîdir. Çünkü bütün mümkinat hem varlıkları hem de sıfatları açısından O’na muhtaçtır.²² Aynı fiil, bir vakıa karşısında hayret ve dehşete düşmek manalarına da gelmektedir. Buradan hareketle Allâh, varlığı ve azameti karşısında akılların dehşet ve kalplerin hayerete düştüğü varlık olarak anlaşılabilir.²³ Bu fiil “ba” harfi ile kullanıldığında “bir yerde sabit olmak” manasına

¹⁷ Mevdudî, a.g.e., s. 30.

¹⁸ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur’an*, s. 32, 33.

¹⁹ Keskin, *İslam Düşüncesinde Allah-Alem İlişkisi*, s. 27.

²⁰ el-Beyhakî, *Kitâbü’l-Esmâ ve’s-Sıfat*, s. 47-48.

²¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, I/23.

²² er-Râzî, Fahrüddin, *Şerhu Esmâ*, s. 118.

²³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, İlâh Maddesi, c. XII/467.

gelmektedir. Bu manadan hareketle Allâh'ın sabit ve değişmelerden münezze bir ilâh olduğu söylenebilir.²⁴

2. İlah lafzı “velehe” sülasisinden türetilmiştir. Gu görüşe göre kelime aslında “vilâh” şeklindeydi. Bu manası ism-i mef'ul olan fial vezninde bir kelime idi. Va'dan bedel olarak hemze geldi ve kelime ilâh şeklini aldı.²⁵ Kelimenin manası hakkında farklı iki görüş vardır: Birincisine göre “veleh” aşırı muhabbet ve aşırı merhamet manasına gelmektedir. İkinci görüşe göre ise bu hayet etmek, korkunun ya da sevincin şiddetinden dolayı aklın kaybolması, hüznün ve kederin artması gibi manalara gelmektedir. İnsan sevdiği bir varlığa uzaklığından ya da onu kaybetmesinden doğan endişe ve korkudan dolayı hüznlenir. Sevginin şiddetine göre bu yüzden aklını kaybedebilir. Aynı şekilde ona olan visalden, onunla buluşmasından dolayı sevinir. İlah kelimesinin bu kökten gelmiş olması lafız cihetinden hayretin Allâh'a izafeti mümkün olmadığından dolayı problemlili olmasına rağmen mana itibariyle ilâhî fiilleri tefekkür edenlerin hayretlerinin sebebi olduğundan dolayı kabul edilebilir.²⁶

Genel olarak ilâh kelimesi, ibadet ve itaate layık, her şeyin O'na muhtaç olduğu, kainatın ve eşyanın yaratıcısı ve yoktan var edici bir varlıktır. Alimlerin çoğunluğu uluhiyet kavramından hareketle ilâhın mutlak anlamında ibadet etmekle irtibatlı olduğunu, dolayısıyla onun tapılan varlığa tekabül ettiği belirtilmiştir.²⁷

İnsanın fıtratında kendinden üstün bir varlığa inanma ihtiyacı olduğunu daha önce belirtmiştik. İnsanın zihninde ibadete ve ilâh edinmeye iten nedenin asıl kaynağı kişinin muhtaç ve güçsüz olmasıdır. Çünkü insan, kendisinin ihtiyaçlarını gidermeye gücü yeten, sıkıntılara karşı ona yardım eden, gerektiğinde onu koruyan, ızdırap ve korkusu halinde korkusundan onu emniyete çıkaran bir varlıktan başkasına ibadet etmeyi aklına getirmez.²⁸

İlah kelimesi gizlilik ve esrarengizlik manalarına da gelir ki, böylece ilâh görülmez, ulaşılmaz²⁹, insanların idrak edemediği sırlardan daha esrarlı olan bir varlıktır.

²⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, İlah Maddesi, c. XII/467-470.

²⁵ Beyhakî, *Kitâbü'l-Esmâ*, s. 47.

²⁶ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsirü'l-Menâr*, I/37.

²⁷ Yavuz, “İlah” maddesi *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, XXII/64.

²⁸ Mevdudî, *Kur'an'a Göre Dört Terim*, s. 15; Karlıbayır, *İslam ve Dört Terim*, s. 15, 16.

²⁹ Kalkan, *Müslümanın Akaidi*, s. 170.

İlah kelimesinin mabuda bağlanması nedenleri şöyle sıralanabilir. İhtiyaçları gideren, işlenen amelin karşılığını veren, sükunet bahşeden, yüceliği ve hükmü altına alıp musibet anında koruyandır.³⁰

Kur’ân-ı Kerim’de ilâh kelimesi iki manada kullanılmıştır. Birincisi, hak olsun batıl olsun ayırım yapılmaksızın insanların kendine tapındığı şey anlamında mabud. Allâh (c.c.) Kur’ân’ı Kerimde şöyle buyurmaktadır: “Onlar Allâh’ı bırakıp güya kendileri yardıma mazhar edilecekler ümidi ile ilâhlar edindiler.”³¹

Bu ayetlerden anlaşıldığı üzere cahiliyet devri insanları kendileri için ilâh olduğuna inandıkları varlıkların, sıkıntı anlarında koruyucuları oldukları, onları himayelerine sığındıklarında da ahdi bozmaktan meydana gelecek sorumluluklardan ve çeşitli korkulardan kendilerini emin kılacaklarını zannediyorlar.³² Hak ve bir olan ilâha inanmak yerine batıl ilâhlara inanmışlardır. İlk çağda günümüze kadar bu yolu tercih edenler olmuştur.

İkincisi ise gerçekten ibadete layık olan varlık anlamında hak mabud. Allâh’tan başka bir ilâhın olmadığı eşi, benzeri, ortağı ve çocuğunun bulunmadığı vurgulanmaktadır. Genellikle gerçek ma’budun sadece Allâh olduğunu göstermek üzere “lâ ilâhe illallâh” şeklinde nefiyden sonra ispata geçen kelime-i tevhid formülü kullanılır. Ayetlerde belirtildiğine göre ilâh kendiliğinden var olan, başkasına ihtiyacı bulunmayan, ebedi hayatla diri olan, yaratan, öldürüp diriltten, rızık veren, ilmiyle bütün varlıkları kuşatan, evrenin yegane hakimi olup daima üstün gelen, en güzel isimlere sahip olan en yüce varlıktır. Bu nitelikleri taşımayanların ilâh olamayacağını bildiren Kur’ân, insanların diğer bir insanı veya cansız nesneleri ilâh edinmelerine dikkat çeker ve bu kişileri şiddetle eleştirir.

İlah kelimesi hadislerde de geçmektedir. İbn Ömer (r.a.)’tan rivayet edildiğine göre Rasullullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İslâm beş temel üzerine kurulmuştur. Allâh’tan başka ilâh olmadığına, Muhammed (s.a.v.)’in Allâh’ın elçisi olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekatı, haccı ve ramazan orucunu yerine getirmektir.”³³ Bunun gibi hadislerde Allâh’ın gerçek ilâh olduğu, O’ndan başka ilâhın bulunmadığı ve Müslümanlığa girebilmek için O’na inanıp şehadette bulunmak gerektiği belirtmiştir.

³⁰ Mevdûdî, a.g.e., s. 17.

³¹ 36/Yâsîn, 74.

³² Mevdûdî, *Kur’an’a Göre Dört Terim*, s. 17.

³³ Buhârî, İmân I, 8.

İbn Ömer'den nakledilen hadisin senedine baktığımız zaman şu şekildedir: Hz. Muhammed (s.a.v.), İbn Ömer (r.a.), Sa'd b. Ubeyde (v. 85), Ebi Mâlik el-Eşcâi (v. 108), Ebû Hâlid Süleyman b. Halid (v. 196), Muhammed b. Abdullah (v. 195), Buhâri. (Bkz. İlgili şema Ek-1).

1.3. Rabb Kavramı

Rabb kelimesi sözlükte, mâlik, sahib, yaratıcı, bir şeyi ıslah eden, terbiye etmek, efendi³⁴ bakmak, büyütme, sorumluluğunu yüklenmek, toplamak, sözünü geçirmek, rızık vermek, kemale erdirmek³⁵ gibi manalara gelmektedir.

Dini manada rabb, terbiye eden, rızık veren, şansları mahlukat arasında taksim eden iyilik yapan, malik olan manalarına gelir.³⁶ Rabb kelimesi Allâh (c.c.) için kullanılmaktadır. Ancak Arap dilinde isim tamlaması şeklinde insan için de kullanılmıştır. “Evin sahibi”, “Devenin sahibi” gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. İbnu'l Enbari'ye göre Rabblik, yani bir şeyin Rabbi olmak üç manaya gelir.

1. Malik olmak; yani tasarrufu kudreti altında bulunan her şeyin yegane sahibi ve idarecisi olmak, Sadece Rabb bütün onların sahibi, yöneticisi ve istediği gibi ilmine ve iradesine uygun olarak tasarrufta bulunur.

2. Kendisine itaat edilecek, boyun eğilecek efendi, anlamını da ifade eden Rabb, kendisine itaat edilecek, emirlerine uyulup, yasaklarından uzak durulacak yegane efendi anlamına da gelir.

3. Rabb ıslah eden, arıtıp, saflaştırıp, olgunlaştıran anlamındadır. Yani o Rabb her şeyi düzelten, tam bir şekilde halden hale geçirerek düzenleyen terbiye edendir.³⁷

Baba-oğul münasebeti sevgiye dayandığından Araplar babaya, terbiye birbirinin tamamlayıcısı birer mana olarak bunların en üstünü rab'da bulunmaktadır. Kur'ân, rab kelimesinin bu manasına dayanarak, insanlara tanıtmak istediği tanrının bu sıfatlara haiz olduğunu ortaya koymak için ilk olarak rabb sıfatını zikretmiştir.³⁸ İlk inen ayetlerde Allâh (c.c.): “Yaratan Rabbinin adıyla oku, O İnsanı kan pıhtısından yarattı, insana

³⁴ Atay, *Kur'ân'a Göre, İmân Esasları*, s. 23.

³⁵ Kalkan, *Müslümanın Akaidi*, s. 167; Mevdudî, *Kur'an'a Göre Dört Terim*, s. 35, 36.

³⁶ Atay, a.g.e., s. 23.

³⁷ Tunç, “Rabb” maddesi, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, VI/354.

³⁸ Atay, *Kur'ân'a Göre İmân Esasları*, s. 24.

bilmediğini öğreten, kalemle öğreten kerem sahibi Rabbin için oku”³⁹ şeklinde buyrulmaktadır. Şüphesiz bu ve bunun gibi ayetlerde geçen Rabb kelimesi doğrudan doğruya Allâh (c.c.)’ı işaret etmektedir.

Böylece, mürebbî (terbiye eden) kelimesi öğretmeyi doğruyu göstermeyi ve bunları yaparken merhametli olmayı ihtiva etmektedir. Bundan dolayı terbiyeli manasında olan “rabb” hidayet ve rahmetle alacalıdır. Allâh (c.c.)’da rabb olması bakımından yarattıklarını terbiye ve ıslah ederek idare etmektedir. İnsanın zararını istemez. İnsanın menfaatine göre emir ve yasaklarda bulunur.⁴⁰

Kur’ân’da Rabb kelimesi bazen tek bir anlamıyla, bazen birkaç anlamıyla bazen de bütün anlamlar kastedilerek kullanılmıştır.⁴¹

“İşte o taptıklarınız benim düşmanımdır. Benim tek dostum alemlerin Rabb’i olan Allâh’tır. O beni yaratan doğru yola iletendir. O beni doyuran ve içirendir. Hasta olduğumda bana şifayı verendir. Beni öldürecek ve diriltecek O’dur.”⁴²

“O doğunun ve batının Rabbidir. O’ndan başka ilâh yoktur öyleyse O’nu vekil tut.”⁴³

Bu ayetlerde geçen Rabb kelimesi, terbiye eden, kefil olan, vekil olan, ihtiyaçlarını gideren, yetiştiren, yaratan, kanun ve hüküm koyan yegane varlık, şari, her şeyin sahibi ve maliki olan Allâh anlamında kullanılmıştır.⁴⁴

“O sizin Rabbinizdir. Sonunda O’na döndürüleceksiniz.”⁴⁵ ayetinde ise rabb kelimesi etrafında toplanılacak mümtaz varlık anlamındadır.⁴⁶

“Allâh’ı bırakıp da birbirimizi rabler edinmeyelim”⁴⁷ Bu ayette geçen rabb kelimesinin çoğulu olan “erbab” lafzı, toplulukların ve milletlerin önder ve rehber edindikleri kimselere işaret etmektedir. İnsanlar bu önderlerin emirlerine uyarlar, onların koydukları kurala da uyarlar, onların hiçbir delile dayanmaksızın ileri sürdükleri

³⁹ 96/Alak, 1-5.

⁴⁰ Atay, a.g.e., s. 24, 25.

⁴¹ Karlıbayır, *İslam ve Dört Terim*, s. 25

⁴² 26/Şuarâ, 77-80.

⁴³ 73/Müzzemmil, 9.

⁴⁴ Tunç, “Rabb” maddesi, *Şamil İslam Ans*, VI/355.

⁴⁵ 11/Hûd, 34.

⁴⁶ Tunç, a.g.m, *Şamil İslam Ans*. , VI/355.

⁴⁷ 3/Âl-i İmrân, 64.

helal ve haram gibi değerlendirmelerini de kabul ederler. İşte Allâh (c.c.) onların gerçek manada rabb olmayıp diğer insanlar gibi aciz birer insan olduklarını haber veriyor.⁴⁸

“Yedi göğün de Rabbi, yüce arşın da Rabbi kimdir?”⁴⁹ bu ve benzeri ayetlerde de rabb kelimesi, malik, sahip anlamında kullanılmıştır.

Hadislerde de rabb kelimesi geçmektedir. Abbas b. Abdulmuttalib (r.a.)’tan rivayet edildiğine göre Abbas Rasulullah (s.a.v.)’in şöyle buyurduğunu işitmiştir: “İmanın tadını; Rabb olarak Allâh’a, din olarak İslâm’a ve peygamber olarak da Muhammed’e razı olan kimse tatmıştır.”⁵⁰ Tirmîzî’den gelen bu rivayetin senedi şöyledir: Tirmîzî, Kuteybe b. Said(v.240), el-Leys(v.176), İbnu’l-Hâdî(v.120), Muhammed b. İbrahim b. El-Hâris(v.111), Âmir b. Sâd b. Ebi Vakkas(v.104), Abbas b. Abdulmuttalib(r.a),H.z.muhammed(s.a.v) (Bkz. İlgili şema, Ek-2). Hadisin senedinde yer alan Kuteybe b. Saîd (v. 240) hadis alimlerinden el_hâkim tarafından mevzu hadis nakletmekle suçlanmıştır. Ancak İbn Hacer el-Askalanî ise, el-Hakim’in bu iddiasının bir gerçekliğinin olmadığını, isnatta hata yapan bir kimsenin metninde de yanlışlıklar yapmasının caiz olduğunu, Kuteybe b. Said’in naklettiği rivayetin uydurma oluşunun uzak bir ihtimal olduğunu kaydetmiştir.el-Ferhiyânî, Kuteybe b. Said’in büyük hadisçilerden olmadığını söylemiş, ancak el-Mervezî de güvenilir bir ravi olduğunu söylemiştir. Yine bu senette yer alan el-Leys b. Sa’d b. Said sika olmakla beraber rivayetinde gevşek davrandığı için eleştiriye uğramış bir kimsedir. Ahmed b. Hnabel onun hadis alışında gevşek davrandığını söyler.⁵¹ Bu hadiste de Allâh’tan başkasını Rabb olarak tanımayan, İslâm yolundan başkasına gitmeyen ve sadece Rasulullah’ın gösterdiği yolda giden kimsenin imanın tadını tadacağını ortaya koymuştur.

Kısacası Rabb Allâh demektir. O her şeyin maliki sahibi, efendisi, ıslah edeni, varlıkların ihtiyaçlarını karşılayan yani görüp gözeteni, ihtiyaçlarını karşılayandır.⁵²

1.4. Tevhid Kavramı

Tevhid kelimesi sözlükte, birlemek, bir şeyin tek olduğu hakkında hüküm vermek, bir olduğuna inanmak anlamına gelmektedir. Dini istilâhta ise Allâh’ı zatında, sıfatlarında, isimlerinde ve fiillerinde tek kabul etmek, eşi ve benzeri olmadığına iman

⁴⁸ Tunç, Tunç, “Rabb” maddesi, *Şamil İslam Ans.*, VI, 355.

⁴⁹ 23/Mü’minun, 86.

⁵⁰ Tirmîzî, Tefsir, 10/2623.

⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb* IV/545-608.

⁵² Tunç, a.g.e., VI, 355.

edip ibadet ile de O'nu birlemektir.⁵³ Allâh'ı birliğinde, ulûhiyyet ve uluhiyetin hususiyetlerinde ortağı ve benzeri olmadığına itikat edip şirk ihtimali bulunan bütün düşüncelerden ve eylemlerden kaçınmaktır.

Tevhid kelimesi Kur'ân'da doğrudan zikredilmese de zamirle veya "Allâh'tan başka ilâh yoktur" şeklinde geçer. Allâh'tan başka varlık aleminde ibadet edilen ve tapılan şeyleri nefyetmek, ibadet edilmeye layık ancak Allâh vardır hükmünü tasdik ve ikrar etmek tevhiddir.⁵⁴

Tevhid İslâm dininin temel esasıdır. Kur'ân insanlığı baştan sona tek olan Allâh'a iman etmeye davet eder. Özellikle Allâh'ın birliği konusuna değinir. Bilhassa yaratıcı oluşunu vurgulayarak, ibadetin yalnız Allâh'a yapılacağı konusu üzerinde durur. İslâm inancının temelini oluşturan tevhid "Allâh'tan başka ilâh yoktur. Allâh birdir." gerçeğidir.⁵⁵

Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: "Sizin ilâhınız tek Allâh'tır. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. o esirgeyen ve bağışlayandır."⁵⁶ Tekin manası zatında kısım ve parçalara ayrılmayan varlıktı. Çünkü Allâh sayı yönünden olmayan tektir. Eğer sayı yönünden bir olsaydı o zaman parçalardan olurdu. Bu durumda tek ilâh olması mümkün olmazdı. Çünkü O'nun her bir cüz'ünde icad, yaratma ve hâdislik meydana gelirdi. O da her bir parçanın hâlik ve kâdir olmasına sevkederdi. Bu ise muhaldir.⁵⁷ Bunun için "birdir, tektir" deyimini kullanıldığı zaman bununla O'nun herhangi bir bölünmeyi kabul etmediği, yani bir kemiyeti, bir haddi, bir ölçüsü bulunmadığı kastedilir. Bazen de "birdir" deyiminden O'nun bir eşi, benzeri yoktur manası kastedilir.⁵⁸

Akıl mantık ve gerçeğin gözünde kainatta çeşitli ilâhın (iki ilâhın, çünkü mutlak surette bir sayısının zıddı ikidir.) bulunması mümkün değildir. Şayet iki olarak kabul edersek, ikisi arasından da ayırt edici bir özelliği de kabul etmek zorunda kalacağız. Çünkü iki şeyin mutlak manada ve bütün yönlerden eşit olmaları mümkün değildir. İkisinin arasında ayırt edici bir özelliği kabul ettiğimiz takdirde birini diğerine tercih etmemiz gerekecektir. Bu tercihi yaptığımızda da ortada iki değil bir ilâh kalacaktır.⁵⁹

⁵³ Özalp, "Tevhid" maddesi, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, VIII/79. Kalkan, *Müslümanın Akaidi*, s. 166

⁵⁴ Macit, *Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 417, 418

⁵⁵ Macit, *a.g.e.*, s. 419.

⁵⁶ 2/Bakara, 163.

⁵⁷ en-Nesefî, *Bahrü'l Kelâm fi Akâid-i Ehli'l-İslâm*, s. 20.

⁵⁸ el-Gazâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, s. 54, 55

⁵⁹ Havva, *İslam'da Allah İnancı*, s. 133, 134; el Gazâlî, *a.g.e.*, s. 55.

Bu konuyu şöyle özetlemek mümkündür. eğer kainatta iki ilâh var olmuş olsaydı biri yap diğeri yapma diyecekti. Mesela biri Ahmed'in oturmasını diğeri kalkmasını isteyecek ve bir anda bu iki isteğin birleşmesi mümkün olmayacaktı. Böylece kainatın düzeni bozulacaktı.⁶⁰ Nitekim Allâh (c.c.)'da şöyle buyurmaktadır: “Eğer yerde ve gökte Allâh'tan başka ilâhlar olsaydı, her ikisi de fesada uğrardı.”⁶¹ Kainattada üstün bir düzen bulunduğuna göre Allâh iki değil, birdir.

Bu konuda İmam-ı Azam da şöyle der: Allâh bir tektir. O'nun tekliği aded cihetiyle değil, şeriki, benzeri olmaması cihetiyledir. Çünkü bir şeyin tek olması, o şeyin kemâliyetindendir. Şüphesiz Allâh (c.c.) zatında, sıfatında ve fiilinde bir tektir. Çünkü Vâcibul-Vucud kemalatın en âli merbetesindedir.⁶²

Kelamcılar tevhidi açıklarken şöyle dediler: “Allâh-u Teala'nın Şubhi yoktur. yani sıfatında benzeri yoktur. Niddi yoktur. Yani kendisine karşı gelen yahud hükmünü geriye çeviren yoktur. Misli yoktur. Yani kudretini, O'nun kudretine, iradesini O'nun iradesine kıyas eden yoktur. İşte Allâh ferd, tek, tenhadır.” Tevhidin bu tanımında İslâm âlimleri ittifak etmişlerdir.⁶³

Tevhid Allâh'ın Vâcibul vücûd, yaratıcı ibadetin O'na yapılacağını, yalvarmanın ve yakarmanın O'na olacağını bildiren özdür. Çünkü bir olmak, benzeri olmamak tevhid kelimesinin kapsamına girer.

Metodolojik ilke olarak tevhid üç esastan oluşmaktadır: Bir reisi; gerçeğe uygun düşmeyen hey şeyin reddi. Bu sahteciliği ve yalancılığı İslâm'dan uzak tuttuğu gibi bilgi ve gerçeği destekler.

İkincisi; nihai anlamdaki gelişmelerin reddi. Kur'ân bir yandan basit tezada öte yandan paradoksa karşı onu korur. Bu da akılcılığın özüdür.

Üçüncüsü; yeni ve karşıt konumda açık olmadır. Bu esasta Müslüman'ı tekrarcılıktan korur, entelektüel tevazuya sevk eder.⁶⁴

Dolayısıyla Kur'ân tevhid inancını prensip olarak sunarken, uydurmadan uzak, akılcı ve insanı disipline sokan bir hayat tarzı önerir.⁶⁵

⁶⁰ Havva, a.g.e., s. 134, Çetin, *Ehli Sünnetin Nazarı İtikadın Ölçüsüdür*, s. 138

⁶¹ 21/Enbiyâ, 22.

⁶² Çetin, a.g.e., s. 134.

⁶³ Çetin, a.g.e., s. 135.

⁶⁴ Macit, *Kur'ân ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 420

⁶⁵ Macit, a.g.e., s. 420

“Rabbimiz her şeye yaratılışını ve ne yapması gerektiğini ona verendir.”⁶⁶ Bu ayet de bize kainattaki her varlığın bir gayesinin bulunduğunu, ne yapacağını yaratılışına yerleştirenin Allâh olduğunu haber vermektedir. Öyleyse kainattaki her şey, üzerinde düşünülecek bir malzemedir. Mesela akıllı olmayan hayvanların içgüdüleriyle hayatlarını devam ettirmeleri, göçmen kuşların göç zamanlarını ve yollarını tayin etmeleri gibi hususlar onları yönlendiren ve yaratılışlarına bunu yerleştiren bir gücün var olduğunu gösterir. Yaratılıştaki bu mükemmellik onları yaratanın gücüne ve mükemmelliğine delil olduğu gibi birliğine de delildir. Çünkü eğer O’nun ortağı bulunsaydı, mutlaka bir yerde aralarında anlaşmazlık çıkar ve evrene hakim olan bu mükemmel düzen darmadağına olurdu.⁶⁷

1.4.1. Tevhîdin Delilleri

Kur’ân-ı Kerim’de ve Hadiste tevhidi ispat eden açık ve kesin deliller vardır.

Kainattaki süreklilik ve gayelik Allâh’ın birliğine kuvvetli delildir. Çünkü yukarıda da değinildiği gibi alemin ilâhı birden fazla olsaydı iki ihtimal olurdu. Ya alemin var olması üzerinde birleşirler veya bu hususta anlaşamazlar. Birleştikleri takdirde alemi var etmek mümkün değildir. Çünkü iki müessirin iki eserde birleşmesi imkansızdır. Her biri ayrı yaratıcı kabul edildiği takdirde, alem bir varlıkla olur denilirse, ortalık hasıl olur. Birinin yaratmasından sonra diğerrinin de yaratıcı olması mümkün değildir. İşbirliği de acizliği gerektirir.⁶⁸

Ayrıca alem bütünüyle sonradan olmanın özelliklerini taşır. Bu da onun bir mucidinin olduğunu gösterir. kainatın bütününde görülen yardımlaşma, dayanışma ve uygunluk Allâh’ın birliğine delâlet etmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’de Allâh (c.c.) şöyle buyurmaktadır: “O öyle bir yaratıcıdır ki yer de ne varsa hepsini sizin için yarattı, sonra iradesini göğe yöneltip onları yedi gök olarak düzenledi. O her şeyi pekiyi bilendir.”⁶⁹

“O küfredenler görmediler mi ki gökler ve yer bitişik idiler de biz onları ayırtık, canlı olan her şeyi sudan yarattık. Hala inanmıyorlar mı?”⁷⁰

⁶⁶ 20/Tâhâ, 50.

⁶⁷ Şimşek, *Kur’ân’ın Ana Konuları*, s. 56,57.

⁶⁸ es-Sâbûnî, *Mâturidîyye Akaidi*, s. 64; Macit, *Kur’an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 436.

⁶⁹ 2/Bakara, 29.

⁷⁰ 21/Enbiyâ, 30.

“Allâh O’dur ki gökleri direksiz yükseltti, sonra Arş üzerine hükümrânlığını kurdu, güneşi ve ayı emrine boyun eğdirdi, her biri belirli bir vakte kadar akıp gidiyor, her şeyi yöneltiyor ve ayetleri açıklıyor ki Rabbinizin huzuruna çıkacağınıza kesin olarak inanasınız.”⁷¹

Kısaca bu ayetlerde olduğu gibi Kur’ân, dağların, denizlerin, gece ve gündüzün, rüzgarın, gezegenlerin, bitkilerin vb. her şeyin yaratıldığını ve bir sisteme bağlandığını ortaya koyar. Kur’ân’da kainat bahsi bizzat varlıktan bahsetmek değil, Allâh’ın varlığını ve birliğini göstermek içindir.⁷²

Kur’ân, insanın yaratılışını da Allâh’ın varlığına ve birliğine delil olarak sunmaktadır. İnsan gerek yaratılışı gerekse taşıdığı kıymetli özellikler itibariyle varlık aleminde en mükemmel varlıktır. İnsan akıl ve birtakım melekelerle donatılmış, değişik durumlar karşısında insana kurtuluş yolu gösterilmiş, irade gibi kuvvetlerle seçme hakkı ve sorumluluk verilmiştir.

İnsanın yaratılışını Kur’ân açık bir şekilde ortaya koymaktadır; “Semud’a kardeşi Salih’i gönderdik. O: “Ey kavmim, Allâh’a kulluk edin, ondan başka ilâhınız da yoktur. Sizi yerden O meydana getirdi, yeryüzünde yerleşme ve imar etme gücünü size O verdi...”⁷³

“İnsanı bir kan pıhtısından yarattı.”⁷⁴

“Rahimlerde size dilediği şekli veren O’dur. O’ndan başka ilâh yoktur.”⁷⁵

“O öyle bir yaratıcıdır ki sizi çamurdan yarattı...”⁷⁶

“Oysa O, sizi bu aşamaya kadar aşama aşama yaratmıştır.”⁷⁷

Aynı maddeden yaratılan insanların aynı tipte, fakat farklı özelliklerde olmaları onların bir olan Allâh tarafından yaratıldığına delâlet eder.

Peygamber (s.a.v.) bir Hadis-i şerifinde şöyle buyurmaktadır: “Allâh katında en büyük günah nedir? sorusuna: “Seni yaratmış olduğu halde Allâh’a şirk koşmandır.”⁷⁸ şeklinde cevap verir. Böylece yaratılan insanın yaratılışından ve yaratıcından gaflet ederek düştüğü şirk en büyük günah olarak nitelendirilmektedir.

⁷¹ 23/Ra’d, 2.

⁷² Macit, *Kur’ân ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 437

⁷³ 11/Hûd, 61.

⁷⁴ 96/Alak, 2.

⁷⁵ 3/Âli İmrân, 6

⁷⁶ 6/En’âm, 2.

⁷⁷ 71/Nûh, 14.

⁷⁸ Buhârî, Tefsir, 3/4206.

Peygamberlerin ayet ve mucizelerle gelmeleri zorunlu olarak Allâh'ın bir olmasının delilidir. Kur'ân da şöyle buyrulmaktadır: “Senden önce hiçbir resul göndermedik ki ona: “Benden başka ilâh yoktur, şu halde bana kulluk edin.” diye vahyetmiş olmayalım.”⁷⁹ Hz. Peygamberden önce gönderilen bütün peygamberlerin nübüvvetlerinin özü ve temel amaçları şirk koşulmaksızın yalnızca Allâh'a ibadeti sağlamak, sadece Allâh'ın gerçek anlamda ibadet layık ilâh olduğunu açıklamak ve O'nun dışında başka şeylere ibadet edilmesinin batıl bir davranış olduğunu beyan etmektir.⁸⁰ Bu itibarla Kur'ân'da: “Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize sor! Rahman'dan başka tapılacak ilâhlar (edinin diye) emretmiş miyiz?”⁸¹ buyrulmuştur.

Bir başka ayette de şöyle buyrulmuştur: “Rabbin sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa kendilerine “of” bile deme, onları azarlama, ikisini de güzel söz söyle.”⁸² Allâh (c.c.) tevhidi tavsiye ve emretmiş, sadece kendisinin ilâh olarak tanınmasına hükmetmiştir. “Rabbin, emretti.” ifadesi dini ve şer'i bir hükmü anlatmaktadır. Ne yerdeki ne de göklerdeki, ölü ya da diri hiçbir varlığa ibadet edilemez. Sadece O'na kulluk edilir. Yegane yaratıcı ve rızık verici olan, her şeyi idare eden hiç kimseye muhtaç olmayan tek ilâhtır.⁸³

İlahi kitaplar da Allâh'ın birliğini gösteren delillerdendir. Allâh tarafından indirilen ve tahriften uzak her ilâhî kitap tarihin her döneminde insanlığına tevhidi öğretmiş, Allâh'tan başka bir ilâh olmadığını söylemişlerdir.⁸⁴ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Kur'ân ancak Allâh'ın ilmiyle indirilmiştir. Ve benden başka ilâh yoktur. artık Müslüman oluyorsunuz değil mi?”⁸⁵ Allâh ilminin, kelamının tecellisi olan Kur'ân Hz. Peygamber aracılığıyla insanlığı karanlıktan aydınlığa çıkarmıştır. İnsanları Allâh'ın birliği gerçeğine, hakka ve hidayete götürmüştür. Ebu Hureyre (r.a)'tan rivayet edildiğine göre; Resulullah (s.a.v.) amcasına; “La ilâhe illAllâh, de ki, kıyamet gününde bununla senin için şahitlik edeyim” buyurdu. O da şöyle dedi: “Kureyş, ancak

⁷⁹ 21/Enbiyâ, 25.

⁸⁰ el-Kahtânî *Şirkten Korunmak*, s. 14.

⁸¹ 43/Zuhurf, 45.

⁸² 17/İsrâ, 23.

⁸³ el-Kahtânî, a.g.e., s. 15.

⁸⁴ Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 443.

⁸⁵ 11/Hûd, 14.

kararsızlığı onu bu işe sevketti diye beni ayıplamasa bu tevhid kelimesiyle senin yüzünü güldürürdüm.”⁸⁶

Muaz bin Cebel’den nakledilen şu hadis-i şerif’de tevhidin delilerine örnek teşkil etmektedir. Muaz b. Cebel ile peygamber arasında şöyle bir konuşma geçmiştir: “Muaz! Allâh’ın kulları üzerindeki hakkını biliyor musun?

-Allâh ve Resulu en doğrusunu bilir.

-“Allâh’ın kulları üzerindeki hakkı yalnızca O’na ibadet edip şirk koşturmamalarıdır.”

Bir süre ilerledikten sonra Hz. Peygamber Muaz’a dönerek şöyle demiştir:

-“Muaz! Eğer kulları yalnızca Allâh’a ibadet eder ve O’na şirk koşturmazlarsa, onların Allâh üzerindeki haklarının ne olduğunu biliyormusun?

-Allâh ve Resulu en doğrusunu bilir.

-“Kulların Allâh üzerindeki hakkı O’na şirk koşturmamaları Allâh’ın azab etmemesidir.”⁸⁷ Bu hadisin isnadı şöyledir: Müslim, İshak b. Mansur (v. 250), İbn Muaz b. Hişam (v. 200), Muaz b. Hişam b. Ebi Abdillâh (v. 154), Katâde b. Dâime (v. 117), Enes b. Mâlik(r.a.), Hz. Muhammed (s.a.v.). (Bkz. İlgili şema Ek- 3). Bu rivayette tenkide uğramış ravi yoktur.

Bu hadis-i şerif Allâh’ı kulları üzerindeki hakkının kendilerine emrettiği şekilde yalnızca O’na ibadet etmeleri ve şirk koşturmamaları olduğunu, kulların Allâh üzerindeki haklarının ise O’na şirk koşturmamaları Allâh’ın azab etmemesi olduğunu göstermekti. Kuşkusuz kulların Allâh üzerindeki hakları vaat ettiği sevabı onlara vermesidir.⁸⁸

1.4.2. Tevhîdin Çeşitleri

Kur’ân-ı Kerim’in Allâh konusunda üzerinde en çok durduğu husus tevhid konusudur. Tevhid yani Allâh’ı birlemek sadece gökten ve yeri yaratanın, her şeye hayat verenin Allâh olduğunu kabul etmek değildir. Nitekim müşrik Araplarda gökleri

⁸⁶ Tirmizî, Tefsir, 29/3403.

⁸⁷ Müslim, İmân, 53/32.

⁸⁸ el-Kahtânî, *Şirkten Korunmak*, s. 17.

ve yeri yaratanın Allâh olduğuna inanıyorlardı. Öyleyse tevhid bunun ötesinde bir şeydir. Kur’ân nasslarından esinlenerek âlimler Tevhid’i üç kısma ayırmışlardır.⁸⁹

1.4.2.1. Rububiyyet Tevhîdi

Rububiyyet tevhidi, Allâh (c.c.)’ın göklerin ve yerin yaratıcı ve yöneticisi olduğunu, tasarrufunda bir ortağı bulunmadığına, rızkın onun tarafından verildiğine, zarar ve yarar vermenin sadece O’nun gücü çerçevesinde bulunduğuna, her şeyin sahibine kesin bir şekilde inanmaktır.⁹⁰ Ayet-i Kerime’de: “Bilesiniz ki yaratmak da emretme de O’na mahsustur. Alemlerin Rabbi olan Allâh ne yücedir.”⁹¹ şeklinde buyrulur bu tevhid çeşidi kısa ve öz bir şekilde açıklanmıştır.

Rububiyyet tevhidi diğer bölümlerin esasını teşkil eder. Çünkü, ibadet ve itaat edilmeye boyun eğilmeye layık olan yalnızca yaratıcı, malik ve evrenin idarecisi olan Allâh’tır. Hamdler, zikirler, dualar, ibadetler, sadece yaratma ve emretme kendisine mahsus olan Allâh’a yapılabilir. Diğer bir açıdan da azamet güzellik ve olgunluk sıfatlarının sahibi de malik ve müdebbir (tedbir eden, düzenleyen) olan Allâh’tır.⁹²

Rububiyyet tevhidi eskiden dehriyyun (zamana tapanlar ve çağımızda da materyalistler) dışında genelde kimse inkar etmemiştir. Cahiliye Arapları gibi birçok müşrik bu tür tevhidi kabul ediyordu.⁹³ Kur’ân onlar hakkında şöyle der: “Andolsun ki onlara: “Gökleri ve yeri yaratan, güneşi, ayı buyruğu altında tutan kimdir?” diye sorsan, şüphesiz “Allâhtır” derler.⁹⁴ Fakat Allâh’ın Rabliğini kabul etmeleri, onları Allâh’a ortak koşma çerçevesinin dışına çıkarmaz.

1.4.2.2. Ulûhiyyet Tevhîdi

Ulûhiyyet tevhidi, ibadette, boyun eğmede, hüküm koymada, kesin itaatte ne yerde ne de gökte ortağı olmayan Allâh’ı birlemektir. İbadette Allâh’ı birlemek başkasını O’na ortak kabul etmemek ve O’nun belirlediği ibadet şekilleriyle ibadet etmektir. Bir başka deyişle ulûhiyyet tevhidi, Allâh’ın bütün yarattıkları üzerinde

⁸⁹ Şimşek, *Kur’an’ın Ana Konuları*, s. 57.

⁹⁰ el-Kardâvî, *Tevhidin Hakikati*, s. 20, Şimşek, a.g.e., s. 57.

⁹¹ 7/Araf, 54.

⁹² Davud, *Akidetü’t-Tevhid*, s. 29

⁹³ el-Kardâvî, a.g.e., s. 20, 21; Şimşek, a.g.e., s. 57; Kalkan, *Müslümanın Akaidi*, s. 168.

⁹⁴ Kalkan, a.g.e., s. 169; el-Kardavi, a.g.e., s. 21.

ulûhiyyet ve ubudiyyet sahibi olduğuna kesin olarak inanmak ve bunları bilip gereğince amel etmektir.⁹⁵

Ulûhiyyet tevhidi, diğer tevhid çeşitlerini hem gerektirir hem de içine alır. Rububiyyet tevhidine, ulûhiyyet tevhidi katılmadan tevhid kesinlikle gerçekleşmez. Bu nedenle imanın odak noktası ve temel dayanağı tevhidin bu kısmıdır. İnsan bunun için yaratılmış ve peygamberler bunun için gönderilmiştir. Kur’ân’da şöyle buyrulmaktadır: “Andolsun ki biz, Allâh’a kulluk edin ve putlardan sakının” diye (emretmeleri için) her millete bir peygamber gönderdik”.⁹⁶ Ulûhiyyet ve Rububiyyet tevhidi birlikte olmalıdır. Biri olmazsa kişi muvahhid olamaz ve şirke düşer. Mesela müşrikler rububiyyet tevhidini kabul ediyorlardı. Ancak bununla birlikte putlara tapıyorlar, yeryüzünde Allâh’ı hüküm koyucu olarak kabul etmiyorlardı. Aynı şekilde ehli kitap da Allâh’ın yeryüzünü yarattığını kabul ediyor fakat O’na oğul isnat ederek helal-haram kılma yetkilerini din adamlarına vererek şirke düşmüşlerdir. Bu nedenle ulûhiyyet tevhidi çok önemlidir ve bütün peygamberlerin tebliğlerinde en çok vurguladıkları husus ulûhiyyet tevhididir.⁹⁷

1.4.2.3. İsim ve Sıfatların Tevhîdi

Allâh’ın her açıdan mutlak anlamda kemal sıfatlarını taşıdığına kesin bir şekilde inanmaktır. Bu da ancak Allâh ve Resulünün, Allâh’ın isim ve sıfatı olarak bildirdiklerini kabul etmekle gerçekleşir. Yine bunların kitap ve sünnette arz edilen anlamlarını ve hükümlerini, O’nun büyüklük ve yüceliğine uygun bir şekilde, hiçbir şeyi yok saymadan, tahrif etmeden, başkasına benzetmeden ve keyfiyetini açıklamadan onaylamaktır. Bundan başka Allâh ve resulünün, Allâh’ı tenzih ettikleri noksanlıklardan, kusurlardan ve O’nun kemaline yakışmayan her türlü niteliklerden münezzehe olduğuna inanmaktır.⁹⁸ “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur.”⁹⁹, “Hiçbirşey O’na eş veya denk değildir.”¹⁰⁰ şeklinde çok sayıdaki ayet isim ve sıfatlarının tevhidini ortaya koymaktadır.

⁹⁵ el-Kahtânî, *Şirkten Korunmak*, s. 19.

⁹⁶ 16/Nahl, 36.

⁹⁷ Davud, *Akîdetü’t-Tevhid*, s. 30; Şimşek, *Kur’an’ın Ana Konuları*, s. 58; el-Kardâvi, *Tevhidin Hakikati*, s. 21,22; Kalkan, *Müslümanın Akaidi*, s. 169.

⁹⁸ el-Kahtânî, *Şirkten Korunmak*, s. 19; Davud, *Akîdetü’t-Tevhid*, s. 32; İbn Teymiyye, *İsim ve Sıfat Tevhidi*, s. 4.

⁹⁹ 42/Şûrâ, 11

¹⁰⁰ 112/İhlas, 4

İsim ve sıfatlarının tevhidi üç esasa dayanır.

a) Allâh'ı mahlukata benzemekten ve noksanlıklardan tenzih etmek,

b) Ziyade, noksanlık ve değiştirme yapmaksızın kitap ve sünnetteki bütün isim ve sıfatlara inanmak

c) Bu sıfatların şekillerini düşünmemek. Zira Ehl-i sünnetin çoğunluğuna göre Allâh (c.c.)'ın isim ve sıfatları tevkifidir yani Allâh'ın bunların manalarını bildirmesine ihtiyaç vardır. Bunlara kitap ve sünnette geldiği şekil üzere inanmak lazımdır.¹⁰¹

Kısacası sıfatlar konusundaki tevhidle ilgili olarak takip edilmesi gereken esas Allâh (c.c.)'ın bizzat kendisi ve resullerinin gerek kabul gerekse reddetme açısından vasıflandırdıkları şeylerle vasıflandırılmasıdır. Kendisinin kendisi hakkında ispat ettiğinin kabul edilmesi ve nefyettiğinin de reddedilmesidir.¹⁰²

1.4.3. Tevhîdin Hayata Etkileri

Tevhidin insan hayatı üzerindeki etkileri ve ortaya koyduğu önemli sonuçları vardır. Bu etkilerden biri; riyasız tevhidin insana dünya ve ahiret saadeti temin etmesidir. Allâh tevhid sebebiyle her iki alemde cezayı kaldırır, nimet ve güzellikler ihsan eder, kişinin emniyet içinde olmasını temin eder. Bunu açıklayan bir ayette Allâh (c.c.) şöyle buyurmaktadır: “İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar var ya işte güven onlarıdır ve onlar doğru yolu bulanlardır.”¹⁰³ Tevhidi kabul edenler dosdoğru yolda olup, dünya ve ahiret saadetinde kolayca ulaşırlar.

Allâh'ın rızası ve bahşedeceği güzelliklerin en önemli vesileleri tevhidir. Eğer kalpte hardal tanesi kadar iman varsa bu iman kişinin cehennemde sonsuza kadar kalmasını önleyecektir.¹⁰⁴ Enes (r.a.)'tan rivayet edildiğine göre peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “Kıyamet günü geldiğinde bana şefaathakki verilir, bende; “Ey Rabbim, kalbinde hardal tanesi kadar iman olanı cennete koy” derim, bunun üzerine onlar girerler.”¹⁰⁵

¹⁰¹ Davud, *a.g.e*, s. 32,33.

¹⁰² İbni Teymiyye, *İsim ve Sıfat Tevhidi*, s. 4, 5

¹⁰³ 6/En'âm, 82.

¹⁰⁴ el-Kahtânî, *Şirkten Korunmak*, 21.

¹⁰⁵ Buhârî, *Tevhid*, 46/135.

Tevhid kişinin hayırlı ameller yapmasını kolaylaştırır. Onun kötülüklerden uzak kalmasını sağlar ve zorluklardan kurtarır. Kul tam anlamıyla tevhidi kalbine yerleştirdiği zaman Allâh da ona imanı sevdirebilir ve kalbine imanın güzelliğini koyar. Tevhidin kalpteki mükemmelliğine göre de kul musibetlere karşı sakin bir kalp ve mütmaim bir nefis ile mücadele edebilir.¹⁰⁶

Tevhid, insanda kendine saygı ve izzeti nefsin en yüksek derecesini oluşturur. İnanan kimse her gücün sahibinin Allâh olduğunu, ondan başka hiç kimsenin yarar veya zarar veremeyeceğini, ihtiyaçlarını karşılayamayacağını, otorite ve etkiye sahip olamayacağını bilir. Bu inanç onu Allâh’tan başka her güce karşı bağımsız ve korkusuz hale getirir. Allâh’tan başka hiçbir gücün önünde boyun eğmez.¹⁰⁷

Tevhid, insanda saygının yanında tevazu ve alçak gönüllülük duygusunu da meydana getirir. Onu gösterişten uzaklaştırır. Güç, servet ve varlığın gururu kalbinde yer bulamaz. Çünkü o, sahip olduğu her şeyi Allâh’ın verdiği ve Allâh’ın onları verdiği gibi alabileceğini de bilir.

Tevhid, insanı, faziletli ve dürüst yapar. Çünkü kendisi için ruh temizliği ve dürüst davranıştan başka hiçbir başarı ve kurtuluş yolu bulunmadığına inanır.¹⁰⁸

Tevdih, zaman-mekan, kavim ve milletle sınırlı olmayıp bütün beşeriyete, kucak açan evrensel bir anlayıştır. Allâh tek ilâh O’ndan başka her şeyde yaratılmış olduğuna göre bütün mahlukatın eşitliği ortadadır. Yalnız bir Allâh’a inanmak kişiyi bencillikten kurtarır.¹⁰⁹

Tevhid, insanın Allâh’ın kanununa itaat etmesini ve onun gereklerini yerine getirmesini sağlar. Allâh’a inanan kimse Allâh’ın açık ve gizli her şeyi bildiğinden ve kendisine “şah damarından daha yakın” olduğundan emindir.¹¹⁰ Bu nedenle yaptığı her şeyi Allâh tarafından görüldüğünü bilir ve davranışlarını ona göre kontrol eder.

İbn Teymiye şöyle demiştir: “Kalbin sevinç ve tam anlamıyla lezzet alması ancak Allâh’ı sevmek ve O’nun sevdikleriyle O’na yaklaşmak yoluyla mümkündür.

¹⁰⁶ el-Kahtani, *a.g.ek*, s. 23, 24.

¹⁰⁷ Mevdudî, *İslam’ı Anlamaya Doğru*, s. 95.

¹⁰⁸ Mevdudî, *a.g.e.*, s. 95, 96

¹⁰⁹ Macit, *Kur’an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 458, 459.

¹¹⁰ Mevdudî, *İslam’ı Anlamaya Doğru*, s. 98.

muhabbetullah ise O'nun dışında sevgi duyulan her şeyden yüz çevirmesiyle tam olarak gerçekleşir. İşte bu “lâ ilâhe illAllâh’ın hakikatidir.”¹¹¹

Allâh tevhid sebebiyle iman edenleri cennetine koyacağını peygamberimizden rivayet edilen şu hadisten anlaşılmaktadır. Ubade b. Sâmit’in rivayet ettiğine göre Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “Kim Allâh’ın tek bir ilâh olduğuna ve O’nun ortağı bulunmadığına, Muhammed’in O’nun kulu ve peygamberi olduğuna, İsa’nın Allâh’ın kulu, peygamberi, Meryem’e verdiği kelimesi ve ruhu olduğuna, cennetin ve cehennemın hak olduğuna inanırsa Allâh o kimseyi yaptığı ameline göre cennete koyar.”¹¹² Tam anlamıyla kalbe yerleşmiş olan tevhid inancı cehennemden de kurtulmayı sağlar.

Bunun için Müslüman olmanın ilk ve en önemli şartı, Allâh’tan başka ilâh’ın ve ibadete layık hiçbir şeyin olmadığını kabul etmektir. Hz. Muhammed (s.a.v.)’in öğretisinde tek Allâh’a iman en önemli ve temel prensiptir. Bu, İslâm’ın temelidir ve diğer bütün inanç, emir ve hükümleri bu temele dayanır.

1.5. Şirk Kavramı

Ortak olmak manasına gelen “Şe-ri-ke” fiil kökünden bir mastar olan “şirk” kelimesi ortak koşma, ortak tanıma anlamına gelir. İki ortağın sermaye ve emeklerini birbirine katmaları, mirasta, ganimette, alım ve satımda birbirine şerik olmalarına şirket denilmiştir.¹¹³ Dini istilâhta ise şirk, Allâh (c.c.)’ın uluhiyetinde, sıfat ve fiillerinde eşi ve ortağı bulunduğunu kabul etmek, O’ndan başkasına ibadet etmektir. Allâh’a ortak koşmayla ilgili bütün fiillere “şirk” denildiği gibi, bu fiillerin faillerine de müşrik denilir.¹¹⁴

Şirk ile küfür birbirine yakın iki kavramdır. Aralarındaki fark küfrün daha genel, şirkin ise daha özel olmasıdır. Bu anlamda her şirk küfürdür, fakat her küfür şirk değildir. Her müşrik kafirdir, fakat her kafir müşrik değildir. Çünkü şirk sadece Allâh’a zat, sıfat ve fiillerinde ortak tanıma sonucu meydana gelir. Küfür ise küfür olduğu bilinen birtakım inançların kabulü ile gerçekleşir. Küfür olan inançlardan biri de Allâh’a ortak tanımadır. Mesela Mecüsilikte olduğu gibi iki tanrının varlığını kabul etmek şirk

¹¹¹ el-Kahtani, *Şirkten Korunmak*, s. 24.

¹¹² Müslim, *İmân*, 46/28.

¹¹³ Kerimoğlu, *Kelimeler ve Kavramlar*, s. 287, el-Kahtani, *a.g.e*, 25.

¹¹⁴ Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam’a Giriş*, s. 42

olduğu gibi aynı zamanda küfürdür. Halbuki ahiret gününe inanmamak küfürdür ama şirk değildir.¹¹⁵

Şirk dışındaki günahları, Allâh'ın dilediği kimse için bağışlayacağı ayeti kerime'de şöyle ifade edilir: "Allâh kendine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar. Kim Allâh'a ortak koşarsa büsbütün sapıtmıştır."¹¹⁶

Ehl-i Kitab'ın şirk kapsamına girip girmediği tartışma konusu olmuştur. Hukuk açısından müşriklerle kitap Ehli arasında fark bulunduğunu herkes kabul etmektedir. Bununla birlikte inanç bakımından onların müşrik olduklarını söyleyen âlimler çoğunluktadır.¹¹⁷ Onların müşrik olduklarını ifade eden ayetlerin yanında, müşriklerle birlikte fakat müşrikler dışında ayrı bir grup olduklarını belirten ayetler de vardır: "Yahudiler: "Uzeyr Allâh'ın oğludur." Nasraniler de "Mesih Allâh'ın oğludur" dediler. Bu daha önce inkar edenlerin sözlerine benzeterek ağızlarında geveledikleri bir sözdür. Allâh onları yok etsin nasıl da uyduruyorlar. Oysa O'ndan başka ilâh yoktur. Allâh koştukları eşlerden (ortaklardan) münezzehtir."¹¹⁸

Müşriklerle birlikte fakat onlardan ayrı bir topluluk olarak zikredildikleri ayetlerin birindeyse şöyle denilmektedir: İnananlar, Yahudiler, Sabiler, Hristiyanlar, Mecusiler ve Müşriklere gelince, muhakki Allâh kıyamet günü bunların arasını şüphesiz ayıracaktır, çünkü Allâh her şeye şahittir."¹¹⁹ Dolayısıyla, şirk tevhidin zıddı ve Allâh'ı uluhiyetiyle, rububiyetiyle ve isimleriyle birlemeyen her inanç şirktir.

Allâh'tan başkasına ibadet etmek ve Allâh'tan başkasını rabb edinmek, yani Allâh'a şirk koşturmak O'ndan başkasına itaat etmek, O'nun koyduğu hükümlerin dışında hüküm koyanların hükümlerini kabul etmek demektir. Şirkin dayandığı hiçbir haklı temel yoktur. Yeryüzünün mülkü Allâh'ındır, insanları ilkinden sonuncusuna kadar Allâh eşit olarak yaratmıştır. Bu bakımdan hiçbir insanın başkaları üzerinde kural koyma yetkisi yoktur. Şirki ortaya çıkaran yani şirkin tanrıları olan insanların peşinden gittikleri yalnızca hevalarıdır ve hevalarından ortaya koyduklarının da temelde taşıdığı hiçbir değer yoktur, tamamı basit bir zandan ibarettir.¹²⁰

¹¹⁵ Kılavuz, İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş., s. 42; Kazancı, *İslam Akaidi*, s. 55; Macit, *Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 2

¹¹⁶ 4/Nisâ, 116.

¹¹⁷ Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s. 41, 42.

¹¹⁸ 9/Tevbe, 30, 31.

¹¹⁹ 22/Hac, 17.

¹²⁰ Gürdal, *Tevhid ve Şirk*, s. 85.

Şirkin egemen olduğu toplumlarda iki tür insan tipi ortaya çıkmaktadır:

1. Nefislerine tapınan ve başkalarının kendilerine ibadet etmeleri için bir takım putlar yaratan insanlar. Bunlara Kur’ân müstekbirler der.

2. Nefislerini tanrılaştıranları da rabler kabul eden insanlar. Bunlara da Müstazaflar denilir.¹²¹

Müstekbir insanlar, hiçbir zaman büyük olmadıklarını, tüm diğer insanlar gibi insan olup, yalnızca tek bir Allâh’a ibadet etmeleri gerektiği halde, Allâh’a ibadet etmekten, O’na ve gönderdiği elçilerine itaat etmek yerine, diğer insanlar üzerinde rableşen yani yeryüzünü egemenlikleri altına alanlardır. Kibir içinde olmaları onları Allâh’a ibadetten, Allâh’a ve Resulüne itaat etmekten alıkoymaktadır. Bunlara Kur’ân “tağüt” demektir.¹²² Tağutları rabb edinen mustazaflar da tağutlar kadar suçludur. Çünkü Allâh tüm insanlara akıl ve düşünme yeteneği vermiştir. İlk insandan sonuncusuna kadar tüm insanları eşit yaratmıştır. Bu nedenle müstekbirlerin üzerlerinde rableşmesine izin veren ve bu duruma ses çıkarmadan boyun eğen insanlar da şirke tağutlar derecesinde ortaktır.

Şirk sadece müstekbirlere ve putlara tapmak değildir. Nefsin istekleri peşinde koşmak, Allâh’ın sevgisi yerine dünya sevgisini tercih etmek, bunların sonucunda Allâh’ın hükümlerinden birini dahi reddetmek şirktir.¹²³

1.5.1. Şirkin Batıl Olduğunun Delilleri

Şirkin batıl bir inanış olduğunu gösteren ve müşrikleri yeren açık ve kesin deliller oldukça fazladır.¹²⁴

Allâh’ı bırakıp başka ilâhlar edinen kimselere gösterilmesi ve açıklanması gereken kesin delillerden biri de Kur’ân-ı Kerim’deki şu ayettir: “Yoksa (o müşrikler) yerden birtakım tanrılar edindiler de, (ölüleri) o tanrılar mı diriltecekler? Eğer yerde ve gökte Allâh’tan başka tanrılar bulunsaydı yer ve gök kesinlikle bozulup gitmişti. Arşın rabbi olan Allâh, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir. Allâh yaptığından sorumlu tutulamaz, onlar ise sorguya çekileceklerdir.”¹²⁵

¹²¹ Gürdal, *a.g.e.*, s. 95.

¹²² Gürdal, *a.g.e.*, s. 95.

¹²³ Kalkan, *Müslümanın Akaidi*, s. 186.

¹²⁴ el-Kahtânî, *Şirkten Korunmak*, s. 26.

¹²⁵ 21/Enbiyâ, 21,23.

Her türlü, noksanlıklardan münezzehtir olan Allâh (c.c.) yeryüzünde kendisi dışında taş, ağaç yada başka bir şeyden yapılan putlara tapanların bu davranışlarını reddetmiştir. Eğer göklerde ve yerde Allâh dışında ibadete layık başka ilâhlar da olsaydı hem gökler ve yeryüzü, hem de bunların içinde yaşayan diğer mahlukat fesada uğrardı. Çünkü, ilâhlığın çokluğu ihtilafa, çekişmeye ve mücadeleye yol açar.¹²⁶

Kur’ân’da Allâh-u teâla : “De ki: Allâh’tan başka tanrı saydığınız şeyleri çağırın. Onlar ne göklerde ne de yerde zerre ağırlığınca bir şeye sahiptirler. Onların buralarda hiçbir ortaklığı yoktur, Allâh’ın onlardan bir yardımcısı da yoktur. Allâh’ın huzurunda kendisinin izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez.”¹²⁷ şeklinde buyurmuştur. Allâh (c.c.) kendisi dışında ibadet edilen varlıkların her açıdan aciziyet içinde olduklarını ve dualara icabet edemeyeceklerini apaçık bir şekilde ortaya koymuştur. Onlar göklerde ve yerde zerre kadar bir şeye sahip değildirler. Kendisine ibadet edilen bu sahte ilâhlar arasında Allâh’a mülk ve idaresinde yardım edecek hiçbir varlık yoktur. O’nun izin verdiklerinin dışında hiçbir şefaathane de bulunmamaktadır.

Bu ayet-i kerime de şirkin butlanına bir delil olarak gösterilebilir. Allâh-u teala şöyle buyurmaktadır: “Allâh’ı bırakıp da sana fayda veya zarar vermeyecek şeylere tapma. Eğer bunu yaparsan o takdirde sen mutlaka zâlimlerden olursun. Eğer Allâh sana bir zarar dokundurursa onu yine O’ndan başka giderecek yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse O’nun keremini geri çevirecek de yoktur. O hayrını kullarından dilediğine ulaştırır. Ve O bağışlayandır, esirgeyendir.”¹²⁸ Dolayısıyla fayda ve zararın ancak Allâh’tan geldiğini, yaratılmışların da fayda ve zarar veremeyeceğini, fayda ve zarar veremeyen mahlukata ibadet eden kimsenin büyük şirke düşerek kendisine zulmetmiş olduğunu bu ayetten anlayabiliriz. Kısacası şirkin batıl olduğunu gösteren çok sayıda ayet vardır. Biz burada sadece bir kaçına değindik.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in de şirke ilgili birçok hadisi vardır. Bir hadisi şerifinde şirki helak edici büyük günahların başında saymıştır. Bu hususu belirten hadiste peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Helak edici yedi şeyden sakının: 1. Allâh’a şirk koşturmak, 2. Sihir yapmak, 3. Allâh’ın haram kıldığı cana haksız yere

¹²⁶ el-Kahtânî, a.g.e., s. 27.

¹²⁷ 34/Sebe’, 22-23.

¹²⁸ 10/Yûnus, 106-107.

kıymak. 4. Yetim malı yemek. 5. Savaş alanından kaçmak, 6. Faiz yemek. 7. İffetli mü'min kadınlara zina isnadında bulunmak.”¹²⁹

Şirkin dışındaki günahların affedileceği, iman sahibi olan bir insanın bu gibi günahları işlediği takdirde cezasını çektikten sonra mutlaka cennete gideceği ancak şirke giren insanların tevbe etmeden öldüğü takdirde affedilmeyeceği Rasulullah'tan gelen şu hadisle haber verilmiştir: “Cebrail (a.s.) bana gelerek şu müjdeyi verdi: “Ümmetinden kim Allâh'a şirk koşmadığı halde ölürse, cennete girer.” Bunun üzerine ona dedim ki: “Zina da etse, hırsızlık da yapsa da mı? dedim. O'da: “Zina etse de, hırsızlık yapsa da” buyurdu.¹³⁰ demiştir. Rivayetin metnine baktığımızda şu raviler görülmektedir: Buhari, Musa b. İsmail el-Mingari (v. 223), Mehdi b. Meymun el-Ezdi (v. 172), Vasıl el-Ahdeb (v. 120), el-Mağrur b. Süveyd el-Esed (v. 120), Ebu Zer (r.a.), Hz. Muhammed (sav). (Bkz. İlgili şema EK-4) Bu rivayette tenkide uğrayan ravi yoktur.

Ebu Bekre (r.a.)'tan rivayet edilen başka bir hadis-i şerifte de Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Hz. Peygamber üç kere: “Bakın, büyük günahların en büyüğünü size bildireyim mi? buyurdu. Oradakiler: “Evet bildir, Ey Allâh'ın Resulü” dediler. O'da: “1. Allâh'a şirk koşmak, 2. Anne-babaya itaatsizlik etmek, 3. Yalancı şahitlik veya yalan söylemek” şeklinde buyurdu.”¹³¹ Böylece Şirk'in günahların en büyüğü ve Allâh'ın, tevbe edilmedikçe affetmeyeceği bir fiil olduğunu, batıl bir inanış olduğunu ayet ve hadislerden açık bir şekilde anlamaktayız.

Tevhid ve şirk insanlık tarihi boyunca insanların bağlana geldiği iki dinin adıdır. İnsanlık tarihi şirkle tevhid arasındaki mücadeleden ibarettir. Bütün Peygamberlerin tebliğlerinde vurguladıkları temel esas tevhidin hak, şirkin batıl bir inanış olduğudur.¹³² Tevhidin önemi ve şirkten uzak durulması konusu Kur'ân'ın ve hadisin üzerinde çok durulduğu bir konudur.

1.5.2. Şirkin Çeşitleri

İslâm âlimleri birkaç kısma ayırmışlardır. Genel olarak şirk 2 kısma ayrılmıştır.

¹²⁹ Buhârî, Vâsâyâ, 23/2615

¹³⁰ Buhârî, Cenâiz, 1/1174; Tirmîzi, İmân, 17/2775.

¹³¹ Buhârî, Şehâdât, 10/19.

¹³² Kalkan, *Müslümanın Akaidi*, s. 186.

1.5.2.1. Açık Şirk

Açık Şirk, Allâh'ın rububiyetinde ve uluhiyetinde ortak tanımadır.¹³³ Rububiyetinde şirk, Allâh'ın rab olmasında O'na bir ortak tanımak sıfat ve fiillerinde bir başka kudretin varlığını kabul etmektir. Yani hükümrân ve müdebbir olarak rızkı, nimeti verenin, alçaltan ve yükseltenin Allâh olduğuna inanıp noksan sıfatlardan tenzih ederek böyle bir şirkten kurtulmak mümkündür. Ulûhiyyette şirk ise, Allâh'ın ilâh olmasında ortak kabul etmek, ibadet ve duasını Allâh'tan başkasına yapmaktır. Kişinin ibadetinde sevgisinde, korkusunda ümidinde ve sığınmasında Allâh'a ortak koşmasıdır.¹³⁴ Açık şirkin tesbiti kolaydır.

Kur'ân-ı Kerim bu tür şirk çeşitlerini reddederek Allâh'tan başka ilâh olmadığını, O'nun ortağı olmadığını, O'ndan başkasına ibadet edilemeyeceğini ve O'ndan başkasından yardım istenemeyeceğini tekrar tekrar ifade etmiştir.

1.5.2.2. Gizli Şirk

Gizli şirk Allâh'ın isteklerine kafa tutmak ve Allâh'tan beklenmesi gerekeni başkasından beklemektir. Amellerde insanlara riya (gösteriş) yapmak, ameli ve dâruni olarak düşünülen şirktir. Bu şirkin farkına varmak zordur. Riya gizli şirklerin başında gelir. Mesela bir insan Allâh'a ibadet ederken insanların gözüne girmeyi onların yardımlarından faydalanmayı amaç edinirse şirk koşmuş olur. Bundan kurtulmak ihlasla olur. Çünkü, ihlasın şartı gizli ve açıkta aynı olmaktır. İbadeti yalnız Allâh'a has kılmaktır.¹³⁵

Kur'ân-ı Kerim'de bu şirkle ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır: “Allâh'ın gösterdiği yolu bırakıp da, kendi arzularına uyan kimseden daha sapık kim olabilir?”¹³⁶ Diğer bir ayette ise şöyle buyrulmaktadır. “Onların çoğu Allâh'a şirk koşmadan iman etmezler.”¹³⁷

Peygamberimiz (s.a.v.)'de bu hususta Müslümanları uyararak şöyle buyurmuştur. “Sizin hakkınızda en çok korktuğum küçük şirktir.” Küçük şirk nedir ey Allâh'ın elçisi?” diye sordular. Peygamberimiz de: “Riyadır, Allâh(c.c.) kıyamet günü insanların amellerinin karşılıklarını verdiği zaman: “Dünyada kendilerine gösteriş

¹³³ Kalkan, *Müslümanın Akaidi*, s. 191.

¹³⁴ Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk Müşrik Toplum*, s. 38

¹³⁵ Macit, a.g.e, s. 39; Kalkan, a.g.e, s. 191-192.

¹³⁶ 28/Kasas, 50.

¹³⁷ 12/Yûsuf, 106.

yapmakta olduklarınıza gidin. Bakın bakalım, onların yanında bir karşılık bulacak mısınız?” buyurur.¹³⁸

Çağımızda bir hasalık derecesine varan aşırı mal-mülk sevgisi, aşırı para ve servet hırsı gibi kötü duygular da gizli aşırı para ve servet hırsı gibi kötü duygular da gizli Şirk sayılmışlardır. Sadece bunları elde etmek için çalışırsa bu çok tehlikelidir. Farkına varmadan insanı şirke götürebilir. Çünkü İslâm’da ibadet, sadece Allâh rızası için yapılır.¹³⁹

İzmirli İsmail Hakkı Şirki beş kısma ayırmaktadır:

1. Şirk-i İstiklal: Bu iki ilâhı müstakil ispat edenlerin şirkleridir. Mecusilerin ve müşriklerin şirki bu kısımdandır.

2. Şirk-i Tebiz: Yüce Allâh’ın bir olduğuna inanmakla beraber ilâhlardan mürekkep olduğuna kail olanların şirkidir. Teslis gibi.

3. Şirk-i Takrib: Alemin yapıcı ve yaratıcısı olan Allâh’ın bir olduğuna kail olmakla beraber Allâh’a yakın olmak, Allâh’ın huzurunda şefaet etmelerini umarak, heykellere ve putlara tapınmak.

4. Şirk-i Taklid: Başka birini taklid ederek, putlara ibadet edenlerin putlara ilâh ismini verenlerin şirkidir. Sonraki Cahilliye Arapların şirki gibi.

5. Şirk-i Hafî (Gizli Şirk): Yukarıda ifade edilmiştir.¹⁴⁰

1.5.3. Şirkin Hayata Etkileri

Şirkin insan hayatı üzerinde çok sayıda olumsuz etkisi vardır. Her şeyden önce Allâh’a bazı varlıkları ortak koştan kimselerin bazı yarattıkları önünde boyun eğmeleri, onları kendilerine yarar veya zarar verebilecek şeyler olarak kabul etmeleri onlardan korkmaları ve bütün ümitlerini onlara bağlamaları gerekir. Ama Allâh’ın birliğine inanan ise Allâh’ın her gücün üstünde olduğunu, O’ndan başkasının zarar veya yarar veremeyeceğinin bilincindedir. Bu da inanan kimseyi Allâhtan başka her güce karşı kaygısız, bağımsız ve korkusuz yapar.¹⁴¹

¹³⁸ Tirmizî, Hudûd, 12/1465.

¹³⁹ Kalkan, *Müslümanın Akaidi*, s. 192.

¹⁴⁰ Macit, *Kur’an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 40; Uludağ, *İslamda İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler*, s. 156-157; Kazancı, *İslam Akaidi*, 56-57.

¹⁴¹ Mevdudî, *İslam’ı Anlamaya Doğru*, s. 95.

Gurur ve kibir şirkin tabii bir sonucudur. İnanmayan bir kimse bazı dünyevi varlıkları elde edince kibirlenir. Çünkü bu varlıkların insanın kendi değerinin bir karşılığı olduğuna inanır.¹⁴² Fakat inanan insan asla kibirli olmaz. Çünkü O, sahip olduğu her şeyi Allâh'ın verdiği ve bunları istediği zaman alabileceğini bilir.

Allâh'a şirk koşan aynı zamanda bencildir. Bencil kendisi için yaşar. Düşüncesinde, iş ve tutumlarında becerisini bu yönde kullanır. Bencil, istek ve şehvetini gözetir. Dolayısıyla isteklerine uyma zorunda kalır. Kendini beğenme kadar insanın amellerini ifsad eden başka bir şey yoktur. Bencillik, Allâh'ın nimetlerini ve O'nu unutmanın belirtisidir. Çünkü kendini beğenen başkasını sevmeye güç yetiremez.¹⁴³

Allâh'a şirk koşan kimse ahlakı ve fazileti hafife alır. Müşrikler boş ümitlerle yaşarlar. Tanrılarına adaklar adar ve böylece tanrılarına rüşvet vererek tüm saçma ve kötü davranışları için istediklerini yapma hususunda ruhsat aldıklarına inanırlar. Bu boş inançlar onları daima günah ve kötü davranışların ağına düşürür ve tanrılarına güvenerek ruhlarını temizlemeyi saf ve iyi bir hayat yaşamayı ihmal ederler.¹⁴⁴

Şirk Allâh'ın gazab ve cezasını çeken ve Allâh'tan uzaklaştıran en büyük sebeptir. Allâh insanları tevhid fitratı üzerinde yaratmıştır. Peygamberimiz bu konuda şöyle buyurmuştur: “Her insan fitrat üzere doğar. Ana babası onu Yahudi, Hristiyan ya da Mecusi yapar.”¹⁴⁵ Bu hadisin isnadı şöyledir: Buhari, Ebu'l Yeman el-Hakem b. Nâfi(v.221), Şuayb b. Ebi Hamza(v.162), İbn Şihab b. Muhammed(v.124), Ebu Hureyre(r.a), H.z Muhammed(s.a.v). (Bkz. İlgili şema Ek-5) bu rivayette tenkide uğramış ravi yoktur. İşte şirk bu fitrat nurunu söndürür. Güzel ahlak da fitrattandır. Şirk fitratı bozduğuna göre bunun bir sonucu olan güzel ahlakı da bozar.¹⁴⁶

Karşılıksız olarak ve yalnız mükafatını Allâh'tan beklemek suretiyle yardım yapılan bir toplumda insanın yalnız ve çaresiz kalması zordur. Bunun aksi ise yalnızlık, korku ve kimsesizlik gibi insanı psikolojik yönden derinden etkileyen problemlerle baş başa kalmaktır. Şirk de böyle bir duruma neden olmaktadır. Şirk gerek şahsi gerek toplum hayatında bir ızdıraptır. Allâh'a ortak koşanın gayesinde bir sebat yoktur. Bu nedenle sürekli bir buhranın, bitmeyen bir ızdırabın korkusu içinde çırpınır.¹⁴⁷

¹⁴² Mevdudî, a.g.e., s. 95.

¹⁴³ Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 316-317.

¹⁴⁴ Mevdudî, a.g.e., s. 96.

¹⁴⁵ Buhârî, Cenaiz, 19/112.

¹⁴⁶ el-Kahtani, *Şirkten Korunmak*, s. 59-60.

¹⁴⁷ Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 318-317.

Şirk izzet-i nefsi yok eder. Allâh’a ortak koşan insan yeryüzünün bütün tağutları karşısında boyun eğer ve zelil duruma düşer. Çünkü kendisini onların kurtaracağına inanmaktadır. Duymayan, görmeye ve akli olmayan varlıklar önünde boyun eğer. Allâh’ı bırakıp bunlara secde eder ve tapar. Bu da alçalmanın ve delaletin son noktasıdır.¹⁴⁸

Bunun için Müslüman olmanın ilk ve en önemli şartı “Allâh’ın birliğine” inanmasıdır. Çünkü Peygamberimizin öğretisinde tek olan Allâh’a iman en önemli ve temel prensiptir. Her çeşit putun hakimiyetinden kula kul olmaktan, sorumsuzluktan... vb. kurtulmak için şirkin reddedip, her şeyi yaratan, tanzim eden, işiten görenin Allâh olduğunu kabul etmek, Müslüman olmanın en önemli şartıdır.

1.6. Ulûhiyyet Anlayışlarının Tarihi Arka Planı

1.6.1. Yahudilerin Ulûhiyyet Anlayışı

Yahudilikte bütün Yahudilerce kabul görmüş dogmatik iman esasları yoktur. Kur’ân-ı Kerim’de olduğu gibi Tevrat’ta ve diğer Yahudi Kutsal kitaplarında nelere inanılması gerektiğine dair sistematik bilgi bulunmaz. Tevrat’ta yer alan On Emir’de sadece Allâh’a iman meselesi üzerinde durulmaktadır. Peygamberlere, kitaplara, kaza ve kadere, hayır ve şerrin Allâh’tan olduğuna ve hatta ahiret hayatına inanmakla ilgili kesin ifadeler Tevrat’ta yer almamaktadır.¹⁴⁹

On Emir, Yahudilerin temel prensipleridir. Bu On Emir şöyle sıralanır:

1. Seni Mısır diyarından, esirlik evinden çıkaran Allâh benim,
2. Benden başka ilâhın olmayacak. Boşlukta yerin üstünde veya altında, denizlerin derinliklerinde var olan varlıkların resimlerini yapmayacak, onlara hiçbir şekilde tapmayacaksın.
3. Allâh’ın adını, boş yere ağzına almayacaksın.
4. Cumartesi gününü daima hatırlayıp onu mukaddes kılacaksın. Haftanın altı gününde çalışacak yedincisinde dinleneceksin. O gün ne sen ne oğlun, ne de kızın ne uşağın, ne de hayvanın kısacası hiçbiriniz çalışmayacak.

¹⁴⁸ el-Kahtani, a.g.e., s. 60

¹⁴⁹ Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 219

5. Anne-babana hürmet edeceksin Tâki Rabbin Yahova'nın sana verdiği diyar üzerinde ömrün uzun olsun.

6. Öldürmeyeceksin.

7. Zina yapmayacaksın

8. Çalmayacaksın

9. Yalan şahadetle bulunmayacaksın.

10. Hiç kimsenin evine-barkına karışma hizmetçisine, öküzüne, eşeğine velhasıl sana ait olmayan bir şeye göz dikmeyeceksin.¹⁵⁰

Yahudilerin inancı daha çok günlük hayat ve ibadetlerde kendini gösterir. onlar için önemli olan Tevratta bildirilen şeriatın yaşanmasıdır. En önemli iman esası Allâh'ın varlığına ve birliğine imandır.¹⁵¹

Yahudilikte Tanrı yüce, aşkın bir varlıktır. O'nu kimse göremez. Ama aynı zamanda Tanrı (Yahova), kendisini çağıranlara yakındır. Yahova birdir. Ondan başka tanrı yoktur. Ezeli ve ebedidir. Yaratıcıdır. Alemin yaratıcısı ve sahibi O'dur. Gökte ve yerde olup biteni, insanların hareketlerini hatta düşüncelerini bilir. Tanrı her şeyi gerçek failidir. Her şeyi takdir eden O'dur. Adil, hakim, kuddûs, münezzehtir. Tanrıdan korkmak lazım. İntikam alabilir. Yahut gazabını boşaltır. Onun gazabı bazen sebepsiz olarak alevlenir. Merhametten ziyade gazap tanrısıdır.¹⁵²

Yahova zâlim, yakıp yıkıcı, sadece kendi milletini düşünen bir ilâhtır. O bütün insanlığın değil sadece İsrailoğullarının tanrısıdır. Yahova'nın zulmü sadece İsrailoğullarına düşman olanlar değil. O aynı zamanda kendi milletine de kötülük yapıyor. Emirlerinden birine muhalefet ettiklerinde veya bütün tavsiyelerine uymadıklarında onları kötülüyor ve cezalandırıyor. İsrailoğullarında, düşmanlarına karşı kazandıkları zaferlerin Yahova'nın kendilerine bir lütfu olduğuna inandıkları gibi, uğradıkları hezimetlerin de emirlerine karşı geldikleri için Yahova'nın intikamı olarak kabul ediyorlar.¹⁵³

¹⁵⁰ Çıkış, Bab 20, 2 - 17.

¹⁵¹ Şahin, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, VIII/254

¹⁵² Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 10, 11; Aydın, *Din Fenomeni*, s. 91.

¹⁵³ Çelebi, *Mukayeseli Dinler Açısından Yahûdilik*, s. 178-180.

Varlığına ve birliğine inanılan Yahova, görülmez resim ve heykeli yapılamaz. Bununla beraber O'na yorulmak, güreşmek, dinlenmek gibi insani nitelikler atfedilir.¹⁵⁴ Tevrat'ta Tanrıyı tanıtmada görünüş itibarıyla, mahluka benzetme belirten ifadeler değişik şekilleriyle oldukça fazladır. Tanrının iki gözü vardır ve her şeyi görür. Kulakları vardır, işitir. Koklama ve dokunma duyusu vardır. Dudakları kızgınlık dolu ve dili yiyip bitiren bir ateştir. Eli kolu vardır. Gökte veya mabedinde oturur, ya da yalnız Kenan diyarında bulunur. Bundan başka Tanrı'ya mahlukların hislerini veren ifadelerde mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: Tanrı hatırlar, tahmin eder, insanı yarattığına pişman olur, kalbi vardır, acı duyar, düşünür. Sevgi ve kını, bekleyişi, sabırsızlığı vardır. Fakat Tevrat'ta yer alan “Ben Tanrıyı ve insan değilim, senin ortanda olan Kuddusum ve gazapla gelmeyeceğim.”¹⁵⁵ gibi tenzih ifadelerinden dolayı Tanrı'nın yüce ve aşkın varlık olduğu kabul edilir.¹⁵⁶

Yahudilere göre, Tanrı bütün insanlığı aydınlatmak, uyarmak, mutlu kılmak için kendilerini seçmiştir.¹⁵⁷ Tanrı tarafından kendilerinin bir ahid ile seçildiklerine inanırlar. Tevhid inancının kendilerine mahsus olduğunu ve ancak kendilerinin yeryüzüne hakim olmalarıyla Yahova'nın hükümlerinin gerçekleşeceğini kabul ederler. Ayrıca Yahudilerin Yahova ile aralarındaki ahde layık olabilmeleri için Tevrat'a uymaları gerekir. Tevrat Yahova ile İsrailoğulları arasında müşahhas bir bağıdır. Tanrının sözüdür. Onun ilâhî kaynaktan geldiğine inanma Yahudiliğin esasıdır.¹⁵⁸

Ayrıca Yahudilere göre, Tanrı bir gün bir görevli göndererek bütün haksızlıkların zulümlerin ortadan kalktığı evrensel bir devlet kuracaktır. Bu tanrının krallığı kalıcı olacaktır. Bu krallık gökte değil, yeryüzünde olacak, Tanrı'nın idaresinde ve insanların emeğiyle kurulacaktır. Tanrı'nın Krallığı beklenen Mesih ile kurulacaktır.¹⁵⁹

Buraya kadar anlatılanlar Yahudi kaynaklarına dayanmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de ise Yahudiler birçok açıdan eleştirilmişlerdir. Kur'ân onların muvahhit olduklarını kabul eder. Tanrılık hakkındaki inançlarını esasta tenkit etmez. Kur'ân'da Allâh (c.c.) şöyle buyurmaktadır: “Kitap ehlinde-zulmeder bir yana-onlarla en iyi

¹⁵⁴ Şahin, “Yahudilik”, *Şamil İslam Ans.*, VIII./254

¹⁵⁵ Hoşea, Bab 11, 9.

¹⁵⁶ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 11-12.

¹⁵⁷ Şahin, a.g.e. VIII/254.

¹⁵⁸ Yıldırım, a.g.e., s. 14; *Aydın Din Fenomeni*, s. 92.

¹⁵⁹ Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 220; Şahin, a.g.e., VIII., s. 255; Örs, *Musa ve Yahûdilik*, s. 431.

şekilde mücadele edin ve deyin ki: “Biz hem bize hem de size indirilene iman ettik ve bizim ilâhımız ile sizin ilâhınız birdir. Ancak biz yalnız O’na teslim olmuşuzdur.”¹⁶⁰ Fakat Allâh’ı kendilerine mahsus sayıp, sırf bir ırka mensup olmakla kuru bir iddia halinde “Biz O’nun evlatları ve sevgilileriyiz.”demesini kınar.¹⁶¹ Bu konuyla ilgili Kur’ân-ı Kerimde şöyle buyrularak; “Bir de Yahudiler ve Hristiyanlar: “Biz Allâh’ın oğulları ve sevgilileriyiz.” dediler. Deki: “Öyleyse neden size günahlarınızdan dolayı azap ediyor? Doğrusu siz O’nun yarattıklarından bir insan topluluğusunuz. O dilediğini bağışlar, dilediğini cezalandırır.”¹⁶² diğer insanlardan hiçbir üstünlüklerinin olmadığı, diğer insanlar gibi günah işlediklerinde cezalandırıldıkları vurgulanmaktadır.

Kur’ân’da, Yahudilerin Allâh’tan şikayet etmeleri, sabırsızlıkları, vefasızlıkları üzerinde de durulur. “Bir de, Yahudiler: “Allâh’ın eli bağlıdır.” dediler ve dedikleri yüzünden elleri bağlandı ve lanetlendiler. Hayır O’nun iki eli de açıktır, dilediğine nimet veriyor.”¹⁶³ Bunun gibi bir çok ayette Yahudiler bu özelliklerinden dolayı kınanmaktadır. Kur’ân’da Yahudilerin din adamlarına karşı onların her dediğini yapacak kadar tazimde bulunmalarını ve bu anlamda onları “Efendi, rabb” tanıdıklarını bildirir ve bu aşırılıklarını kınar.”¹⁶⁴

Ayrıca Kur’ân, Yahudilerin Üzeyr hakkında Allâh’ın oğlu dediklerini bildirir. “Yahudiler, Uzeyr “Allâh’ın oğludur” dediler, Hristiyanlar “Mesih Allâh’ın oğludur” dediler. Bu daha önce küfredenlerin sözlerine benzeterek, ağızlarında geveledikleri sözdür. Allâh yok edesiceler! Nasıl da uyduruyorlar.”¹⁶⁵ İslâmi gelenek Uzeyr’in Ezra olduğunu söyler.¹⁶⁶ Ezra MÖ. 4 asırda İsrailoğullarının dini ve siyasi liderliğini yapmış bir şahsiyettir. Sürgünden sonra Yahudileri Kudüs’e getirerek Hz. Musa’nın şeraitini devlet kanunu olarak uygulamıştır.¹⁶⁷ Yahudiliğin dini, milli ve siyasi tarihinde önemli bir yeri olan Ezra’ya “Allâh’ın oğlu” diyecek kadar tanzimde bulunmuşlardır.

Günümüzde Yahudiler, Hz. Üzeyr’e Allâh’ın oğlu demediklerini söylerle. Bu olabilir, böyle bir inanca sahip olmayabilirler. Ancak günümüzde O inanca sahip olmamaları Hz. Peygamber zamanında, Medine veya başka bir yerde yaşayan Yahudiler

¹⁶⁰ 29/Ankebût, 46.

¹⁶¹ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 13.

¹⁶² 5/Mâide, 18.

¹⁶³ 5/Mâide, 64.

¹⁶⁴ Yıldırım, a.g.e., s. 16

¹⁶⁵ 9/Tevbe, 30.

¹⁶⁶ Çelebi, *Mukayeseli Dinler Açısından Yahûdilik*, s. 246

¹⁶⁷ Aydın, *Din Fenomeni*, s. 99, Macit, *Kur’an ve Hadise Göre Şirk ve Müslüman Toplum*, s. 224.

arasında böyle bir inancın olmadığı anlamına gelmez. Nitekim, onların hiçbirinden Kur’ân’daki bu ithahı reddettiklerine, itiraz ettiklerine dair rivayet gelmemiştir.¹⁶⁸

1.6.2. Hristiyanların Ulûhiyyet Anlayışları

Hristiyanlık kendini monoteist yani “tek tanrı” inancına sahip bir din olarak takdim etmektedir. Hristiyanlar inandıkları Allâh’ın Yahudilerin ve Müslümanların inandığı Allâh’ın aynı olduğunu söylemektedirler.¹⁶⁹ Hristiyanlara göre, Tanrı yüce ve aşkın, ebedi, her şeye muktedir, her şeyi bilen evreni ve evrenin içerdiği her şeyi yaratan, her yerde hazır ve nazır, merhametli ve bağışlayıcı, her şeye üstün Rab, adil, hâkim, kuddus, münezzeh, her şeyi işiten, ebedi veya cezayı veren tek varlıktır. Tanrı tektir. Hz. İsa bütün emirlerinin başında bir olduğunu söyler.¹⁷⁰ “Dinle ey İsrail! Allâhımız Rabb bir olan Rab’dır.”¹⁷¹

Hristiyanlıkta, Tanrı’ya “babalık” atfedilir. Aslında baba tabiri Hristiyanlara Yahudilerden geçmiştir. Çünkü Yahudiler, Allâh’a “baba”, kendilerine de “Allâh’ın oğulları” diyorlardı. İncil’de İsa’nın Tanrı’dan bizzat baba olarak bahsettiği yerler vardır. “Bundan dolayı onlara benzemeyin, çünkü Babanız nelere ihtiyacınız olduğunu siz ondan dilemeden önce bilir.”¹⁷² Bu müteşebbih kavram sebebiyle, Hristiyanlar da kendilerini “Tanrı’nın evlatları” sayarlar: “Çünkü Allâh’ın ruhu ile sevdiklerini hepsi Allâh’ın oğullarıdır.”¹⁷³

Hristiyanlıkta Allâh inancıyla ilgili olan bir diğer inanç, Hz. İsa’nın vücut bulması meselesidir. Hristiyanlar, Allâh’ın yaratılmamış olan ezeli mesajının bedenleştiğine ve İsa olarak aralarında yaşadığına inanmaktadırlar.¹⁷⁴ “Her şey babam tarafından bana verildi ve Babadan başka hiç kimse oğlu bilmez, oğuldan ve oğlun keşfetmeyi dilediği kimseden başkasında babayı bilmez.”¹⁷⁵ şeklinde İncil’de yer alan bu ve benzeri metinler Hristiyanları bu inanca götürmüştür.

Hristiyanların Allâh’ın birliğine ters düşen “teslis” inancı vardır. teslis doğmasına inanmakla birlikte kendilerini tek tanrıya inananlar olarak görmektedirler.

¹⁶⁸ Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, VII, 2010.

¹⁶⁹ Aydın, *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, s. 41.

¹⁷⁰ Yıldırım, a.g.e., s. 18,19; Aydın, *H.K. Göre Hristiyanlık*, s. 41.

¹⁷¹ Markos, Bab, 12, 29.

¹⁷² Matta, Bab, 6, 8-9.

¹⁷³ Romalılar, Bab, 8, 14.

¹⁷⁴ Aydın, *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, s. 42.

¹⁷⁵ Matta, Bab, 11, 27.

Hristiyanlar Teslis (üçlü birlik)ten bahsederken tanrının tek olduğunu kastetmektedirler. Çünkü buradaki üçün matematik ötesi bir sayı olduğunu ve daima birin aynı olduğunu kabul ederler.¹⁷⁶ Teslis doktrini, Hristiyanlara göre, tek başına insan aklıyla değil, ancak ilhamla anlaşılabilen bir sırdır. Bundan dolayı teslis, “izah edilmesi zor, fakat inanılması gerekli bir sır” olarak formülleştirilmiştir.¹⁷⁷

İncilde teslis kelimesi veya teslise imanı açıklayan açık bir ifadeye rastlanmamaktadır. Bununla birlikte bu inanca götüren ifadeler vardır.¹⁷⁸ “İmadi siz gidip bütün milletleri şakirt edin, onları baba ve oğul ve ruhül-kudus ismiyle vaftiz eyleyin.”¹⁷⁹ Bu konu M. 325 İznik’te toplanan konsilde tartışılmış ve Baba ve oğlun tanrılığı karara bağlanmış, daha sonra İstanbul’da toplanan ikinci konsilde de Kutsal Ruh’un tanrılığına karar verilmiştir. Böylece “Teslis inancı ortaya çıkmıştır.”¹⁸⁰

Teslisin ilk ve asıl unsuru olan baba Hristiyanlıkta Allâh olarak tasavvur edilir. Bu tasavvur içinde Allâh en mükemmeldir ve sonsuz saf bir ruhtur. O, her şeyin yaratıcısı ve sahibidir. Her yerde vardır ve her şeyi bilir. Allâh her şeyi görür fakat onu kimse göremez. Hristiyanlara göre babanın özü sevgidir. Bu sevgiyi biricik oğlu İsa’yı insanları günahattan kurtarmak için dünyaya göndermekle göstermiştir. Allâh’ın cevherinde baba Allâh, oğul Allâh, Ruhü’l-Kudüs olarak görürNurse de birdir ve bölünme kabul etmez.¹⁸¹

Teslisin ikinci unsuru olan Allâh’ın oğlu, Rab İsa, Hristiyanlıkta insan şeklinde bir ilâhtır. Allâh, İsa’da bedenleşmiştir. Baba Allâh, insanlara sevgi ve merhametini göstermek için İsa Mesih suretinde yaklaşmış ve aralarında yaşamıştır. İsa’ya tapınmak, ona kul olmak, Baba Allâh ile temas kurmaktır. Çünkü O, babayla aynı cevherdendir ve Baba gibi mükemmeldir. O gerçek Allâh’tır. Çünkü O, çeşitli mucizeleriyle, ölmesi ve sonra dirilmesiyle Tanrı olduğunu göstermiştir. Allâh’ın oğludur, aynı zamanda gerçek insandır.¹⁸²

Hristiyan ilâhîyatında bu ikinci unsur şöyle ifade edilmektedir: “İsa, söz ve hareketleriyle Allâh olarak davrandı. Bu nedenle Allâh görünüşüyle günahları affetti. Kendi ilâhî varlığını mucizelerle ispat etti. Ben ve babam biri dedi. Yahudiler bunu

¹⁷⁶ Aydın, *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, s. 47.

¹⁷⁷ Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 258

¹⁷⁸ Aydın, a.g.e, s. 48; Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 20.

¹⁷⁹ Matta, Bab, 28, 19.

¹⁸⁰ Tümer, a.g.e., s. 252; Macit, *Kur’an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 126.

¹⁸¹ Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 143, 144; Tümer, a.g.e., 258.

¹⁸² Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 255.

küfür sayarak onu taşlamak istediler. Platusun mahkemesinde kudretle ve açıkça “ben Allâh’ın oğluyum” dedi. Haça gerildi. Böylece ölümüyle kendi Allâhlığına şahitlik etmiştir.”¹⁸³

Teslisin üçüncü unsuru Ruhu’l-Kudüs (Kutsal Ruh)tur. Kutsal Ruh Baba ile aynı cevherden, fakat ayrı bir mahiyet olarak kabul edilmektedir. Babanın bütün kudret ve iradesini kendinde taşımaktadır. Baba, oğul ve Kutsal Ruh tek bir cevherde toplanmış üç ayrı şahıstır, hepsi de ebedidir. Kutsal Ruh İsa’nın vaftizinde Onun tanrılığını açığa vurmak için bir güvercin şeklinde üzerine konmuştur. Allâh gibi her yerdedir. İnsana iyi düşünceler verir, tevbe, dua ve niyaz öğretir. Sembolü beyaz güvencindir. Baba’dan çıkan, Oğul’da bütün doluluğu ile duran ve Oğul’dan insanlara verilen Ruh Allâh’tır. Fail ve müessir Allâh budur. Baba bütün işlerini Kutsal Ruh ile yapar ve daima onunla kudretini gösterir.¹⁸⁴

Kısacası Hristiyanlara göre Baba Allâh,, yaratıcı, İsa Mesih, kurtarıcı, Kutsal Ruh’da takdir edicidir.

Kur’ân’ı Kerim’de Hristiyanların teslis inancı ve Hz. İsa’nın tabiatı konusundaki inançları eleştirilmiştir. Kur’ân’a göre Hz. İsa Alalh’ın kulu ve peygamberlerinden biridir. Allâh’ın birliğini ve kendisinin kulluğunu belirtmiştir. İncil’de Hz. İsa: “Dinle ey İsrail! Tanrımız Rabb, bir olan Rabdır.”¹⁸⁵ der. Yine Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulur: “Hz. İsa: Ben şüphesiz Allâh’ın kuluyum. Bana kitap verdi ve beni Peygamber yaptı.” dedi.¹⁸⁶ Bizzat Hz. İsa kendisinin Allâh’ın kulu ve peygamberi olduğunu belirttiği ifade edilmektedir. Ayrıca Hz. İsa’yı tanımlayıp teslis akidesini oluşturan Hristiyanlara Hz. İsa, kıyamet gününde yüzleştirilecekler ve böylece Hristiyanların uydurdukları yalanlar bir kez daha ortaya çıkmış olacaktır. Bu husus Kur’ânda şöyle belirtilir: “Allâh Ey Meryem oğlu İsa! Sen misin o insanlara beni ve annemi Allâh’tan başka iki tanrı olarak benimseyin diyen?”, “Hâşâ, dedi sen her türlü eksikliklerden münezzehsin ya Rab! Benim için gerçek olmayan bir sözü söylemem bana yakışmaz. Eğer söylemiş olsaydım elbette sen bilirdin. Sen benim içimde olanı, bilirsin, bense senin zatında olanı bilmem. Şüphesiz sen gizlilikleri çok iyi bilensin.”¹⁸⁷ Böylece Kur’ân Hz. İsa’nın Allâh’ın kulu ve elçisi olduğunu O’nun da tevhid’i tebliğ

¹⁸³ Aydın, *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, s. 512-52.

¹⁸⁴ Tümer, a.g.e., 256; Macit, *Kur’an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 126.

¹⁸⁵ Markos, Bab 12, 29.

¹⁸⁶ 19/Meryem, 30.

¹⁸⁷ 5/Mâide, 116.

ettiğini açıklar. Bu durumda Hristiyanlar teslis inancını kabul ettiklerinden doğru yoldan sapmış, tevhid çizgisinden uzaklaşmışlardır. “Allâh için üçüncüsüdür.” diyenler elbette kafir oldu.”¹⁸⁸

Ayrıca Hristiyanlar da Yahudiler gibi kendilerinin “Allâh’ın oğulları ve sevgilileri” olduklarını söyleyerek Hz. Muhammed’e karşı çıkmışlardır. Yahudiler Uzeyr’i Hristiyanlar da İsa’yı Allâh’ın oğlu sayıp, insanları tanrılaştırdıkları içinde küfre girmişlerdir. Allâh’a çocuk isnad etmekle Tevhid’in özüne ve ruhuna aykırı hareket etmişlerdir. İbnu Abbas (r.a.)’tan rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.v.) Muaz b. Cebel (r.a.)’i Yemen’e gönderirken O’na dedi ki: “Sen Kitap ehli olan bir kavme gidiyorsun. Yanlarına varınca onları önce Allâh’tan başka ilâh olmadığına, benim de Allâh’ın resulü olduğuma şahadet getirmeye davet et. Eğer buna itaat ederlerse o zaman onlara her gece ve gündüzde beş vakit namazı farzı kıldığını haber ver...”¹⁸⁹ Bu rivayetten anlaşacağı üzere, Ehli kitap Allâh’a inandığı halde onların Allâh’a inanmaya davet edilmeleri İslâmın belirttiği ölçüde bir tevhid inancına sahip olmamalarından dolayıdır. Böylece onlardan ilk istenen şey insana benzetilen bir Allâh inancından (Allâh’ı baba olarak kabul etmeleri), tevhide (Allâh’ın bir, doğmamış ve doğurmamış olduğuna, hiçbir şeyin O’na denk olmadığına) gelmeleri olmuştur.¹⁹⁰

Bazı müsteşrikler de, Kur’ân’ın teslis akidesini eleştirmediğini, bu konuyla ilgili ayetin yanlış anlaşıldığını iddia etmektedirler. Mesela Montyomery Watt bu konuyla ilgili şöyle demektedir: “Teslis akidesi muğlak ve ince bir konudur ve çoğu sıradan Hristiyan bunu bütünüyle açıklayabilme gücünden yoksun olarak sadece kabul eder. Kur’ân’ın genel olarak teslis akidesini eleştirdiği sanılır ama bunun böyle olduğu kesin değildir. Konuyla ilgili ayetlerden biri Maide Suresinin 73’üncü ayeti olan “Allâh için için için üçüncüsüdür diyenler küfre sapmışlardır, bir Allâh’tan başka hiçbir ilâh yoktur” ayetidir. Gerçek anlamıyla alındığında bu ayet üç uknuma değil üç tanrıya inanmayı yermektedir ve bir Hristiyan görüş açısından da üç tanrıya inanmak sapıklıktır, üç tanrıcılıktır. Bazı Hristiyan ilâhîyatçılar üç esas (uknum) İslâm’daki Allâh’ın sıfatlarıyla mukayese etmişlerdir.”¹⁹¹

¹⁸⁸ 5/Mâide, 73.

¹⁸⁹ Buhârî, Zekât, 25/1; Tirmizî, Zekât, 6/621.

¹⁹⁰ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, VII, 329.

¹⁹¹ Watt, *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık*, s. 90-91.

Fakat durum ne olursa olsun veya kim ne derse desin Hz. İsa'nın uluhiyeti ve teslis inancı Kur'ân'da değiştirilmeyecek bir şekilde reddedilmiştir. Kur'ân'a göre Allâh'ın kelamı Allâh ile aynı değildir.

Hz. İsa “Allâh'ın Ruhu”dur, fakat Kur'ân'a göre bu dar ve özel bir anlamdadır. Kelimetullah Allâh ile özdeşleştirilmeseydi ve böyle bir özdeşleştirme daha az zahiri bir şekilde anlaşılmış olsaydı Kur'ân herhalde kelimetullah'ın cisimleşeceği fikrine itiraz etmezdi.¹⁹²

Teslisin dayanağı kabul edilen “İmdi siz gidip bütün milletleri şakrit edin, onları Baba ve Oğul ve Ruhulkudüs ismiyle vaftiz edin” şeklindeki metin sahih olsa bile bundan ıstılahı anlamıyla bir teslis çıkarılamaz. Bunu çıkarmanın Kur'ân'daki “Allâh'a Resulüne ve ululemre ibadet edin” emrinden veya beslemedeki Allâh, Rahman ve Rahim vasıflarından bir teslis çıkarmaktan farkı yoktur.¹⁹³ Dolayısıyla teslis yoktur ve batıl bir inançtır.

1.6.3. Müşriklerin Ulûhiyyet Anlayışı

Şirk ve müşrik terimleri söz konusu edildiğinde genelde Kur'ân'ın indiği dönemdeki müşrik Araplar zihne gelir. Müşrik Araplar taştan yapılmış putlara tapmakla birlikte Allâh'ın varlığını da kabul ediyorlardı.¹⁹⁴ Araplar için çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa geçiş yerine bunun tersine olan bir durum vardır. onlar aslında inandıkları tek Tanrıya, sonradan birtakım ortaklar koşarak çok tanrıcılığa, daha doğrusu şirke düşmüşlerdir. Sadece Hicaz'da değil, Necid, Irak, Şam gibi birbirinden çok uzak bölgelerde oturan Arapların, İslâm'dan önce Allâh adıyla tanıdıkları bir tanrının olmasıdır. Bu inanç Hz. İbrahim'in dininden kalmıştır.¹⁹⁵

Arap müşrikleri sadece Allâh'ın varlığını kabul etmekle kalmayıp O'nun, kendi ilâhları da dahil olmak üzere bütün alemin yaratıcısı, maliki ve en üstün Rabbi olduğuna inanıyorlardı.¹⁹⁶ Müşriklerin Allâh'ın varlığını kabul ettiklerini Kur'ânda ki birçok ayetten anlamak mümkündür: “Andolsunki onlara gökleri ve yeri yaratan, güneşi

¹⁹² Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 248-249.

¹⁹³ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 20, 21.

¹⁹⁴ Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s. 42; Altıntaş, *Bütün Yönleriyle Cahiliyye*, s. 77; Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 299-300.

¹⁹⁵ Yıldırım, a.g.e., s. 3.

¹⁹⁶ Mevdudî, *Kur'an'a Göre Dört Terim*, s. 75.

buyruğu altında tutan kimdir? Diye orsan şüphesiz “Allâh”tır derler. Öyleyse niçin aldatılıp döndürülüyorlar?”¹⁹⁷

Ulûhiyyet ve rububiyyet hususunda da O’na boyun eğiyorlardı. Allâh-u Teala dua ettikleri, kendilerine bir zarar dokunduğu veya bir bela isabet ettiğinde sığındıkları en yüce en üstün makamı. Ayrıca Allâh’a ibadet etmek ve boyun eğmekten de çekinmiyorlardı. İlahları ve putları hakkındaki inançlarıysa, onların gerek kendilerini gerek bu kainatı yaratan, hepsini rızıklandıran, ahlaki ve medeni yaşayışlarında doğru yola ulaştıran ve irşad eden varlıklar oldukları merkezinde değildi.¹⁹⁸ Bunlar gösteriyorki ancak bir sıkışma halinde, akıl ve fıtratlarının gereği olarak ikrara mecbur kaldıklarında Allâh’ı hatırlıyorlardı, fakat bunların dışında fiilen Allâhsız yaşıyorlardı. Allâh çok uzakta bir yaratıcıydı ve O’nu unutmuşlardı. Tapınmalarını da Kur’ân’ın ansâm, evsân, evliyâ, erbab, tağut, endad ensâb, şufe’a diye isimlendirdiği şeriklerine yöneltiyorlardı.¹⁹⁹

Genellikle insanlar, göremedikleri ve düşüncelerini, sığdıramadıkları yüce yaratıcı ile aralarına girecek vasıtalar aramışlardır. Yardım görme veya şefaât umuduyla, korku veya menfaat düşüncesiyle dünya hayatları bakımından daha müşahhas faydalar bulacaklarını sandıkları putlara bağlanmışlar, sonra o varlıkları temsil eden maddelere tapar olmuşlardır. İşte müşrikler de bu varlıkların Allâh’ın rububiyyetini değilse de, Ma’budiyyetini paylaştıklarını zannediyorlardı.²⁰⁰ Allâh-u teala Peygamberine “Onlardan çoğu Allâh’a ancak ortak koşarak inanırlar.”²⁰¹ buyurur. Yani onlar Allâh’ı, O’na yakıştığı şekilde değil, yarattıklarından birini O’na ortak koşarak birlerlerdi. Hatta Peygamberimiz (s.a.v.) onları tevhide çağırmaya başladığı zaman “Ne o, ilâhları bire mi indirdi, doğrusu bu şaşılacak bir şey!”²⁰² diyerek eleştirmeye kalkıyorlardı.

İlk vahyin muhtevası incelendiğinde, Kur’ân’ın Mekkelilerin putlarına sataşmayıp, Allâh’ın kim olduğunu, O’nun birliğini, güç ve nimetini ortaya koyarak insanı uyarmış olduğu görülür. “İnsanın pıhtılaşmış kandan yaratıldığından”²⁰³ bahsedilerek Allâh’ın mutlak gücü ortaya konulmakta, O’nun bu işi yaparken bir

¹⁹⁷ 29/Ankebût, 61.

¹⁹⁸ Mevdudî, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁹⁹ Yıldırım, *Kur’ân’da Ulûhiyyet*, s. 4

²⁰⁰ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 5-6.

²⁰¹ 12/Yûsuf, 106.

²⁰² 38/Sâd, 5.

²⁰³ 96/Alak, 1-5.

başkasına da ihtiyacı olmadığı olamayacağı dolayısıyla da olsa anlatılmış olunmaktadır.²⁰⁴ Yani Allâh (c.c.) tek yaratıcıdır.

Daha sonra Kur’ân, Allâh’ın birliğini ortaya koyarken müşriklerin putlarına aleni olarak hücumlarını başlattı. Ayette: “Bu beytin (Kabe) Rabbine kulluk edin.”²⁰⁵ şeklinde buyrularak ilk önce Kabe’nin sahibinin birlenmesini istedi. Tevhid inancına dayanan bir Allâh düşüncesinin ortaya atılması toplum katmanlarında şiddetli bir sarsıntı yaratmıştı. Müşrikler daha ziyade savunmalarında babalarını belli bir dine inanmış olarak buldukları ve kendilerini içinde en akıllıca yolun babalarının yolunu takip etmek olduğunu söylüyorlardı. Kur’ân’da da bu konuda şöyle buyrulmuştur: “Onlara, Allâh’ın indirdiğine uyun denilince: “Hayır atalarımızı yapar bulduğumuz şeye uyarız.” Derler; ya ataları birşey akletmeyen ve doğru yolda olmaya kimseler idiyse?”²⁰⁶ Böylece müşrikler arasında bulunan bu “atalar kültürü” geleneği tevhidi bir anlamdaki Allâh’ı kabul etmelerine engel teşkil ediyordu.²⁰⁷ Buna körü körüne inanmakta denilebilir.

Arapların taptıkları bu putlar taştan, tahtadan ve madenden yapıldı. Madenden insan şeklinde yapılan puta “sanem” (çoğulu “esnam”), insan şeklinde fakat taştan veya ağaçtan yapılan puta “vesen” (çoğulu “evsan”) ve belirli bir şekli olmayıp tapmak için kullanılan taşlarada “nusub” (çoğulu “ensab”) denilirdi.²⁰⁸ Kabe de 360 tane put vardı.

Lat, Uzza, Mena, Hubel bunların başlıcalarıdır. “İbn Abbas, Mücahid gibi zatlardan rivayet olduğuna göre “Müşrikler putların isimlerini Allâh’ın isimlerinden çıkarmışlardır. Allâh adından el-Lat, el-Aziz’den, el-Uzza, el-Mennan’dan Menat gibi.²⁰⁹ Müşrik Arapları şefaatçi kabul ettikleri bu putları ziyaret ederler, onlara hediyeler sunarlar ve yanlarında kurban kesip onları tavaf ediyorlardı. Ayrıca putlardan yardım istemek ve putların öfkesinden korktukları için de onlara dua ederlerdi. Müşrikler Allâh adına değil de putları adına yemin ederlerdi.²¹⁰ Her kabilenin özel putu vardı ve O put da kabilenin koruyucusu sayılırdı. Putların tapınakları belli bir yerdeyse de onlara uzak yerlerden de ibadet yöneltilebiliyordu.²¹¹ Bununla beraber Mekke’li her ev sahibinin bir putu vardı. Evlerinde ona taparlardı. Birisi bir yolculuğa

²⁰⁴ Altıntaş, *Bütün Yönleriyle Cahiliye*, s. 77-78.

²⁰⁵ 106/Kureyş, 3.

²⁰⁶ 2/Bakara, 170.

²⁰⁷ Altıntaş, a.g.e., s. 78-79.

²⁰⁸ Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 300.

²⁰⁹ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 6.

²¹⁰ Altıntaş, a.g.e., s. 114-119.

²¹¹ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 7.

niyetlendiğinde evinde yaptığı son iş eliyle ona dokunmak olurdu, yoldan döndüğünde de evine girer girmez ona dokunurdu.²¹²

Müşrik Araplardan güneş, ay ve yıldızlara tapan kabileler de vardı. Bu tabir varlıkları Allâh’a denk ve ortak tutarlar. Aya, güneşe, yıldızlara tapınma insan toplumunun gelişmesi ile değil, tevhid inancından sapmanın bir sonucu olarak görmek gerekir. Yeri, göğü ve içindekileri yaratan, insanların hizmetine sunan, bütün nimetleri ihsan eden Allâh’a tabii varlıklara ulûhiyyet vererek ortak koşmak²¹³ bedbahtlık olarak nitelenebilir.

Ayrıca müşrikler ruhani varlıklara da ulûhiyyet vererek tapmışlardır. Bu varlıklardan bir meleklerdi. Araplar gözle görülmeyen melekleri Allâh’ın evlatları ve kız çocukları olarak kabul ediyorlardı. Bundan dolayı meleklerle tapıyorlardı. Onlar alemin asıllarından her birini bir meleğe havale ettiğini söylerlerdi. Alemi tedbir ve tanzim edenin melekler olduğuna inanırlardı. Maden alemi tedbir tedbir ve tanzim eden meleklerdir ve onlar görünmüyorsa, melekleri temsil edecek görünen müşahhas varlıklar olmalı ve onların huzurunda ibadet edilsin. İbadetle, külli ruhla münasebet kurularak, putlar vasıtasıyla Allâh’tan herkes kendine gerekli olan şeyi istesin. Müşrikler melekleri, ilâhî kuvvet ve Allâh’ın bir parçası olarak kabul ediyorlardı. Bu nedenle genelde putlar müennes kelimelerle adlandırılmaktaydı. Kur’ân Meleklerle Allâh’ın kızları demeleri, Allâh’ın analık ve balalık gibi beşeri sıfatlardan uzak ve münezzeh olduğunu belirterek reddetmiştir.²¹⁴ Çünkü doğmak, doğurmak, anne çocuk münasebeti, muhtaç olmanın, değişmenin, yok olmanın alametleridir. Allâh’ı böyle tasavvur etmek ve inanmaksa şirkdir.

Ubey bin Kâb (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre, müşrikler Hz. Peygamber’e gelerek “Rabbini bize tanı” dediler. Bunun üzerine Allâh-u Teala şu sureyi indirdi: “De ki Allâh birdir. Allâh Samed’dir (Her şey O’na muhtaçtır) Doğurmamış ve doğrulmamıştır. (Çünkü doğrulan hiçbirşey yoktur ki ileride ölmeyecektir.) Hiçbir kimse O’na denk değildir (Buyuruyor ki O’nun hiçbir benzeri ve muadili (eşi) yoktur ve O’na benzer hiçbir varlık mevcut değildir.²¹⁵

²¹² Altıntaş, *Bütün Yönleriyle Cahiliye*, s. 112.

²¹³ Macit, *Kur’an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 218-219.

²¹⁴ Macit, a.g.e., s. 220-221

²¹⁵ Tirmizî, Tefsir, 91/3585.

Müşrikler ruhani varlıklardan olan cinlere de inanıyorlardı. Bu inançta çok aşırı gitmişlerdi. Her tarafın cinlerle kaplı olduğunu düşünür ve onlardan çekinirlerdi. Bunlarla Allâh arasında bir soy bağı olduğunu sanırlardı. Bundan dolayı onları tazim ederlerdi.²¹⁶ Cinlere tapınarak, gizli ruhlarla temas kurmayı ve bu yolla Allâh’a yaklaşmayı umuyorlardı. Ayrıca cinlerin hayır ve şerri işlemeye kadir olduklarını kabul etmişlerdir. Bu nedenle onların teveccühünü kazanmak için saygı göstermek Allâh’a fiili sıfatlarında ortak koşmaktır.²¹⁷ Kur’ân cinlerin varlığını inkar etmiyor. “Cinni de daha önce korlu ateşten yarattık”²¹⁸ ayetinde de cinlerin mahluk ve yaratılış maddelerinin de ateş olduğunu açıklanmaktadır. Hayır ve şerrin onlardan geldiğini kabul etmek ise şirktir. Çünkü kainatta cereyan eden her şey Allâh’ın yaratması ve iradesiyle olur. Yaratmak sadece Allâh’a aittir.

Kısacası müşrik Araplar, Allâh’a inanmakla birlikte, O’nun yanında şefaatçi olmaları için birtakım ortaklar, ediniyorlardı. Her ne şekilde olursa olsun Allâh’tan başkasına ibadet etmemek ve Allâh’ın vereceği şeyleri O’ndan başkasından istememek kul ile Rab arasına kesinlikle üçüncü bir varlık sokmamak gerekir. Çünkü böyle bir fiil işlemek şirktir.

1.6.4. Müslümanların Ulûhiyyet Anlayışı

İnsan ilk zamanlardan beri Allâh’ı tanıyıp bilmek için gayret göstermiş, merakını gidermek için bazen ulûhiyyet meselesinde aklını kullanmış bazen de bu konuda aklının aczini ikrar ederek Allâh’a sade bir imanla bağlanmıştı. İnsan aklı daima Allâh hakikatına doğru yönelmiş, ancak akıllar ne kadar çeşitli olursa olsun, ilâhî zat ve onun sıfatları daima onun idrak seviyesinin üstünde kalmış ve kalacaktır. İslâm dini araştırmacı akılların yaratıcıya olan ihtiyaçlarına cevap verip Allâh’ın varlığını ikrara davet etti.²¹⁹

İslâm’da inanılması gereken esaslardan birincisi Allâh’ın varlığına ve birliğine inanmaktır. Allâh’a ilâh’ın varlığına ve birliğine inanmaktır. Allâh’a iman etmek için Allâh’ı bilmek gerekir. Fakat Allâh’ın zatı ve mahiyeti bilinemez. Allâh, ancak isimleri, sıfatları ve fiilleri (yaratması, rızık vermesi gibi) ile bilinir. Öyleyse Allâh’a iman O’nda

²¹⁶ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 8.

²¹⁷ Macit, *Kur’an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 221.

²¹⁸ 15/Hicr, 17.

²¹⁹ Gölcük, *Kelam*, s. 209.

bulunması ve bulunmaması gereken sıfatları ve O'na mahsus isimleri bilmek ve inanmaktır.²²⁰

İslâm'da Yüce Allâh, vardır, birdir; doğurmamış doğrulmamıştır; ezeli ve ebedidir; eşi ve benzeri yoktur, hiçbir şey O'nun benzeri değildir, hiçbir şeye muhtaç değildir, her şey O'na muhtaçtır. Her şeyin yaratıcısı ve Rabbi O'dur. Eşi ve ortağı yoktur. Her şeyi bilir, görür, işitir. Her şeye gücü yeter. Her şeyi O yaratır, rızıklandırır, yok eder. O, her yerde hazır ve nazırdır, zaman ve mekândan münezzehtir.²²¹ İslâm'ın bu konuda getirdiklerini Müslümanlar önceleri kabul edip bu meselede cedeledalmadılar. Ancak daha sonra-Hülefa-i Raşidin'in son zamanlarında-şüpheciler grubu ortaya çıkıp bu akidelerde şüphe etti, bu inançlar etrafında ihtilaf ve mücadeleler oldu, dini ve siyasi çeşitli akımlar doğdu, Müslümanlar akaid hususunda fırkalara bölündü.²²²

Allâh Teala'nın yaratılmış ve sonradan meydana gelmiş varlıklarınkine benzemeyen sıfatları vardır. Bu sıfatlar, Allâh'ın zatının ne aynı ne de gayridir.²²³ Allâh'ın sıfatları konusunda İslâm mezhepleri üç yol tutmuşlardır.

1.6.4.1. Tecsîm ve Teşbih

İslâm tarihinde İslâm'a mensup olmakla ve onun inançlarına bağlı olduklarını iddia etmekle birlikte aynı anda kendilerinden, İslâm'dan çıkışı gerektiren görüşler sadır olan bir topluluk görmek mümkündür. Müşebbihe ve Mücessime bunlardandır. Bunlar rablerinin insan suretinde olduğunu iddia ettikleri halde, onun etten ve kandan oluşmayıp, yaygın, bembeyaz parıldayan bir nur olduğunu söylemişlerdir. İnsan gibi beş duyusu, eli, ayağı, burnu, kulağı, gözü ağzı vs. vardır, hareket eder, durur, kalkar, oturur vs. demek suretiyle cisimlerin ne kadar sıfatları varsa Allâh'ın da o kadar sıfatları olduğunu iddia etmişlerdir.²²⁴ Fakat Yüce Allâh'ın zatı, yaratılmışların ilminin ihata edemeyeceği, duyularının kavrayamayacağı vacip ve zaruri varlıktır. O'nun mahiyeti tarif, sınırlama kemiyet, keyfiyet, renk ve ebad gibi yollarla bilinmez.²²⁵ Yüce Allâh hiçbir benzerlikle kayıt altına alınamaz. Allâh'ın zatının ve sıfatlarının keyfiyetini biz bilemeyiz. Ancak Kur'ân ve hadis'te geldiği şekilde inanmak gerekir.

²²⁰ Kalkan, *Müslümanın Akaidi*, s. 118-119.

²²¹ Kalkan, a.g.e., s. 118; Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 308.

²²² Gölçük, Kelam, s. 210.

²²³ Uludağ, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler*, s. 149.

²²⁴ el-Eş'arî, Makalatü'l-İslamiyyîn s. 207.

²²⁵ Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 371.

Yüce Allâh harice, ulûhiyyet sıfatlarıyla tecelli ettiğinden, insanların lisanlarında ulûhiyyet ifade eden isimler ve kemali belirten vasıflarla anılmasına ve bilinmesine izin verilmiştir. Fakat Allâh'ın sıfatlarını açıklamak konusunda temsil ve keyfiyetten kaçınmak gerekir. Çünkü yaratıcı ile yaratılmış arasında zıdlık vardır. Öyleyse taşıdıkları sıfatlar bakımından da zıdlık bulunması gerekir. Böyle olunca Allâh'ın hiçbir mahluka herhangi bir şekilde benzemesi de mümkün değildir.²²⁶

1.6.4.2. Ta'tîl

Zat ve sıfatlar meselesinde Müşebbihe ve Mücessime'ye zıt bir başka akım daha vardır ki, o da sıfatların nefyi, inkarı cereyanıdır.²²⁷ Cehmiyye ve Mutezile muattıladandır. Bunlara göre Allâh'ın zat üzerine zaid ilim, kudret, hayat... gibi sıfatları yoktur.²²⁸ Cehmiyye'nin temsilcisi olan Cehm b. Safvan'ın görüşü Kur'ân ve Hadislerde geçen sıfatların Allâh Teâla'dan nefyi esasına dayanır. Ona göre her kim Allâh'ın, kendisini kitabında ve Hz. Peygamber'in, O'nu hadisinde vafsettiği sıfatlarla Allâh'ı tasvip ederse kafir olur ve müşebbiheden kabul edilir. Allâh-u Teâla'nın kendisinin vafsettiği ayetlerin zahiri, teşbihi ifade eder. Yani ayetlerde geçen bu sıfatlardan mahlukatın sıfatları anlaşılır, bu sebeple sıfat ayetlerinin te'vili gerekir.²²⁹

Cehm b. Safvan tarafından ortaya atılan bu görüş, Mutezile kelamcıları tarafından da benimsenmiştir. Mutezilenin ilk temsilcilerinden Ebu Huzeyl el-Allaf, Allâh'ın sıfatlarını zat ve fiil sıfatları olmak üzere ikiye ayırmıştır. Zat sıfatlarını, Allâh'ın zıtlarıyla tavsif edilmesi caiz olmayan, fiil sıfatlarını ise zıddıyla tavsifi caiz olan sıfatlar olarak tarif etmiştir. Mesela ilim, hayat, kudret gibi sıfatlar zat sıfatlarıdır. Çünkü Allâh (c.c.) bu sıfatların zıddı olan cehalet, acz ve ölüm sıfatlarıyla tavsif olunamaz. İrade, kısb, rıza, emr, ihya gibi sıfatlar da fiil sıfatlarıdır. Çünkü Allâh bu sıfatların zıddı olan kerâbet, buğz, suht, nehiy, imâte sıfatlarıyla tavsif olunabilir.²³⁰

Ebu Huzeyl ilim, kudret, hayat, semi', basar, ğına, azamet, celal, kibir, siyadet, mülk, rububiyyet, kahr, ulûv gibi zat sıfatlarının Allâh'ın zatından başka bir şey olmadığını, zatı üzerine zail bir hüküm ifade etmediğini ileri sürmüştür. Bu görüşe göre "Allâh alimdir" denildiği zaman, O'nun ilmi isbat ve cehl O'ndan nefyedilmiş olur. Fakat bu ilim aslında Allâh'ın zatından başka bir şey değildir. Diğer zat sıfatları

²²⁶ Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 371.

²²⁷ Gölcük, *Kelam*, s. 214.

²²⁸ Uludağ, *İslam'da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler*, s. 150.

²²⁹ Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, s. 133.

²³⁰ el-Eş'arî, *Makalatü'l-İslâmiyyîn*, s. 165.

hakkında da aynı hüküm geçerlidir.²³¹ Binaenaleyh Allâh için “âlim, semî, basîr’dir.” denilebilir, fakat “onun ilim, semî, basîr... sıfatı vardır” denilemez. Çünkü birinci anlayışta kullanılan kelimeler saygı bakımından da sıfat olup zatı ve sıfatı aynı anda ifade etmiş olur. İkinci anlayışta ise sıfat mastar şeklinde zikredilen bir mana olup zata ayrıca ilave edilmektedir. Allâh’ın sıfatları da zatı gibi kadim olacağından ikinci anlayışa göre birden fazla kadim kabul edilmiş olur (taaddüd-i kudemâ), bu ise tevhid prensibine aykırı düşer.²³²

Fakat Allâh’ın ilim, hayat, kudret gibi sıfatları var demek Allâh’tan başkasının kîdemi gerektirmediği gibi, kadimlerin çokluğunu da gerektirmez.²³³ Çünkü bu sıfatların zattan ayrı ve müstakil varlıkları yoktur. Var olmaları zata bağlıdır. Allâh’ın zatı mevsuf; ilim, kudret, hayat gibi sıfatları ise O zatın ve mevsufun sıfatlarıdır. Sıfatın varlığı mevsufa tabidir. Sıfatın çok oluşundan mevsufun ve zatında çok oluşu lazım gelmez. Onun için bu hususta şirk söz konusu olmaz.²³⁴

Allâh’ın ilim, hayat, kudret gibi sıfatları kabul edilmeyip “Allâh zatı ile âlim, hayy, kadir...”dır denecek olsa, o takdirde Allâh’ın zatında ilim, hayat, kudret, irade, kelam gibi sıfatların bir ve aynı olmaları gerekirdi. Halbuki bu sıfatların birbirinden ayrı ve başka manalar ve mefhumlar olduklarını kesin surette ve tecrübe yoluyla bilmekteyiz. İşte Mutezile bu gerçeği görmediği için yanlış bir yol tutmuştur.²³⁵

1.6.4.3. Sıfâtiyye

Ta’til ile tecsîm ve teşbih arasındaki orta yol sıfatiye veya ehl-i sıfatın takib ettiği yoldur. Allâh’ın sıfatlarını kabul ettikleri için sıfatiyye adı verilmektedir. Ehl-i Sünnet Allâh için; ilim, kudret, hayat, irade, işitme, görme, kelam, celal, ikram, izzet ve azamet gibi ezeli sıfatları ispat ediyorlardı. Onlar zat sıfatları ile fiil sıfatları arasında fark göstermeyip, sıfatlar arasında bir tek ifade kullanıyorlardı. Ehl-i Sünnet’e göre Allâh’ın sıfatları zatının aynı olmadığı gibi gayrı da değildir.²³⁶ Sıfatların kabulü; ondan başkasının kîdemi gerektirmediği gibi kadimlerin çokluğu da söz konusu olamaz.

²³¹ el-Eş’arî, *Makalatu’l-İslamiyyîn*, s. 179.

²³² Taftazânî, *Şerhu’l-Akaid*, 158-159; Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 174;.

²³³ Macit, *Kur’an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 373.

²³⁴ Uludağ, a.g.e, s. 150.

²³⁵ Uludağ, *İslam’da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler*, s. 150.

²³⁶ el-Eş’arî, *Makalatu’l-İslamiyyîn*, s. 298.

Allâh sıfatlarıyla kadimdir ezelidir. O'nun sıfatları mahlukattan hiçbirinin sıfatlarına benzemez. O zatında bir olduğu gibi sıfatlarında da birdir.²³⁷

Sıfatiyye'nin bir grubu olan Selefiyye Allâh'ın zati fiili ve haberi sıfatlarının hepsini, nâslar da verid olduğu gibi te'vile tabi tutmaksızın aynen kabul eder. Onlar Allâh'ın sıfatlarında münakaşaya asla cevaz vermezlerdi. Ayrıca itikadi konularla ilgili müteşabih nassların te'vilini caiz görmez, nassları aynen kabul ederlerdi. Çünkü, tevil akılla yapılır. İtikadi meselelerde ise akıl hüküm veremez.²³⁸

Müteşabihatın te'vili hususunda Maturidi ve Eş'ari bu yolu devam ettirmişlerdir. Ancak ehl-i sünnetin her iki koluna (Maturidilik ve Eş'arilik) mensup müteahhir âlimler müteşabihatı te'vil etmişlerdir. Bunlar bilhassa avamın yanlış yorumlarla teşbihe düşmelerini önlemek maksadıyla müteşabihatı, arap dinlinin müsaade edebileceği mecazı manalara yorumlamayı caiz görmüşler, fakat bu te'villerin ihtimal dairesinin ötesine geçmediğini ve kesinlik kazanmadığını da belirtmişlerdir.²³⁹

²³⁷ Gölcük, *Kelam*, s. 221.

²³⁸ Gölcük, a.g.e., s. 50.

²³⁹ Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 123-124.

II. BÖLÜM

ULÛHİYETLE İLGİLİ HADİSLER

2.1. Esmâü'l-Hüsnâ Kavramı

İsm-in çoğulu olan esmâ ile, “güzel, en güzel” anlamındaki Hüsnâ kelimelerinden oluşan Esmâü'l Hüsnâ terkibi nasslarda Allâh’a nisbet edilir. İsimleri ifade eder. Esmâü'l Hüsnâ terkininde yer alan Hüsnâ kelimesi “güzel” manasında sıfat veya en güzel anlamında ismi-i tafdil sayılmıştır. Her iki halde de buradaki güzellik bir gerçeği vurgulamakta olup Allâh’ın güzel olmayan bir isminden söz edilemeyeceği için mefhum-i muhalifini hatıra getirmez.²⁴⁰

İlahi isimlerin güzellikle nitelendirilmesinin sebeplerini şöyle sıralanabilir: 1. Esmâü'l Hüsnâ Allâh hakkında yücelik ve aşkınlık ifade eder ve kullarda saygı hissi uyandırır. 2. zikir ve duada kullanılmaları halinde kabule vesile olur ve sevap kazandırır. 3. Kalplere huzur ve sükun verir, lutuf ve rahmet ümidini telkin eder. 4. Bilginin değeri bilinenin değerine bağlı bulunduğu ve bilinenlerin en şerefli de Allâh olduğu için Esmâü'l Hüsnâ bilgisine sahip olanlara bu bilgi meziyet ve şeref kazandırır. 5. Esmâü'l Hüsnâ Allâh için vacip, caiz ve mümteni olan sıfatları içermesi sebebiyle O’nun hakkında yeterli ve doğru bilgi edinmemize imkan verir.²⁴¹

Allâh’ın isimleri ister ism-i fail, ister sıfat-ı Müşebbihe olsun, isterse masdardan menkul surette olsun, hepsinde vasıf anlamı gözetildiğinden bunlara “sıfat” denir. diğer taraftan vasfın medlulü ile muttasıf Zat’a delaletleri dikkate alındığında “Esma” denmektedir. Yani, Allâh bu sıfatlarla o derece mevsuftur ki, bunlar isim derecesine çıkmış kabul edilir.²⁴²

Allâh’ın zatı hakkında insanlar hiçbir şey bilemezler. Zat’ı itibariyle insanın Allâh hakkında söyleyebileceği en fazla şey “Hüve = O”dan ibarettir. Ancak, O harice ulûhiyyet sıfatları ile tecelli ettiğinden, insanların lisanlarında uluhiyeti ifade eden isimler ve kemalini belirten vasıflarla anılmasına ve bilinmesine izin vermiştir. Bundan

²⁴⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV/66.

²⁴¹ er-Râzî, *a.g.e.*, XV, s. 66.

²⁴² Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 48.

dolayı bu isim ve vasıfların hakiki medlulleri bulunduğunu ve geçerli olduklarını da kabul etmek gerekir.²⁴³

İnsanların büyük çoğunluğu kainatın bir yaratıcı ve yöneticisinin bulunduğunu kabul etmekle birlikte madde özelliği taşımadığından O’nu duyularıyla idrak etmeleri mümkün değildir. Öyleyse yaratıcı ancak kainat ve insanlarla olan ilişkisi bakımından tanınabilir. Bundan dolayı Esmâü’l Hüsnâ bilgisi Allâh- alem ilişkisine ışık tutması ve sonuçta Allâh’ı tanıtmaları bakımından önemlidir. Ayrıca evrenin bir parçasını oluşturan insan, akli istidlâlleri yanında gönül hayatı bakımından da yaratıcı ile münasebet kurmak ihtiyacındadır. Bu münasebetin sağlanmasında da Esmâü’l Hüsnâ’nın vazgeçilmez bir rolü vardır.²⁴⁴

2.2. Esmâü’l Hüsnâ ve Teşbih

Allâh’ın bazı isimlerle bilinmesini, O’nu mahlukata benzetmek şeklinde anlayanlar olmuştur. Bu meselenin ihtilaf konusu olması, Allâh’ın misli, eşi ve benzeri olmadığına ittifak eden âlimlerin, iki şey arasındaki benzeşmenin (mümasele) hangi durumda sabit olacağı mevzundaki ihtilafı sebep olmuştur. Bu konudaki görüşler şöyle özetlenebilir: İslâm aleminde İslâm filozofları, Batıniyye, Cehm b. Saffan’a göre, benzeşme sırf vasıf ve tesmiyedeki iştirak ile sabit olur. Bu yüzden onlar Allâh hakkında “mevcut, şey, hayy, âlim, kadir” tesmiyelerinden bile kaçınırlar. Oysa, umumi vasıfla benzeyiş sabit olsaydı, insanların ve lisanların varlıkları cins, zıd, hilaf, misil olarak taksim etmelerinin hiçbir anlamı kalmazdı. Her şey arasında benzeyiş olurdu.

Mutezileye göre ise benzeşme bir şeyin taşıdığı en hususi vasfın, hem Hâlîka hem mahluka nispetiyle meydana gelir. Mesela ilmin genel vasfı mevcut olmasıdır. En has Vasfî ise ilim olmasıdır. Onlara göre en has vasıfta benzeyiş olmayacağı için (Allâh ile mahlukları benzetmemek amacıyla) O’nun ilim ile mevsuf olmasını nefy ederler. Bu görüş de yanlıştır. Bir kişi kudretiyle yirmi kıla, bir başkası elli kilo kaldırır. Kudrette ortalık olmasına rağmen, yine de aralarında görüldüğü gibi benzeşme yoktur.

Ehl-i Sünnet’e göre, benzeşme bütün vasıflardaki iştirakin tahakkuku ile teşekkül eder. Vasıflardan birinde bile aykırılık olursa benzeşme olmaz. Mesela bizdeki ilim, mevcut, araz, hadis, olma, caiz oluş ve zamanın her anı içinde yenilenmek gibi

²⁴³ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, X, s. 77.

²⁴⁴ Topaloğlu, “Esmâü’l-Hüsnâ” maddesi, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, X/404.

vasıfları haizdir. İlmi bir sıfat olarak Allâh’a nisbet ettiğimiz de bir bilim olur. İşte bu ilim hiçbir surette mahlukların ilmine benzemez.²⁴⁵

“Allâh’ın zatına nisbet edilen mana” şeklinde tarif edilebilen isim veya sıfatlar zihninin dışında müstakil bir varlığa sahip bulunmadıkları için mahlukata benzeme endişesi mahal görülmemiştir.²⁴⁶ İnsanlar ancak duyularıyla idrak ettikleri konularda bilgi sahibi olabilirler. Bu nedenle duyular ötesi olan Allâh kendisini duyular aleminin kavramlarıyla tanıtmıştır. Ancak Allâh ile diğer şeyler arasında benzerlik kurulamayacağını bildiren ayet-i kerime (O’nun benzeri hiçbir şey yoktur “Şur’â 11”) Allâh hakkında akıl ve hayale gelebilecek her türlü yaratılmışlık özelliğini bertaraf eder.²⁴⁷

Kaldıkı Allâh’a isim vermek mahlukata benzerliği gerektirseydi bütün davası tevhidi tesis etmekten ibaret olan resuller ve ilâhî kitaplar Allâh’a isim vermezlerdi.

Allâh’ın isimleri mahlukatınkiyle kıyas edilemez. Çünkü onların adları da kendileri gibi mahluktur. İsimleriyle sıfatları arasında tetabük yoktur, hatta bazen isimleri sıfatlarına aykırıdır. Allâh’ın isimleriye aynı zamanda sıfatlarıdır. O isimler sıfatlarına aykırı olmak şöyle dursun, aksine tam tetabuk halindedir.²⁴⁸

Burada tartışma konusu olan bir konuya daha değinmek gerekir. Acaba Allâh’ın sıfatları kadim midir? Yoksa hâdis midir? “Allâh’ın isim ve sıfatları O’nun gayrıdır” görüşünü savunanlara göre Allâh’ın zatının aynısı olmayan kadim ve ezeli sıfatları mevcut olsaydı, o takdirde şirk lazım gelirdi (Teaddud-i kudema). Sıfatlar kadim olmayacağına göre hâdistir. Hadis olan bir şeyi Allâh’a izafe etmek mümkün değildir.

“Allâh’ın isim ve sıfatları O’nun zatıdır.” görüşünü savunanlara göre ise eğer isim mahluk ve müstear olsaydı, yani Allâh’ın gayrı olsaydı, Allâh kendisinin gayrı olan bir mahlukun tesbih olunmasını emretmezdi. Allâh putları isimlendirmeyi insanlara nispet etmiştir. “Siz benimle sizin ve atalarınızın taktığı kuru adlar hakkında mı tartışıyorsunuz?”²⁴⁹ Bundan anlaşılıyor ki O’nun isimleri ezelidir, hâdis değildir. Ma’lumlardan önce Âlim, merzuklardan önce Razık vb. idi.

²⁴⁵ Topaloğlu, T.D.V. *İslam Ansiklopedisi*, X, s. 404.

²⁴⁶ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 45; Yurdagür, *Allah’ın Sıfatları Esmâü’l-Hüsna*, s. 47.

²⁴⁷ Mâturidî, *Kitabu’t Tevhid*, s. 93.

²⁴⁸ Yurdagür, *Allah’ın Sıfatları Esmâü’l-Hüsna*, s. 48.

²⁴⁹ 7/A’râf, 71.

Bu isimlerin medlulleri, Allâh hakkında ezeli ve ebedi olarak doğrudur. Bu böyle olunca insanların tesmiye (isimlendirme)lerinin sonradan olması bir şey değiştirmez ve bu tesmiyeler isimlerin hâdis ve mahluk olduğunu göstermez. Allâh'ın isimleri O'nunla tam bir mutabakat halindedir ve ezelden beri Allâh onlarla muttasıftır.²⁵⁰

Kısacası isimden kasıt lafız ise isim müsemma (ismin delalet ettiği varlık)nın gayridir. Milletlere ve asırlara göre değişir. Fakat müsemma boy değildir. Eğer isimden maksat bir şeyin zatı ise o takdirde isim müsemmanın aynıdır.²⁵¹

2.3. Esmâü'l Hüsnâ'nın Tevkifi Olup Olmaması

Allâh'a isim verme hususunda insanların hür olup olmadıklarıyla ilgili olarak yapılan tartışmaların çoğu şu ayet-i kerimeye dayandırılmaktadır. “En güzel isimler Allâh'ındır. O'nu o isimlerle zikredin, O'nun isimleri konusunda eğriye sapanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını göreceklidir.”²⁵² Tefsircilerin çoğuna göre Allâh'a isim verme hakkı hiç kimseye verilmemiştir. Zira Allâh kendisi hakkında rastgele isimler söyleyenleri vasıflar uyduranları işte bu ayetle yermektedir. Çünkü buradaki “Yulhidun” lafzı “Allâh'ı kendisini isimlendirmedeği, hakkında bir nesh bulunmayan bir isimle adlandırmak” manasına gelir. Ama Allâh'ın bütün isimleri tevkifidir.²⁵³

Ehl-i sünnet'e göre Allâh'ın isimleri tevkifi olup, Allâh'ın kitap ve sünnetle vârid, meşhur ve ma'ruf isimlerden başka bir isimle adlandırılması caiz değildir.²⁵⁴

Mesela, Kur'ân-ı Kerim'de Allâh'a fiil olarak izafe olunup isim olarak vârid olmayanlar (kökleri mevcuttur diye) Allâh'a isim olamaz. Örneğin; İnsan suresinin 21. ayetinde geçen “sekahum” fiiline bakarak Allâh'a sâki veya Bakara suresinin 15. ayetindeki “Yestehziv” fiilie bakarak “Müstehzi” denilemez.²⁵⁵

Fahraddin Razi, Allâh'a âlim denildiği halde “Adem'e isimleri öğretti.” (alleme'l Ademe esmae küllahe²⁵⁶) şeklinde bu ismin müştak olduğu sülâsiden gelen fiil ayette vârid olmasına rağmen, ümmetin Allâh'a “ya Muallim” denilemeyeceğini kabul

²⁵⁰ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 47.

²⁵¹ Yıldırım, a.g.e., s. 47.

²⁵² 7/A'râf, 180.

²⁵³ Keskin, *İslam Düşüncesinde Allah-Alem İlişkisi*, 182.

²⁵⁴ Mâturidî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 38; Fahrudîn er-Râzî, *Levamiu'l-Beyyinat*, s. 18, 21. Gölcük, *Kelam*, s. 209.

²⁵⁵ Yurdagür, *Allah'ın Sıfatları Esmâü'l-Hüsna*, s. 51.

²⁵⁶ 2/Bakara, 31.

ettiklerini söyleyerek, bunun Kur’ân’da manası açıkça var olsa bile sem’i yolla Allâh’a isnad edilmemiş isimlerin Allâh hakkında kullanılamayacağının delili olarak kabul eder. Ayrıca Allâh’ın isimleri hususunda semin dışına çıkmak dinen meşru olsaydı Allâh’a âlim olarak isim verildiği gibi O’nun “arif, fakih, fahim, akıl, fatın, tabib, lebib” olarak vasıflandırılması da mümkün olurdu. Çünkü bütün bu isimler “âlim” isminin dil açısından müradifleridir. Fakat biz bu isimlerin Allâh’a verilmesinin mümkün olmadığını biliyoruz. Öyleyse ilâhî isimlerde esas olan sem’i yol ve vahye dayalı izindir.²⁵⁷

Basra Mutezilileri, Kerramiyye ve Eş’ari ekolüne mensub Bâkılânî tarafından kabul edilen görüşe göre ise akıl bir ismin manasını Allâh’a vermeyi uygun görüyorsa bununla Allâh isimlendirilebilir. Nass’da gelmesi veya gelmemesi bir şeyi değiştirmez.²⁵⁸ Onun hakkında aklen caiz olan isimler verilebilir. Bağdat Mutezilileri ise bunlara muhalefet ederek, akıl doğruluğuna delalet etse bile Allâh’ın kendisini adlandırmadığı isimleri veremeyiz derler. Arif ile âlim, aynı anlamda olmakla beraber, biz Allâh’ın adlandırmasına uyarak âlim deriz, ârif diyemeyiz.²⁵⁹

Gazali ise isim ile Vasfi birbirinden ayırarak, bu konuyu farklı bir yaklaşımla ele almıştır. Ona göre isim verme dinin iznine bağlıdır. Buna karşılık vasıf manasında olan isimler izne bağlı değildir. Vasıf manasında olanın doğru olması lazımdır. Doğruysa mübah olur doğru değilse mübah olmaz. İsim, müsemmaya delalet etmek üzere konulan lafızdır. Mesela “Zeyd” lafzı, Zeyd’in adıdır. Kendisi beyaz ve uzun boylu vb. gibi vasıflarla muttasıf olabilir. Herkes kendine istediği ismi koyabilir. Bir ana baba da oğluna veya kızına istediği ismi verebilir. Bir insan kendine konan isimden başka bir isimle çağrılırsa kızar ve onu reddeder. Biz insan olarak bir insanı kendi isminin gayrisi ile çağıramazsak nasıl olurda Allâha isim takabiliriz? Peygamberimiz (s.a.v.)’in isimleri de sayılıdır. Kendisi, kendi isimlerini (saymış ve şöyle buyurmuştur: ben Muhammed’im. Ben Ahmed’im. Ben Mâhi (Silen)’im. İnsanlar kıyamet günü benim izim sıra toplanırlar. Ben Akıb (Kendisinden sonra peygamber olmayandır)im”²⁶⁰ Peygamberimiz bu açıklamayı yaptıktan sonra ona başka bir isim koyamayız. Ancak onun güzel vasıflarından haber vermek için O âlimdir, mürşiddir, reşiddir, diyebiliriz.²⁶¹

²⁵⁷ Fahrüddîn er-Râzî , *Levâmiu’l-Beyyinat*, s. 19-20.

²⁵⁸ Fahrüddîn er-Râzî , a.g.e., s. 18.

²⁵⁹ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 58.

²⁶⁰ Buhârî, *Menakıb*, 3/12.

²⁶¹ Gazâlî, *el-Maksadü’l-Esnâ Şerhu Esmâi’l-Hüsna*, s. 215-217.

Vasfa gelince; bu bir işi haber vermektir. Verilen haber ya doğrudur, ya da yalandır. Biz din kullanmamış olsa bile, Allâh'ın yüceliğine yaraşan, övgü ifade eden vasıfları kullanabiliriz. O'nun hakkında kadim mevcud demek gibi. Allâh'ı nitelemekte arif, âkil, zeki ve bu durumda olan tabirleri kullanmayışımıza engel olan husus bu kelimelerdeki ihamlardır. Kendisinde iham (yanlışlığa yol açacak lafızları kullanma) olan ancak dinin izni ile mümkündür. mesela sabur, hâlim, rahim isimlerinde iham olmakla birlikte şer'i izin vardır. Fakat arif, akil gibi kelimeler böyle değildir.²⁶²

Bize göre ise Allâh'ın isimleri aslında birer vasıftan ibarettir. Onlar (Mesela Gazali'nin verdiği Zeyd örneğinde olduğu gibi) alem değildirler. Bütün isimleri içerisinde vasıf olmayıp da, Zatı için alem olan tek ismi vardır. O da Allâh'tır. Ayrıca Ulûhiyyet hakkında iham'dan uzak olan vasıf bulmak tatbikatta pek de kolay değildir. Kadim vasfı bile bundan müstesna olamaz. Çünkü bu kelime “varlığı üzerinden uzun zaman geçeni” ifade eder. İhtiyarlık, yıpranmışlık gibi şeyleri iham edebilir. Bu nedenle bu kelimeyle Allâh'ı vafetmekte yanlışlığa meydan vermemek için bazı sıfatlarla nitelemek gerekir. Bu durumda da değişik görüşler ortaya çıkacak ve Allâh hakkında bilmediğini söylemek” tehlikesiyle karşı karşıya kalınacaktır.²⁶³ Ayrıca Kur'ân ve hadislerde Allâh hakkında geçen çeşitli vasıflar başkalarına ihtiyaç bırakmayacak kadar çoktur.

2.4. Esmâü'l Hüsnâ'nın Ulûhiyete Delalet Etmesi

İnsanın, Allâh ile olan ilişkisini sağlamada sıfatlar önemli bir yer tutar. Bir insanın Allâh'a isimler atfederken işlediği hata, Allâh'ın sıfatlarını kavrayış ve inanışındaki hatanın bir sonucudur. Allâh'a ve sıfatlarına inanışta hataya düşen bir insan, aynı hatayı ahlaki davranışlarını şekillendirmede de işler. Bu nedenle Allâh'ı güzel isimlerle çağırma emredilmiştir. Güzel isimler Allâh'ın büyüklüğünü, yüceliğini, kudsiyetini, nezahetini, sıfatlarının mükemmelliğini gösterirler.²⁶⁴ O'nun isimlerinden her bir isim sıfatlarından her bir sıfat ve fiilleri O'na delalet eder.

İsimlerin, Yüce Allâh'ın zatına ve sıfatlarına delaleti, mutabakat, tazammun ve iltizam ile olur. Mesela Rahman ismi Allâh'ın zatına ve rahmetine birlikte olarak

²⁶² Gazâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ Şerhu Esmâi'l-Hüsnâ*, s. 217-220.

²⁶³ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 59

²⁶⁴ Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 368-69.

mutabakat, tek başına zatına veya tek başına rahmetine tazammun, âlim olmasına ise iltizam yoluyla delalet eder.²⁶⁵

Allâh zatında bir olduğu içindir ki zatının gereği olan ilâhlığında da bir, rablığında, mülkünde, ilminde, kudretinde de hep bir, celal ve ikrama raci olan bütün sıfat ve isimlerinde de birdir. Fakat bütün nisbetlerin ve hükümlerin, ilâhlığının gereği ve dayanağı olan sıfatlar olduğu, bütün vicdanların ve varlıkların vecd ne bağlandığı hakk ve hayrın odak noktası olan ilâhlık sıfatında açıkça toplanmış olduğu için ve ayrıca zati sıfatlar olarak ilâhlık ve vahdet her bakımdan tekliği gerektirdiğinden dolayı zat, sıfat ve esma da tekliği gerektirir.²⁶⁶

Allâh'ın birliği, gerek zatı, gerek sıfatları, gerek isimleri hangi açıdan ele alınırsa alınsın hep birdir, hiçbir şekilde ortağı olmayan bir tek hakikattir. O'nun için ilâhlık O'na mahsustur. O ilâhlığında da, gerçek anlamda ve zati birlikte birdir, demek olur. Öyleyse O'nu birçok isimler ve sıfatlarla tanımaya çalışmak O'nun zatında çokluğunu kabul etmek veya O'nun zatına bir benzer isnad etmek anlamına gelmez.²⁶⁷

Aksine Allâh'ın isimlerinin çokluğu O'nun fiillerinin çokluğunu anlamayı kolaylaştırır. Ulûhiyyetin muhtevasına sınırsızlık verir. Onu kısıtlayıcı, dar anlayışlardan kurtarır. Özellikle zıt vasıflar, ulûhiyyeti sınırlamak eğilimi taşıyan anlayışlara engel olurlar. Mesela Allâh sadece zahir değil aynı zamanda batındır.²⁶⁸

Allâh-u teala isimlerini tevhidi göstermek ve şirkten uzaklaştırmak üzere delil olarak getirir. Yüce Allâh Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur: "İlahınız bir tek Allâh'tır. O'ndan başka ilâh yoktur. O rahmandır, rahimdir."²⁶⁹ Haşr suresinin sonunda ise şöyle buyrulmaktadır: "O, öyle Allâh'tır ki, O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. görülme-yeni ve görüleni bilendir. O, esirgeyendir, çok bağışlayandır. O öyle Allâh'tır ki, O'ndan başka ilâh yoktur. O, mülkün sahibidir, eksiklikten münezzehtir, selamet verendir, emniyete kavuşturandır, gözetip koruyandır, üstündür, istediğini zorla yaptıran, büyüklükte eşi olmayandır. Allâh müşriklerin ortak koştukları şeylerden münezzehtir."²⁷⁰ Allâh-u Teala bu iki ayette tevhidini gerektiren ve bir ortağının

²⁶⁵ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 51.

²⁶⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, X, 30-31.

²⁶⁷ Yazır, *a.g.e.*, X, 85

²⁶⁸ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 52.

²⁶⁹ 2/Bakara, 163.

²⁷⁰ 59/Haşr, 22-23.

varlığının imkânsızlığını bildiren Esmâü'l Hüsnâ'sı ile zatını övmesinin hemen akabinde müşriklerin koştugu şirkten zatını tanzih etmiştir.²⁷¹

O'nun isim ve sıfatları O'nun zatına ve birliğine delalet eder. O yaptığı ve emrettiği her şey ile sevilen ve övülendir. Çünkü O'nun fiillerinde hiçbir abeslik, emirlerinde, hiçbir iradesizlik ve ilimsizlik yoktur. Aksine O'nun bütün fiilleri hikmetten maslahattan, adaletten, faziletten ve rahmetten çıkar ve bunlardan her biri O'na hamd etmeyi, sena etmeyi ve muhabbeti gerektirir. O'nun keliması doğruluk ve adalettir, cezalandırması ve mükâfatlandırması fazilet ve adalettir. Eğer O verirse bu O'nun faziletinden, rahmetinden ve nimetinden, men eder ya da cezalandırırsa da bu O'nun adaletinden ve hikmetindendir.²⁷²

2.5. Esmâü'l Hüsnâ'yı Bilmenin Önemi

Varlıkların, kendi özlerinde taşıdığı değerlerle onların adları arasında çok yakın bir ilgi vardır. Bu münasebet tesmiyede, yani lafızda değil, söz konusu varlığın bir adının olup olmamasındadır. Bir şeyin var olması bir isim taşımasını gerektirir. Bu hükmün doğruluğu, felsefi bakımdan tartışılabilirse de insanlık için özellikle eski insanlar için bunu bir realite olarak kabul etmek gerekir. Genel olarak insanlar nazarında isim sadece bir ferdi, hem cinslerinden ayırt etmeye yarayan basit bir etiket değil, ferdin varlığını ve şahsiyetini tamamlayan bir parçadır. Bu nedenle Tanrı cinsinde tek de olsa yine de özel bir ad taşır.²⁷³

Allâh'ın adı O'nun kendisini insanlığa tanıtmasında önemli bir rol oynar. Çünkü beşeri anlayışta isim, sadece niteleyen, ayırt eden, onu taşıyanı tanıtan değil, aynı zamanda ferdin tamamlayıcı bir rüknü de kabul edilir.²⁷⁴

Kur'ân, Allâh'a ortak koşulan putların aslında bir hiç olduklarını anlatmak için müşriklere: “Onlara bir ad bulun bakalım, yeryüzünde bilmediği bir şeyi mi Allâh'a bildiriyorsunuz? Yoksa kuru sözlere mi aldanıyorsunuz?”²⁷⁵ şeklinde hitab etmektedir.

İsim beşeri idrake sığmayan ulûhiyyet ile duyular alemi ve akıl dünyasında yaşayan insan arasından irtibatı sağlayıcı bir bağ olarak da telakki edilebilir.²⁷⁶ Çünkü

²⁷¹ el Cevziyye, *el-Esmâü'l-Hüsnâ*, s. 87.

²⁷² el Cevziyye, a.g.e., s. 85.

²⁷³ Yıldırım, Kur'an'da Ulûhiyyet, s. 41.

²⁷⁴ Yıldırım, a.g.e., s. 41.

²⁷⁵ 13/Ra'd, 33.

²⁷⁶ Yurdagür, *Allah'ın Sıfatları Esmâü'l-Hüsnâ*, s. 44.

insan inandığı tanrının adını bilmekle vasıtasız olarak O'nunla bir nevi ünsiyet ve diyalog kuracak imkânı elde etmiş olur.

İnanan insan, inancının objesi olan varlıktan şu veya bu şekilde bahsetmek mecburiyetindedir. Kendi tecrübî dünyasında yaşadıklarını ve hissettiklerini başka insanlara anlatmak, bunun içinde inancını ifadelendirmek durumundadır. Öyleyse Müslüman inancının en merkezi noktasında bulunan Tanrı'dan bahsederken veya onu anlatırken, ancak ona isimler vermek ve onun değişik özelliklerini belirten, bu özellikleri açıklayan sıfatlar atfetmekle mümkün olmaktadır.²⁷⁷

Bilmekle vasıtasız olarak O'nunla bir nevi ünsiyet ve diyalog kuracak imkânı elde etmiş olur.

Mü'minler, Allâh'ın kendi varlıklarının olduğu gibi kainatın da yaratıcısı olduğunu bilmekte ve yardım edici, hem de karşısında korku duyulan bir varlık olarak tecelli eder. Bundan dolayı Allâh'a karşı görevlerini yerine getirmek ve kendisiyle olan münasebetleri düzenlemek için O'nun adını bilmeleri önem kazanmaktadır. O'nun yakınlığı celbetmek için ibadette ve sair zamanlarda O'nun adı telaffuz edilir.²⁷⁸ Dolayısıyla isim Allâh'ı tesbih ve tenzih etmek için vazgeçilmez bir unsurdur.

İnsan, Allâh'ın hususiyetlerini bildiren isimlere muhtaçtır. Rabbine çeşitli durumlarında, vaziyetine en uygun bir ismi ile niyazda bulunmak ister. Bu isimlerin olmasa insanın, O'nunla olan irtibatı çok eksik kalır, belki de imkansızlaşırdı. Bu isimler, ulûhiyyet karşısında, kulun dilsizliğini bir derecede gideren ifadeler, ruhun çıkmazlarını açan anahtarlar olarak nitelenebilir. Bunları anmanın, Allâh'ı bilmek, sevmek, O'nun huzurunda huşu duyurmak, kulluğuna bağlanmak, sevmediği kötü huyları atmak, hoşnud olduğu temiz huylarla varlığını güzelleştirmek ve bu suretle O'nun rızasını kazanmak²⁷⁹ dünya musibetlerini duyulan üzüntüleri azaltmak gibi faydaları vardır.²⁸⁰

²⁷⁷ Keskin, *İslam Düşüncesinde Allah Alem İlişkisi*, s. 176.

²⁷⁸ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 42; Yurdagür, *Allah'ın Sıfatları*, s. 44.

²⁷⁹ Tatlısu, *Esmâü'l-Hüsna Şerhi*, s. 8.

²⁸⁰ Yurdagür, *Allah'ın Sıfatları Esmâü'l-Hüsna*, s. 45.

2.6. Esmâü'l-Hüsnâ'in Sayısı

Bu konuda ilk akla gelen şey, sayıyı doksan dokuz olarak belirleyen ve Müslümanlar arasında meşhur olan hadistir. Ebu Hureyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Allâh'ın doksan dokuz ismi vardır. onları ezberleyip benimseyen cennete girer. O Allâh ki O'ndan başka ilâh yoktur. er-Rahman; er-Rahim, el-Melik, el-Kudüs, es-Selâm, el-Mu'min, el-Muheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mutekebbir, el-Hâlîk, el-Bârî, el-Müsavvir, el-Gaffâr, el-Kahhâr, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-Âlim, el-Kâbîd, el-Bâsît, el-Hafîd, er-Râfî, el-Mu'iz, el-Muzil, es-Semî', et-Basît, el-Hakem, el-Adl, el-Latif, el-Habîr, el-Hâlim, el-Azim, el-Gafûr, eş-Şekür, el-Kerim, el-Rakib, el-Mucib, el-Vasî, el-Hakim, el-Vadûd, el-Mecîd, el-Bâ'is, eş-Şehîd, el-Hakk, el-Vekîl, el-Kavî, el-Metin, el-Velî, el-Hamîd, el-Muhsi, el-Mubdî, el-Mu'id, el-Muhyî, el-Mumît, el-Hayy, el-Kayyûm, el-Vâcîd, el-Mâcîd, el-Vâhîd, es-Sâmed, el-Kâdir, el-Muktedir, el-Mukaddîm, el-Mu'ahhir, el-Evvel, el-Âhîr, ez-Zâhîr, el-Bâtîn, el-Vâlî, el-Mute'âlî, el-Berr, et-Tevvâb, el-Muntakîm, el-Afuvv, er-Ra'ûf, Mâliku'l-Mulk, Zu'l celâli ve'l-İkrâm, el-Muksît, el Câmî, el-Ganî, el-Muğnî, el-Mâni, ed-Darr, en-Nâfî, en-Nur, el-Hâdî, el-Bedî, el-Bâkî, el-Vâris, er-Reşîd, es-Sabûr”dur.²⁸¹

Tirmîzî'nin Sünen'inde geçen liste, yukarıda kaydedildiği gibi, Allâh lafzıyla başlayıp sabur ismiyle sona ermekte ve doksan dokuz isim içermektedir. Bunların ilk on dördü Haşr süresinin son ayetlerinde sıralandığı şekliyle ele alınmıştır. İbn Macer'nin rivayet ettiği listede ise bu düzen korunmadığı gibi farklı isimler de yer almış ayrıca Metnin sonundaki ahad ismiyle sayı yüze çıkarılmıştır.

İbni Mace'nin rivayetinde bulunup da Tirmizi'de yer almayan isimler şunlardır. “el-Bârr, el-Cemil, el-Kâhîr, el-Kârib, er-Râşîd, er-Rabb, el-Mubin, el-Burhan, eş-Şedîd, el-Vâkî, zu'l-Kuvve, el-Kâim, ed-Dâim, el-Hafîz, el-Fatîr, es-sâmi, el-Mu'tî, el-Kâfî, el-Ebed, el-Âlim, es-Sâdîk, el-Munîr, et-Tâm, el-Vitr, el-Ahad.”²⁸²

Tirmizi'nin rivayetinde bulunup da İbn Mace'de yer almayan isimler de şunlardır: “el-Kuddûs, el-Gafûr, el-Kahhâr, el-Fettâh, el-Hakim, el-Adl, el-Kebîr, el-Hafîz, el-Mukîr, el-Hasîb, er-Rakib, el-Vâsî, el-Hamîd, el-Muhsi, el-Muktedir, el-

²⁸¹ Tirmizî, Dua 86/3736

²⁸² İbn Mâce, Duâ, 10/3861.

Mukaddim, el-Muahhir, el-Birr, el-Muntekim, Malik'ül Mülk, zu'l-Celâli ve'l-ikram, el-Muğni, el-Bedi', er-Raşid, es-Sabür.”

Böylece listeye yer veren iki muhaddisten Tirmizi'de bulunan yirmi beş isim İbn Mâce'de, ondan bulunan 100 isimden yirmi altısı Tirmizi'de mevcut değildir. İki listenin toplamıysa 125 isme çıkmaktadır.

Bununla birlikte Kur'ân'da yer aldığı halde bu iki rivayette görülmeyen isimler de bulunmaktadır. Bunlar: er - Rabb, el-ilâh, el-Muhit, el-Kadir, el-Kâfi, eş-Şâkir, el-Hâkim, el-Kâhir, el-Mevlâ, en-Nasir, el-Hâlık, el-Melik, el-Kefil, el-Hallâk, el-Ekrem, el-A'lâ, el-Mubin, el-Hafi, el-Karib, el-Ehad. Bazılarıysa muzaftırlar. Gâfiru'z-Zenb, Şedidu'l-İkâb, Fâtiru's-Semâvâtî ve'l-Ard, Refi'ud-Derecât, Gâlib' alâ emrih, Kâim 'alâ külli nefis, Hayrun Hâfızan.²⁸³

Bazı âlimler, Ebu Hureyre'nin rivayetinde bulunup da Kur'ân'da yer almadığını tesbit ettikleri isimleri oradan tamamlamaya çalışmışlar, bazıları da kendilerinin koyduğu ölçüler çerçevesinde yeni tesbitler yapmışlardır. Bu alanda çalışmalar yapan âlimlerden biri olan İbn Hacer, Tirmizi'nin listesinde yer aldığı halde Kur'ân'da bulunmayan isim sayısını Kur'ân'dan aynı sayıda isim bularak yeni bir liste düzenlemiştir. İbni Hacer'e göre Tirmizinin rivayetinde bulunduğu halde Kur'ân-ı Kerim'de isim sigasıyla bulunmayan vasıflar şunlardır: el-Kâbîd, el-Bâsîr, el-Hâfîd, er-Râfî, el-Mu'îzz, el-Muzill, el-Adl, el-Celil, el-Bâ'is, el-Muhsi, el-Mubdi', el-Mu'id, el-Mumit, el-Vâcid, el-Mâcid, el-Mukaddim, el-Mu'ahhir, el-Vâli, el-Muksit, el-Muğni, el-Mâni, ed-Darr, en-Nâfi, el-Bâki, er-Reşid, es-Sabur, Zu'l-Celâli ve'l-ikram.²⁸⁴ Bu son isim Rahman suresinde iki defa geçmekle beraber, ayetteki vech kelimesine ait olacağın bulunmadığı söylenebilir.²⁸⁵

İsimlerin doksa dokuz olduğunu bildiren rivayetlerin çoğunun, bu sıralamadan yoksun olmasından dolayı, isimleri ayrı ayrı sıralayan rivayetlerin Mudrec olduğu üzerinde durulmuştur. Ayrıca isimlerin sıralanışının, iki ayrı yoldan gelmesi ve bunların arasındaki farklılıklar da bu rivayetlerin sahih olmadığını gösterir.²⁸⁶

²⁸³ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 63.

²⁸⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, XIII, s. 476.

²⁸⁵ Yıldırım, a.g.e., s. 64.

²⁸⁶ Yıldırım, a.g.e., s. 62.

Nitekim rivayetinden hemen sonra Tirmizi bu hadisin garib olduğunu söyler ve bu rivayet dışında isimleri sıralayan hiçbir isnadın kendisine göre sahih olmadığını söyler.²⁸⁷

İsimleri mudrec olarak kabul eden veya etmeyen âlimlerin ittifakıyla, isimler doksan dokuz münhasır değildir.²⁸⁸ Dolayısıyla meşhur rivayette geçen isimlerin sıralanmasıyla ilgili kısmın merfu olmadığı âlimlerin çoğu tarafından benimsenmiştir. Bununla beraber peygamberimiz (s.a.v.) bir sayı verip, onları sıralamamakla, Müslümanları Kur’ân-ı Kerim’i iyice anlayıp, tetkik ederek okumaya ve araştırmaya teşvik etmiş olmalıdır.

Gazali bu konu hakkında şöyle der: “Akla en yakın gelen hakikat şudur. Peygamberimiz (s.a.v.) doksan dokuz sayısını halka bu isimleri saymaya teşvik etmek için söylemiştir. Akla en uygun olan Allâh’ın isimlerinin doksan dokuzdan fazla olmasıdır.”²⁸⁹

Doksan dokuz sayısında ki bir hikmette Allâh’ın isimlerinin manası her ne kadar çok da olsa bu isimlerinin manasını ihtiyacımız kadarıyla bu sayıda bulmak mümkün olabilir veyahutta bu geçen isimler en meşhur²⁹⁰ veya diğerlerinde bulunmayan bazı yüksek manaları bulundurması itibariyle öbürlerine nispeten daha faziletli olabilir. bundan dolayıdır ki gücümüz yettiği kadarıyla bunlarla Allâh’ı isimlendiriyoruz. Yoksa kendisinden başka ilâh olmayan Cenab-ı Hakk’ın isimlerini sınırlandırmak mümkün değildir.

2.7. Esmâü’l-Hüsna’nın Tasnifi

Değişik şekil ve kalıplarla Allâh’a nispet edilen isimler sayı bakımından oldukça fazladır. Esmâü’l-Hüsna telif türünün ortaya çıkışından itibaren bu isimleri sınıflandırma girişimleri de belirmiştir. Fakat isimlerin genellikle iki veya daha çok kavramı ihtiva etmeleri, yapılan her tasnifi eksikliğe mahkum etmiş²⁹¹ ve zorlaştırmıştır.

Esmâü’l-Hüsna’nın tasnifinde takip edilen yöntemler teknik, muhteva ve ilgilendikleri alanlar (etkinlik taalluk) olmak üzere üç grup halinde incelenebilir.²⁹²

²⁸⁷ Tirmizî, Duâ, 86/3736.

²⁸⁸ Beyhakî, *el-Esmâ ve’s-Sıfat*, s. 6; İb Hacer, *Fethu’l Bâri*, XIII, 478.

²⁸⁹ Gazâlî, a.g.e., s. 208-209.

²⁹⁰ Cemal, *el-Esmâü’l-Hüsna*, s. 41.

²⁹¹ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 78.

²⁹² Topaloğlu, “Esmâü’l-Hüsna” maddesi, *İslam Ans.* XI/411.

1. Teknik tasnif türlerinden biri alfabetik sıralamadır. Fazla kullanılmamaktadır.

2. Esmâü'l-Hüsna'nın muhtevasıyla ilgili olarak yapılan en önemli tasnif bunların zorla; subuti, selbi, haberi olanlarıyla birlikte sıfatlara ve bir de ilâhî fiillere takım edilmesidir. Zat-ı ilâhiyye'ye delalet eden kavramların başında Allâh ismi gelir. Bundan başka mevcüd, şey, zât, vâhid, ferd gibi isimler de bu grupta mutalaa edilmiştir. Zatı niteleyen subuti kavramlar kıdem ve süreklilik ifade eden yetkinlik sıfatları olup bunlardan âlim, semi, basir, kadir, murid, mütekellim şeklinde bir seçim yapılmıştır. Acz ve noksanlık ifade eden selbi veya tenzihi isimler uluhiyete yaraşmayan manaları O'ndan nefyeden ve bu açıdan Allâh'ın ne olmadığını ifade eden kavramlardır. Bunların sayısı pek çoktur.

3. Esmâü'l-Hüsna etkinliği (taalluk) bakımında da tasnife tabi tutulmuştur. Bu açıdan isimler taalluku olan ve olmayan diye iki gruba ayrılır. Taalluku olmayanlar zat-ı ilâhiyyeyi niteleyen ve sadece O'na münhasır olan isimlerdir. Doksan dokuz ismin yarısı bu gruba girer. Diğer isimlerse Allâh'ın bütünüyle kainat ve özellikle insan üzerindeki etkinliğini dile getiren kavramlardır.

Bu tasnif bu alana giren çeşitli eserlerde uygulanan tasniflerin belli başlıları olup kanunun temel ilke ve yöntemini göstermektedir.

Allâh'ın isimleri Allâh'ı niteleyen sıfatlar olduğundan bu kavramların tasnifiyle kelimeler âlimleri de eskiden beri ilgilenmişler ve çeşitli şekillerde tasnif etmişlerdir. 1. Allâh'ın varlığına keyfiyetine delalet eden isimler: Şey, zât, nefis gibi. 2. Varlığının keyfiyetine delalet eden isimler: Kadim, ezeli, ebedi, bâki, dâim gibi. 3. Hakiki sıfatlara delalet eden isimler, Âlim, kadir, hayy, semi, basir gibi. 4. İzafi sıfatlara delalet eden isimler: Evvel, âhir, zahir, bâtın, gibi. 5. Selbi sıfatlara delalet eden isimler: Kuddüs, selâm gibi. 6. Zatından sadır olan fiillerinden türetilen isimler: Hâlık, Rezzâk gibi.²⁹³

Esmâ ve sıfat konusunda ilk telif edilen eserlerin müelliflerinden biri olan Ebü Abdullah el-Hâlimi, Kur'ân, sünnet ve icma ile sabit olduğunu belirttiği esmâü'l-Hüsna'yı beş grupta inceler: 1. Ulûhiyyeti inkarı bertaraf etmek amacıyla Allâh'ın varlığını kanıtlayanlar. 2. Her türlü şirk anlayışını çürütmek amacıyla Allâh'ın birliğini ispat edenler. 3. Tesbih inancını reddetmek amacıyla tenzih ifade edenler. 4. İllet-malul ilkesini pekiştirmek amacıyla kainatın yaratılışını konu alanlar. 5. Tabiatın kendi kendini yönettiği yahut yıldızlar veya melekler tarafından idare edildiği inancını ortadan

²⁹³ İzmirli, *Yeni İlmi Kelam*, II, 84.

kaldırmayı amaçlayan ve bu yönetimi Allâh’a havale edenler. Bu konuda günümüz âlimlerinden, Hüseyin Atay’da Allâh’ın zatına mahsus sıfatlar ve diğer varlıklarla olan münasebetini tayin eden sıfatlar şeklinde iki başlık altında toplayarak tasnif etmiştir:

1. Ulûhiyyet sıfatları: Rabb, ilâh (Tek ilâh olması)

2. Varlık alemiyle ilgili sıfatları: İlim, kudret, irade, yaratmak, adalet, rahmet.²⁹⁴

Bunlara benzer pek çok tasnifler bir çok âlim tarafından yapılmıştır.

Peygamber bir hadisinde ism-i Azam’dan bahsedilmekte ve bu isimle dua edildiği zaman mutlaka icabet edilerek duanın kabul edileceği bildirilmektedir. “Allâh’ın duada şefaet kılındığı takdirde, o duayı kabul ettiği İsm-i Azamı şu üç surededir: Bakara, Âl-i İmran, Ta-Hâ”²⁹⁵ İsm-i Azam Allâh’ın en yüce ismidir. Fakat ism-i Azam’ın hangi isim olduğu (s.a.v.)’ın bu ismi bildiği halde ümmetine bildirmemesinin sebebi, mü’minlerin Allâh’ın bir ismine çok fazla rağbet göstererek diğer Esmâü’l-Hüsna’yı ihmal etmemelerini temin için olabilir.²⁹⁶ İsm-i Azam açıkça bildirilmemekle, Allâh’ın bütün isimleriyle O’na dua edilmesi istenmiştir.

İsm-i Azam hususunda İslâm âlimleri iki gruba ayrılmışlardır: 1. Allâh’ın isimlerinin her biri büyüktür. Bir isminin diğerinden büyük, üstün ve faziletli olması düşünülemez. O halde ism-i azam diye bir isim tayin etmek doğru değildir, diyen ve tayin etmeyenler. 2. Hadis-i Şeriflerde İsm-i Azamın zikredildiğini ve peygamberimiz tarafından bazı isimler bildirildiğini ileri sürerek ism-i azami tayin etme yoluna gidenler.²⁹⁷

Bu ikinci gruptakiler üçe ayrılmıştır: a) İsm-i Azam, el-hayyü’l-Kayyum’dur. Çünkü tevhidin bütün asli meseleleri bu iki isimle ilgilidir diyenler b) İsm-i Azam Zü’l Celâli ve’l-ikram’dır. Çünkü celal ismi bütün noksan sıfatlardan münezzehe olduğuna, ikram ise bütün kemal sıfatlarına işaret eder. C) İsm-i Azam Allâh lafz-ı celilidir. Çünkü Cenab-ı Hakkın zatına hususi olarak delalet eden isim budur.²⁹⁸ Allâh’ın bütün isimlerinin temelini bu isim teşkil eder.

2.8. Kur’ân ve Hadislerde Esmâü’l-Hüsna

1. Allâh: Allâh lafzı tek ilâhı ifade eden özel isim olarak Müslümanların inandığı, İslâm dinin tebliğ ettiği ve ona göre bütün risalet dinlerinin de inandığı gerçek

²⁹⁴ Atay, *Kur’an’a Göre İmân Esasları*, s. 22-62.

²⁹⁵ Canan, *Kütüb-i Sitte Tercemesi ve Şerhi*, XVII, 1168.

²⁹⁶ Gölcük, *Kelam*, s. 208.

²⁹⁷ Kazancı, *İslam Akaidi*, s. 65.

²⁹⁸ Gölcük, a.g.e., s. 208-209; Kazancı, a.g.e., s. 65.

Ma'bud'a verilen özel isimdir.²⁹⁹ Allâh ismi, Zât-ı Mukaddesin isimlerinin en büyüğü ve ve en kapsamlısıdır. Bu isim uluhiyet sıfatlarını şahsında toplayan, rubiyyet sıfatlarıyla vasıflanmış olan, hakiki varlık olarak tek olan ve kendisinden başka ilâh olmayan gerçek varlığın adıdır.³⁰⁰ Esmâ-yı hüsnânın, istisnasız olarak Allâh lafzına isna'd edilirler. Fakat Allâh lafzı herhangi bir mevsufun sıfatı olamaz. Mesela, "Rahman Allâh'ın sıfatıdır." denilebilir fakat "Allâh Rahman'ın sıfatıdır" denilemez.³⁰¹

Allâh lafzı Kur'ân'da en çok geçen isimdir. 2697 defa geçmiştir. Tekil olarak hiçbir ek almadan ve izafet terkibine girmeksizin kullanılmıştır. Gerek özel ismi, gerek şahıs ismi olan "Allâh" yüce ismi ile Allâh'tan başka hiçbir ilâh anılmamıştır. "Sen O'nun bir adaşı olduğunu biliyormusun?" (Meryem, 19/65) ayetinde de görüldüğü gibi O'nun adaşı yoktur. Bundan dolayı Allâh isminin ikili ve çoğulu da yoktur.³⁰²

2. Rahmân: Bütün mahluklara rızıkları, yaşama vesileleri ve her türlü faydaları hususunda rahmeti yayılmış olan rahmet sahibi demektir. Sıfatı galibe (üstün sıfat)den olarak, ulûhiyyetin ikinci bir ismi durumunda kullanılmıştır. Geçtiği yerlerin çoğu böyledir. Kur'ân'da insanlar hakkında hiç kullanılmayan, Yüce Allâh'a mahsus bir isimdir.³⁰³ Cenab-ı Hakk'ın varlıkları yaratması, onları yaşatması, insanlar arasında Mü'min-kafir, adil-zâlim, çalışkan-tembel ayrımı yapmaksızın hepsine rızıklarını vermesi, çalışma ve gayretlerinin meyvesini ihsan etmesi Rahman sıfatının tecellisidir. Küfre, zulme, şerre ve kötülüklere müdahale etmeksizin akıl ve iradenin kullanılmasına fırsat verilmesi, ehl-i küfrün çalışmalarının karşılığının dünyada tam olarak görmesi hep bu sıfatın bir sonucudur.³⁰⁴ Kur'ân-ı Kerim'de 57 defa geçen Rahman ismi hadislerde de geçmektedir. Ebu Hureyre (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Sübhanellahi ve bi Hamdihi, Sübhanellahi'l-Azîm: Rahmana sevimli, dile kolay, mizanda ağır gelen iki kelimedir."³⁰⁵ Buhari'de yer alan bu hadisin isnadı şöyledir:H.z.Muhammed (s.a.v),Ebu Hureyre(r.a), Ebu Zur'a b. Amr b. Cerir (v.), İmare b. Ka'ka (v.), Muhammed b. Fudayl (v.194-195), Ahmed b. İşkab(v.217), Buhari. (Bkz. İlgili şema Ek-6). Bu rivayette tenkide uğramış ravi yoktur.

²⁹⁹ Atay, *Kur'an'a Göre İmân Esasları*, s. 32; Keskin, *İslam Düşüncesinde Allah-Alem İlişkisi*, s. 27.

³⁰⁰ Kurtubî, *Câmiu'l-Beyan*, I, 133.

³⁰¹ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 100.

³⁰² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 43.

³⁰³ Yıldırım, a.g.e., s. 111.

³⁰⁴ el-Cevziyye, *Esmâü'l-Hüsnâ*, s. 125.

³⁰⁵ Buhârî, *Tevhid*, 59/187.

3. Rahîm: Çok merhametli merhamet olunan, “rahmet, merhamet ve ruhm” masterından ism-i fail ve ism-i mef’ul anlamlı bir sıfattır. Acımak, merhamet etmek ve bağışlamak demektir.³⁰⁶ Yalnız sıfat olarak kullanılır. Mevsufsuz (nitelenen olmadan) tek başına kullanılmaz. Bundan dolayı Rahman gibi sıfat-ı galibe ve özel isim olmayıp Allâh’tan başkası için de kullanılabilir. Rahim sıfatının tecellileri daha çok ahirette görülecek, Cenab-ı Hakk’ın aradaki ikram ve ihsanları Mü’minler için olacaktır.³⁰⁷ Mevdudî şöyle demiştir: “Rahman kelimesi mübalağa sığısıyla rahmet ve merhamet anlamlarını ihtiva etmesine rağmen, bu ifade bile Allâh’ın sınırsız sıfatlarını ifade etmekte yetersiz kalır. Bu nedenle bu yetersizliği kapatmak için aynı kökten türeyen bir kelime olan ‘Rahîm’ kelimesi kullanılmıştır.”³⁰⁸ Bir çok ayet ve hadiste rahîm sıfatı zikredilerek Allâh’ın mü’minleri bu sıfatla bağışlayacağı belirtilmiştir. “Allâh tevbeleri kabul eden, daima merhamet edendir.”³⁰⁹

Abdullah b. Amr’dan rivayet edildiğine göre, Hz. Ebu Bekir (r.a.), Peygamberimiz (s.a.v.)’e “Ya Resulullah! Bana bir dua öğret ki ben onu namazımda okuyayım” dedi. Peygamberimiz de şöyle buyurdu: “De ki; Allâh’ın şüphesiz ben kendi nefsimi çok zulmettim. Günahları mağfiret edecek olan ancak sensin. Öyleyse makamından gelen bir mağfiretle bana mağfiret ve merhamet et. Şüphesiz çok mağfiret edici (gafûr), çok merhamet edici (rahîm)sin.”³¹⁰

4. Rabb: benzeri olmayan efendi, verdiği nimetleriyle mahlukların durumlarını düzelten, yaratma ve emretmenin sahibi olan, kanun koyan, yöneten demektir.^{311 312} Rabb ismi Allâh lafz-ı celalinden sonra, ulûhiyeti belirtmek için Kur’ân’da e çok kullanılan bir kelimedir. Cahiliye devri insanları Allâh’ı bir mefhum olarak biliyorlardı. Fakat şirk inancına saplanan hemen hemen bütün topluluklarda olduğu gibi onların hayatında da bu “yüce varlık” neredeyse unutulmuştu. Bu adı yalnız O’na veriyorlardı. Aynı zamanda Allâh’a Rabb vasfını da tanıyorlardı. Ama onlar nezdinde Allâh tek Rabb değildi. İslâm diniyle birlikte Rabb vasfı gerçek uluhiyetin dışındaki sahalardan alınıp yükseltilirken, öbür taraftan uluhiyet mefhumu, rubiyyetin zengin aktivitesi ile insanlar nezdinde değer kazanıyordu. Bu iki kavram aynileşiyordu. Ancak Rabb olan Allâh

³⁰⁶ el-Cevziyye, *Esmâü’l-Hüsna*, s. 124.

³⁰⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 49-54.

³⁰⁸ Mevdudî, *Tefhimu’l-Kur’an*, I, 41.

³⁰⁹ 55/Nisâ, 16.

³¹⁰ Buhârî, *Deâvât*, 16/22.

³¹¹ Mevdudî, *a.g.e.*, I, 41.

³¹² el-Cevziyye, *a.g.e.*, s. 124.

olabilirdi ve ancak Allâh olan Rabb olabilirdi.³¹³ “İşte bu Allâh’tır sizin rabbiniz.”³¹⁴ Ali b. Talib (r.a.)den rivayet edildiğine göre³¹⁵

5. Melik: Melik, Me-le-ke fiilinden gelir. Meleke malik ve sahip olmak demektir. Kelime hemen her şeye sahip olmayı hem de kuvvetli olmayı çağırır. Masdarı olan mülk, üzerinde sahip ve tasarrufta bulunan şeyi ifade ettiği gibi, tasarrufta bulunmayı da ifade eder. Bu tasarruf hem insanlar hem de mallar üzerinde tasarruftur.³¹⁶ Bu anlamda mutlak malik ancak Allâh’tır. Kur’ân’da mülkün yalnızca Allâh’a ait olduğu defalarca zikredilmiştir. “Göklerin, yerin ve aralarındakilerin hükümlerliği (mülkü) Allâh’ındır.”³¹⁷ “O ceza gününün malikidir.” (1/Fatiha, 3) ceza gününün maliki vadfı herkesin yaptığı için karşılığını alacağı günde, Allâh’ın her şey ve herkez üzerinde tam bir hakimiyet ve sahibiyetini ifade eder. Bir çok ayette mülkün kıyamet gününe tahsisi, onu diğer günlerden nefyetmez. Mülkün kıyamet gününe tahsisi, onu diğer günlerden nefyetmez. Mülkün kıyamet gününe izafe edilmesinin sebebi o gün hiçbir kimsenin bir şey söylememesi ve Allâh’ın izin verdiklerinden başkasının konuşmamasından dolayıdır.³¹⁸

Muhammed b. Mesleme (r.a.)’tan rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v.) namaza kalktığı zaman şöyle derdi: “yüzümü, gökleri ve yeri yaratan Allâh’a ihlaslı olarak yönelttim ve ben müşriklerden değilim. Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm alemlerin Rabbi olan Allâh’adır. Onun ortağı yoktur. Bununla emredildim ve ben boyun eğenlerdenim. Allâh’ım melik sensin, senden başka ilâh yoktur. Rabbim sensin ve ben senin kulunum. Nefsime zulmettim ve günahlarımı itiraf ettim. Bütün günahlarımı bağışla! Gerçek şu ki, günahları ancak sen bağışlarsın. Beni ahlakın en güzeline hidayet et. Ahlakın en güzeline ancak sen hidayet edersin. Kötü ahlakı benden kaldır ve benden ahlakın kötüsünü ancak sen kaldırırsın. Sana iman ettim. Sen ulusun ve yücesin. Senden mağfiret diler ve sana tevbe ederim...”³¹⁹

Resulullah (s.a.v.) nafile namaz kılmak için kalktığı zaman bazen şunu okurdu: “Allâh büyüktür. Yüzümü hanif ve Müslüman olarak semavat ve arzı yaratan Allâh’a

³¹³ Yıldırım, *Kur’an’da Uluhiyet*, s. 91-94.

³¹⁴ 40/Mü’min, 64.

³¹⁵ el-Cevziyye, *Esmâü’l-Hüsna*, s. 124.

³¹⁶ el-Cevziyye, *a.g.e.*, s. 127.

³¹⁷ 4/Maide, 18.

³¹⁸ İbn Kesir, *Tefsirü’l-Kur’ani’l-Azim*, II, 34.

³¹⁹ Tirmizî, *Duâ*, 31/3643.

yönelttim. Ben müşriklerden değilim. Allâh'ım melik sensin. Senden başka ilâh yoktur. Seni hamdinle takdis ederim.” Sonra kırata geçerdi.³²⁰

6. Muhît: Muhit, kuşatmak anlamına gelen ihâta'dan ism-i faildir. Her şeyi çepeçevre kuşatan, kendisinden hiçbir şey saklamayan Alîm şeklinde tanımlanmaktadır. Kur'ân'da ihata fiili sadece Allâh'a izafe edilir. Bazı ayetlerde ilmen bir ihata, bazı ayetlerde de kudretle ihata söz konusudur. Bir şeyi ilmen ihata etmek için onun varlığının mahiyetini, keyfiyetlerini, yaratılış maksatlarını, hususiyetlerini vb. bilmek gerekir ki bu ancak Allâh için mümkündür.³²¹ Ayette “...ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Allâh kafirleri çepeçevre kuşatacaktır.”³²² buyrulmaktadır. Yani kafirlerin korkuları kendilerine hiçbir fayda etmez. Çünkü Allâh kudretiyle onları çepeçevre kuşatmıştır.³²³ “...Dikkat edin, muhakkak ki Allâh her şeyi çepeçevre kuşatmıştır”³²⁴ ayeti de Allâh her şeyi ilmiyle kuşatmıştır. Yapmak istediği işleri hiçbir şey engelleyemez,³²⁵ şeklinde açıklanmıştır. Bu izahların hepsi ihatayı mecazi manada almışlardır. İhatanın hakikati cisimlerde olacağından, ilim ve kudretle ihata eden diye te'vil edilmiştir.³²⁶

7. Kadîr: Kadr veya kudre masdarından ism-i fail vezninde ve mubalağa ifade eden bir sıfattır. Kudreti tam olan, kudretine hiçbir surette acz bulaşmayan veya hikmetin iktizasına göre ne eksik ne fazla olmayarak istediğini yapandır. Allâh'tan başkası bu vasıfla nitelenemez. Bir cihetle kudretle mevsuf olan hiçbir şey yoktur ki, bir başka cihetten acze mevsuf olmasın. Allâh hakkında ise acz, her yönden münteheidir. Onun için kudret sıfatı yaratıklar hakkında kayıtlıdır. “şuna kadirdir, buna kadirdir” denilebilir, fakat mutlak olarak kadirdir denilemez.³²⁷ Bir çok ayet ve hadiste Kadîr ismi zikredilmektedir. “...Allâh dileyseydi, işitmelerini de görmelerini de gideriverirdi. Hiç şüphe yok ki, Allâh her şeye güç yetirendir.”³²⁸

İbn Ömer (r.a.)dan rivayet edildiğine göre; Resulullah (s.a.v.) seferden dönerken, uğradığı her tümsekte üç kere tekbir getirir, arkadan da: “Allâh'tan başka ilâh yoktur. O tektir, ortağı yoktur, mülk onundur, hamd O'nadır, O her şeye kadirdir” dönüyoruz,

³²⁰ Nesaî, İftitah, 17/131

³²¹ Yıldırım, *Kur'anda Ulûhiyyet*, s. 173-174.

³²² 2/Bakara, 19.

³²³ İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 55.

³²⁴ 41/Fussilet, 54.

³²⁵ Taberî, *Tefsir*, V, 2114.

³²⁶ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 174.

³²⁷ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 174.

³²⁸ 2/Bakara, 20.

tevbe ediyoruz, kulluk ediyoruz, secde ediyoruz, Rabbimize hamdediyoruz. Allâh va’inde sadık oldu, kukluna yardım etti, “Hendek Savaşında) müttefik orduları tek başına helak etti” derdi.

Ebu Hureyre’den rivayet edilen bir hadiste de Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kim bir günde yüz defa: Tek olan Allâh’tan başka ilâh yoktur, onun ortağı yoktur, mülk, hakimiyet O’nundur, övgü O’nadır. Onun her şeye gücü yeter (kadîr) derse kendisine on köle (azat etmeye) eşdeğer sevap verilir, yüz hasene yazılır, yüz günah silinir. O gün akşama kadar şeytana karşı kendisine koruma olur. Hiçbir kimse bu kişinin yaptığından daha değerli bir şey yapamaz, ancak (bunu) bu kişiden daha çok yapan dışında.”

8. Âlim: Allâh’ın vasfı olarak olmuş olanı, olmakta olanı ve gelecekte olacak şeyleri bilen, kendisine kainattan hiçbir şey gizli kalmayan ve ilmi küçük-büyük zahir-batın her şeyi kuştan demektir.³²⁹ “O yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra semaya yöneldi, onu yedi kat olarak yaratıp düzenledi. O her şeyi hakkıyla bilendir.”³³⁰ Osman b. Afvan (r.a.)dan edildiğine göre Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur; “Hiçbir kul yoktur ki her gündüzün sabahında ve her gecenin akşamında üç kere ‘O Allâh’ın adıyla ki O’nun adının yanında ve yeryüzünde ne de gökte hiçbir şey zarar vermez ve O her şeyi işiten (semi’) ve her şeyi bilen (alîm) dir.’ Der de herhangi bir şey ona zarar verir.”³³¹ Ayet ve hadislerde ilimden ism-i fail olarak bilinen, bilici anlamında Âlim şeklinde de varid olmuştur. Âlim şekli hemen her yerde gaybe muzaf olarak gelmiştir. “... Sura üfleneceği gün de mülk O’nundur. Görülmeyeni de görüleni de bilen hikmet sahibi O’dur. Her şeyden haberdar da O’dur.”³³²

Ebu Hureyre (r.a.) dan rivayet edildiğine göre Ebu Bekir (r.a.) Resulullah (s.a.v.)’e dedi ki: “Ya Rasulullah sabaha vardığım zaman ve akşama vardığım zaman söyleyeceğim bir şeyi bana emret.” Peygamberimiz de şöyle buyurdu: “De ki: Allâh’ım! Ey gaybı ve aşıkırı bilen, gökleri ve yeryüzünü yaratan! Ey her şeyin Rabbi ve yegane maliki! Senden başka ilâh olmadığına şahadet ederim. Nefsimin şerrinden ve Şeytanın

³²⁹ Yıldırım, *Kur’anda Ulûhiyyet*, s. 145.

³³⁰ 2/Bakara, 29.

³³¹ Tirmizî, Duâ, 12/3610.

³³² 6/ En’am, 73.

da şerrinden ve şirkinden sana sığınırım.” Resulullah “Sabaha vardığın zaman, akşama vardığın zaman ve yatma yerini aldığın zaman bunu söyle” buyurdu.³³³

9. Hakim: Bilgin, hikmet sahibi, işlerini en güzel şekilde yapan, en üstün ilimlerle en üstün hususları bilmektir.³³⁴ “Melekler: Ya Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz âlim ve hakîm olan ancak sensin, dediler.”³³⁵ “O hakîm (hüküm ve hikmet sahibi)dir. Alîm (bilen)dir.” (Zariyat 51/30). İlim ve hikmet bütün kelimeler sıfatları içermektedir. İlim, hayat ve hayatın kemalinin ayrılmaz unsurlarını kapsamaktadır. Bunlar kayyumiyet (her şeyi koruyan), kudret, bekâ, işitmek, görmek ve kemâl olan ilmin gerektirdiği diğer sıfatlardır. Hikmet de iradenin, adaletin, rahmetin, ihsanın, cömertliğin, iyiliğin ve en güzel yönleriyle eşyaları yerli yerine koymanın kemalini ve resul göndermeyi, mükafatın ve cezanın sabit olduğunu içerir. Bu ilmin hepsi el-Hakîm ismindendir. Nitekim bu hikmet sıfatıyla, yüce gayelere delil getirmede ve yüce Allâh’ın mahlukatı abes olarak, başıboş salıverilmiş ve batıl olarak yarattığını iddia edenlerin reddeilmesinde Kur’ân’ın yoludur. Böyle olunca da hikmet sıfatı hüküm koymayı, kaderi, mükafatlandırmayı ve cezalandırmayı içerir.³³⁶ Ayette şöyle buyrulmaktadır. “Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allâh’ın katındadır. Yağmuru o yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse nerede öleceğini bilmez. Şüphesiz Allâh her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır.”³³⁷

Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde Lakî b. Âmir’den şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: “Lakit b. Âmir dedi ki: “Ey Allâh’ın Rasulü gayb hakkında ne biliyorsun? Resulullah (s.a.v.) cevap verdi: Rabb’in gaybın beş anahtarını gizledi, onları Allâh’tan başka kimse bilmez buyurdu ve elini işaret etti. Bende onlar nedir diye sordum. O’da şöyle dedi: Ecelin ilmi, siz bilmediğiniz halde O meninin rahme ne zaman düşeceğini bilir, yarın ne olacağını bilir. Sen bilmediğin halde O senin ne yiyeceğini bilir. Siz korktuğunuz halde, size merhamet edeceği yağmurun gününü bilir. Kıyamet gününü bilir.”³³⁸

³³³ Tirmizî, Duâ, 13/3614.

³³⁴ Gazâlî, *Maksâdü’l-Esnâ*, s. 141.

³³⁵ 2/Bakara, 23.

³³⁶ el-Cevziyye, *Esmâu’l-Hüsnâ*, s. 177.

³³⁷ 31/Lokman, 34.

³³⁸ Ahmed. b. Hanbel, *Müsned*, IV, 13.

Başka bir hadiste de şöyle buyrulmaktadır: “Sizden hiçbir kimse ve yaratılmış hiçbir nefis müstesna olmamak üzere muhakkak cennetteki yerini Allâh bilmiştir.”³³⁹ Yani takdir ve tayin ederek yazmıştır. Bunlar hikmetinin bir gereğidir.

10. Tevvab: Tevbenin asıl anlamı rucu’ etmek, geçmişle dönmek demektir. Kula nispet edildiği zaman geçici olan günah halini bırakıp, aslî olan düzgün haline dönmek demektir. Allâh’a nispet edildiği zaman da geçici olan öfke nazarından, asli olan rahmet nazarına dönmek manasını ifade eder. Bunun için tevbenin şer’i manası kulun günahını itiraf ve ondan pişmanlık duyup, bir daha yapmamaya azmetmesi, Allâh’ın da bu tevbeyi kabul ile günahı mağfiret etmesidir.³⁴⁰ Tevvab vasfı da kullarını tevbeye sevkeden ve tevbeleri bol bol kabul eden demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Adem, Rabbinden bir takım ilhamlar aldı ve derhal tevbe etti. Çünkü Allâh tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır.”³⁴¹

İbn Ömer (r.a.)’dan rivayet edilmiştir: Dedi ki; Bir mecliste Resulullah (s.a.v) için, kalkmadan önce yüz kere “ey Rabbim! Beni bağışla ve tevbeni kabul buyur. Şüphesiz sen tevbeleri kabul eden (tevvâb) ve günahları bağışlayansın (Afûv)” diye dua ettiği sayılırdı.³⁴²

11. Bârî: Bu vasfa genel olarak “Hâlık” manası verilirse de aradaki ince farklara da temas edilir. Hâlık, hikmetinin gereğine göre varlıkları takdir eden Bârî ise, onları düzensizlikten beri olarak icad edendir.³⁴³ M. Hamdi Yazır: “Bârî, yaratırken ayıpsız ve noksansız yaratan demektir ki, “hâlık”dan daha özeldir ve bunda ilk yaratılışı hatırlatma vardır.”³⁴⁴ “Ve bir vakit Musa, kavmine dedi ki; ‘Ey kavmim, cidden siz o buzağıya tapmakla kendinize zulmettiniz. Gelin yaratıcınıza dönün, tevbe edin de nefislerinizi öldürün. Böyle yapmanız yaratanınız yanında sizin için hayırlıdır.’ Böylece tevbenizi kabul buyurdu. Gerçekten O, tevbeleri çok kabul eden, devamlı merhamet edendir.”³⁴⁵

12. Basir: Görme anlamına gelen basar masdarından sıfat-ı müşebbehedir. Allâh’ın vasfı olarak gören, bilen hiçbir şey kendisinden saklanamayan, yapılanları tek tek zapredip muhafaza eden demektir. Allâh, her şeyi, herkesin yaptığını görür. O’nun görmesine hiçbir şey engel olamaz. Kainatın herhangi bir noktasında hiçbir hadise

³³⁹ Buhârî, Tefsir, 344/468; Tirmizî, Tefsir, 79/3564.

³⁴⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 279.

³⁴¹ 2/Bakara, 37.

³⁴² Tirmizî, Duâ, 38/3657.

³⁴³ Yıldırım, *Kur’an’da Uluhiyet*, s. 256.

³⁴⁴ Yazır, *a.g.e.*, I, 300.

³⁴⁵ 2/Bakara, 24.

yoktur ki, Allâh onu görmüş ve işitmiş olmasın.³⁴⁶ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “... Allâh onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür.”³⁴⁷ Allâh Teâlâ gizli ve açık, küçük veya büyük, gece veya gündüz her şeyi görür. Peygamberimiz (s.a.v.) bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “Kendinize hakim olunuz. Siz sağîr ve gaib olan kimseye değil, işiten, gören ve çok yakında (karîb) olan (Allâh)’a dua ediyorsunuz.”³⁴⁸

Ebu Hureyre (r.a.)’den rivayet ettiği Cibril hadisinde, Cibril’in “İhsan nedir? Sorusuna Resulullah’ın şu cevabı verdiği anlatılır: “İhsan, Allâh’a sanki görüyormuş gibi ibadet etmendir. Her ne kadar sen Allâh’ı görmüyorsan da, şüphesiz O seni görür.”³⁴⁹ kısacası Allâh, kalpteki fısıltıları, fikirdeki gizlilikleri, kalplerdekini, her şeyi görür ve bilir.

13. Veli: Kelime olarak yardım, yakınlık ve birinin işini üzerine almayı ifade etmektedir. Allâh’ın vasfı olarak veli yardım eden, kainatın ve mahlukların işlerini üstlenen, tekeffül eden diye tanımlanır.³⁵⁰ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Allâh, iman edenlerin velisidir, onları karanlıktan aydınlığa çıkarır...”³⁵¹ velî ismi hadislerde de geçmektedir.

Zeyd b. Erkam (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre Peygamberimiz (s.a.v.); “Allâh’ım! Acizlikten, tembellikten, korkaklıktan, (bunaklık derecesinde) yaşlılıktan ve kabir azabından sana sığınırım. Allâh’ım! Nefsime takvasını ver. Onu temizle. Sen onu temizleyenlerin en hayırlısıdır. Sen onun velisi ve mevlasıdır. Allâh’ım! Fayda sağlayan ilimden, korkmayan kalpten, doymayan nefisten ve kabul olunmayan duadan sana sığınırım” diye dua ederdi.³⁵²

14. Nasîr: Nasr masdarından sıfat olup, yardım eden demektir. Ayet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır. “Bilmez misiniz ki, gerçekten göklerin ve yerin mülkü tamamen Allâh’a aittir. Size de Allâh’tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı vardır.”³⁵³ Allâh Teâlâ bu ayetiyle yarattıklarına istediği gibi tasarruf yetkisinin kendisine ait olduğunu, yaratma, emir ve tasarrufun kendisinin olduğunu belirtiyor. Allâh nasıl istediği gibi yaratıyorsa, istediği kimseyi mutlu, istediği kimseyi mutsuz, istediğini başarılı,

³⁴⁶ el-Cevziyye, *Esmâu’l-Hüsna*, s. 173.

³⁴⁷ 2/Bakara, 96.

³⁴⁸ Buharî, Deâvât, 50/67; Müslim, Zikir, 44/2704.

³⁴⁹ Buharî, İmân, 37/43.

³⁵⁰ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 188

³⁵¹ 2/Bakara, 257.

³⁵² Nesaî, İstiaze, 13.

³⁵³ 2/Bakara, 107.

istediğini başarısız kılar. Dilediği gibi hüküm veren O’dur. Allâh, bizzat bildiği bir menfaat uyarınca bir şeyi emretmekte sonra yine aynı yüce bilgisi uyarınca onu yasaklamaktadır. Bunu kullarının hayatını kolaylaştırmak ve onlara yardımcı olmak için yapmaktadır.³⁵⁴

15. Vâsî: Zenginliği bütün fakirleri bürüyen, ilim ve merhameti her şeyi kuşatan demektir. “...Şüphe yok ki, Allâh’ın rahmeti geniştir (Vâsî’), her şeyi bilendir.”³⁵⁵ Vâsî’, rahmet ve kudrti geniş ve her şeyi kuşatmıştır, kullarına geniş görüşlü, hoşgörülü ve müsaade edicidir. Sınırlanamaz ve sıkıştırmayı sevmez.³⁵⁶

16. Bedî’: Önceden hiçbir örneği olmaksızın yaratan demektir.³⁵⁷ Ayet-i Kerimede şöyle buyrulmaktadır: “O göklerin ve yerin yoktan var edicisidir ve O, bir işin olmasını murad edince, ona yalnızca ‘ol’ der, o da hemen oluverir.”³⁵⁸ Gazâlî, Bedî’ vasfını zatında, sıfatında ve O’na racî olan her işte emsali görülmemiş şeklinde tanımlamaktadır. Bu vasıf mutlak surette ancak Allâh’a mahsustur. O’ndan önce misli görülmediği gibi, O’ndan sonraki varlıkların hepsini O yaratmıştır. Herhangi bir kuluna peygamberlik vererek üstün kılmışsa, bu üstünlük ancak bazı zamanlarda veya kendi asrında olmuştur. Yani o kul, kendisine verilen bu üstünlükle ancak kendi zamanına izafetle Bedî’i olmuştur. Allâh Teâla ise ezelden ve ebeden Bedî’idir.³⁵⁹

Enes (r.a.)dan rivayet edilmiştir; dedi ki: Rasulullah (s.a.v.) mescide girdi ve bir adam namaz kılmış dua ediyor ve duasında şöyle diyordu: “Allâh’ım, senden başka ilâh yoktur ve ihsanı bol olan (Mennân) da sensin! Ey göklerin ve yeryüzünün yaratıcısı (Bedî’) ey celal ve ikram sahibi! Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.), “onun Allâh’a ne ile dua ettiğini biliyor musunuz?” diye sordu. O Allâh’a ism-i azamı ile dua etti, bununla dua edildiği vakit Allâh kabul eder ve bununla istenildiği vakit Allâh verir.” buyurdu.³⁶⁰

17. Semî’: Gizli olsun veya olmasın her şeyi işiten demektir. O’nun işitmesi tüm sesleri kuşatmıştır. Mahlukatın sesleri O’na karışık gelmez. Birbirine benzeyen sesler O’nu aldatmaz. O seslerden birini işitmesi başka bir sesi işitmekten O’nu alıkoymaz. Ayette şöyle buyrulmaktadır. “Ve o zaman ki İbrahim Beyt’in temellerini

³⁵⁴ İbn Kesîr, *Tefsirü’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 150-151.

³⁵⁵ 2/Bakara, 115.

³⁵⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 394.

³⁵⁷ İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 161.

³⁵⁸ 2/Bakara, 117.

³⁵⁹ Gazâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, s. 180.

³⁶⁰ Tirmizî, *Duâ*, 108/3774.

yükseltiyordu. İsmail ile birlikte şöyle dua ettiler: ‘Ey Rabbimiz, bizden kabul buyur, çünkü daima işiten, daima bilen sensin, ancak sen!’³⁶¹ Burada İşitmekle kastedilen şey kabul ve icabet etmektir. Peygamber (s.a.v.)’in şu buyruğu da buna delildir. “İmam; Allâh kendine hamd edeni işitti (işitsin) dediği zaman siz de: “Ey rabbimiz! Hamd yalnız sana mahsustur” deyiniz. Allâh sizi işitir.”³⁶²

Bu konuyla alakalı olarak Hz. Aîşe (r.a.) şöyle der: “Hamd işitmesi tüm sesleri kapsayan Allâh’a mahsustur. Muhakkak ki Mücadele (Evs b. Sa’mî’t’in eşi) gelerek Rasulullah’a şikayette bulunuyordu. Ben ise evin yan tarafındaydım ve kadının bazı sözlerini anlamıyordum. Bu olay üzerine yüce Allâh şu ayet-i kerimeyi indirdi. “Kocası hakkında seninle tartışan ve Allâh’a şikayette bulunan kadının sözünü Allâh işitmiştir. Çünkü Allâh işitendir, bilendir.”³⁶³

18. Azîz: Azîz, tam izzet sahibi olandır. Allâh’ın mutlak hakimiyet ve üstünlüğünü ifade eder. O hiçbir şekil ve surette asla yenilgiye uğramayan her şeye gücü yetendir. O haksızlık yapılmayacak kadar güçlüdür. İzzet, tam olarak zilletinin, yani aşağılık, düşkünlük ve acizliğin zıddıdır. Azîz ve izzet ile bunların zıddı olan zelil ve zillet kelimeleri halk arasında da kullanılmakta ve genellikle aynı lügat anlamını korumaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de Allâh (c.c.)’in azamet ve kudretini ifade eden azîz sıfatı daha çok cemâl sıfatıyla beraber zikredilmiştir. O, ne kadar merhametli ve ne kadar affedicidir. Zira O, azîzdir, izzet sahibidir, kullarına çok acıyandır.³⁶⁴ Ayette şöyle buyrulur: “.... Çünkü güç ve kuvvet sahibi, tam hikmet sahibi sensin ancak sensin!”³⁶⁵

Muhammed b Sâlim’den rivayet edilmiştir, dedi ki; Sabit el-Besâni bana “ya Muhammed” dedi, sancılandığın zaman elini sancılandığın yere koy ve sonra şöyle de: “bismillah, duyduğum şu acının şerrinden Allâh’ın izzet ve kudretine sığınırım.” Sonra elini kaldır ve sonra aynı şeyi tek olarak tekrar et. Çünkü Enes b. Malik (r.a.) Peygamber (s.a.v.)’in bunu kendisine anlatmış olduğunu bana anlattı.”³⁶⁶ Sa’d b. Ebi Vakkas’tan rivayet edildiğine göre “Bir bedevi Rasulluah (s.a.v.)’e gelip O’na: “Bana söyleyeceğim bir söz öğret” dedi. Rasulullah (s.a.v.) “Allâh’tan başka ilâh yoktur,

³⁶¹ 2/Bakara, 117.

³⁶² Müslim, Salât, 62/404.

³⁶³ Buhârî, Tevhid, 9.

³⁶⁴ el-Cevziyye, *Esmâü’l-Hüsna*, s. 175.

³⁶⁵ 2/Bakara, 129.

³⁶⁶ Tirmizî, Duâ, 10/3820.

birdir, ortağı yoktur. Allâh en büyüktür. Hamd Allâh’a mahsustur. Allâh’ı her türlü noksanlıktan tenzih ederim güç ve kuvvet Azîz ve Hakîm olan Allâh’a mahsustur” de buyurdu. Bedevi; “Öğrettiğin bu sözler Rabbim içindir. Benim için ne var? Dedi. Rasulullah (s.a.v.); “Allâh’ın bana mağfiret eyle! Bana merhamet eyle. Bana hidayet et. Beni rızıklandır” de buyurdu.³⁶⁷

19. İlâh: Yegane ma’bud demektir.

20. Vâhid: Bölünüp parçalara ayrılmayan, benzeri bulunmayan anlamında tek demektir.³⁶⁸ Bu konuda birkaç mesele vardır. Birincisi bir (Vâhid) lafzı iki şekilde kullanılır. Biri isim, diğeri de sıfattır. Bir lafzı bazen mücerred bir anlam olarak birliği gösterir ki bu isimdir. Bazen de bir şeyin sıfatı olarak bir olduğunu ifade eder ki, bir başka şeyin niteliği olarak elde edildiği zaman böyledir. İşte sıfat olarak birliğin anlamı budur. İkincisi: Birlik zatın üzerine artık bir sıfat mıdır, değil midir? Eğer birlik zatın üzerinde, ona eklenmiş artık bir sıfat ise, birlerin bir olmaları bakımından mahiyet itibariyle eşit, taayyun edişleri (tek tek eşyada belirmeleri) itibariyle birbirinden ayrı olmaları gerekirdi ki bu, birliğin bir başka birliği icabettirirdi. Halbuki bu muhaldir. Üçüncüsü; “Bir” ona “bir” denilmesi yönünden bölümlenemeyen bir şeydir. Zira bir insanın insan olmak bakımından iki insan haline bölümlenmesi imkansızdır. Aksine insan, kısımlara ve parçalara bölünebilir ki bu birlikten ayrı değildir. Dördüncüsü; Allâh Teâla iki bakımdan “bir tek”dir. Birincisi; O’nun zatı bir çok şeylerin birleşmesinden meydana gelen bileşik bir zat değildir. İkincisi, O’nun varlığının vacib olması ve bütün mümkünlerin varlığının ilkesi olması bakımından O’na eşlik eden hiçbir şeyin bulunmamasıdır.³⁶⁹

Ululhiyet makamı, Allâh’tan başka ilâh olmadığına şahitlik etme makamıdır. Çünkü Allâh’tan başka bir ilâhın olması batıldır. Puta tapanlar Allâh’ın kendilerinin, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların yaratıcısı olduğunu, bütün bunlara tek başına sahip olduğunu kabul etmelerine rağmen “O (Allâh) ilâhları bir tek ilâh mı kılmış” (Sâd, 38/5) demişlerdir. Allâh ise onlara kendisinin bir olduğu ve ortağı bulunmadığı hususunda Rububiyet tevhidini kabul etmedeki doğal hallerini hatırlatmakta ve onların eğer doğal hallerine ve akıllarına dönecek olsalar, O’nunla birlikte başka bir ilâhın varlığının imkansız olduğunu, böyle bir şeyin batıl olduğunu

³⁶⁷ Müslim, Duâ, 10/2442.

³⁶⁸ Gazâli, *Maksadü’l-Esna*, s. 159.

³⁶⁹ Râzî, *Tefsiru’l-Kebîr*, IV, 168-170.

göreceklerini ifade etmektedir.³⁷⁰ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Yoksa ölüm Yakub’a geldiği vakit siz orada mıydınız? O oğullarına ‘Benden sonra neye ibadet edeceksiniz?’ dediği vakit onlar: ‘Senin Allâh’ına, ataların İbrahim, İsmail ve İshak’ın Allâh’ına, tek olan ilâha ibadet ederiz, biz ancak O’na boyun eğen Müslümanlarız” dediler.”³⁷¹

Temim ed-Dâri (r.a.)’dan Resulullah’ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Her kim, on kere, vâhid, ehad, samed olan bir ilâh olarak Allâh’tan başka ilâh olmadığına, O’nun birliğine, şeriki bulunmadığına, eş veya çocuk edinmediğine ve O’na hiçbir kimsenin denk olmadığına şehadet ederi” derse Allâh ona kırk bin kere bin (kırk milyon) sevap yazar.³⁷²

21. Raûf: Re’fet, rahmetin en ileri derecesidir. Raûf bu kökten mübalağa bildiren bir sıfat olduğundan merhametin ileri ve hususi bir şekliyle merhamet sahibi olan müşfik anlamına gelir. Ayette şöyle buyrulmaktadır. “...Allâh imanınızı zayi edecek değildir. Allâh insanlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir.”³⁷³ Nuhtelif ayetlerde Ra’uf vasfı Allâh’ın müminlerin tevbelerini kabul etmesi, insanların hayat şartlarını kolaylaştıran hayvanların yaratılması, onları karanlıktan aydınlığa çıkarması, müminlerin kalplerini birbirine karşı kinden arıtması gibi konularla münasebete konulmaktadır.

22. Şâkir: Kulların emellerini kabul eden, amellerinden razı olan, amellerini mükafatlandıran ve amellerindeki samimiyete ve sağlamlığa göre onlara kat kat verendir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Her kim gönlünden koparak ve sevap veren demektir. Allâh’ın kullarına şükrü, onlara mağfireti ve ibadetlerini kabul etmesidir. “... Her kim gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allâh mükafatını veren ve her şeyi bilendir.”³⁷⁴ Allâh Teâla kullarına şükrü emrede ve şükrün zıddına olan şeyleri ise yasaklar. Şükreden kimseleri över, onları yarattıklarının seçkinleri diye niteler, onları ihsanının artmasına bir sebep ve nimetlerini koruyucu ve gözetici yapar. Allâh Teâla kendisini, şâkîr ve şekûr diye isimlendirmiştir. Şükredenleri de bu iki isimle adlandırıp, onlara kendi sıfatını vermiş ve onları kendi ismiyle isimlendirmiştir.³⁷⁵ Allâh (c.c.), Hz. Nuh’tan şöyle söz etmektedir: “Doğrusu o çok şükredici bir kuldu.” (17/İsra, 3).

³⁷⁰ el-Cevziyye, *Esmâü’l-Hüsna*, s. 310-312.

³⁷¹ 1/Bakara, 133.

³⁷² Tirmizî, Deavât, 63/3702.

³⁷³ 1/Bakara, 143.

³⁷⁴ 2/Bakara, 158.

³⁷⁵ el-Cevziyye, *a.g.e.*, s. 252.

Abdullah b. Abbas (r.a.)dan rivayet edildiğine göre peygamberimiz (s.a.v.) şu kelimelerle dua etmiştir: “Allâh’ın! Bana yardım et, aleyhime yardım etme. Bana zafer ver, aleyhime zafer verme. Lehime tertip kur, aleyhime tertip kurma. Bana hidayet et ve hidayeti bana kolaylaştır. Üzerime saldırana karşı bana yardım et. Rabbim! Beni sana çokça şükreden, senden korkan, sana pek çok itaat eden, senin için eğilen ve sana dönerek yakarıшта bulunan kişi kıl. Rabbim! Tevbemi kabul eyle. Günahlarımı yıka. Duamı kabul et. Kalbime hidayet et. Dilimi doğru kıl. Göğsümden hasedi çıkar.”³⁷⁶ Bu konuyla ilgili bir hadiste de şöyle geçmektedir: Peygamberimiz (s.a.v.) ayakları şişinceye kadar namaz kılmıştı. Bunun üzerine Hz. Aişe kendisine: Ey Allâh’ın resulü! Allâh senin gelmiş ve geçmiş bütün günahlarını bağışladığı halde sen halâ bunu niye yapıyorsun? Diye sorunca Peygamberimiz de: şükreden bir kul olmayayım mı? Diye buyurmuştur.”³⁷⁷

23. Gafûr (Gaffâr): Gufran, mağfire masdarları, setr yani örtmek ifade eder. Gafûr, Gaffâr isimleri bu kökten mübalağa binalarıdır ki kısaca kulların günahlarını affetmekle örtendir, demektir.³⁷⁸ Bağışlamada mübalağa eden, çok bağışlayan demektir. “Onlar bir kusur işledikleri veya kendilerine zulmettiklerinde Allâh’ı ananlar ve hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenlerdir. Zaten günahları Allâh’tan başka kim bağışlayabilir ki? Bir de onlar yaptıklarına bile bile ısrar etmezler.”³⁷⁹ gazâlî bu iki vasıf arasındaki ince farkı şöyle izah eder: Gafûr, gufranı tam olan, bütün mağfiretleri içine alan gayet şümullü bir mana taşımaktadır. Gaffâr ise mağfiret bakımından çokluk ifade etmekte, yani mağfiretin tekrarlanması babında ziyadelik ifade eder.³⁸⁰ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “... Çünkü Allâh, çok bağışlayan ve merhamet edendir.”³⁸¹

Ebu Bekir es-Sıddık (r.a.)’dan rivayet edilmiştir; Ebu Bekir “Ya Rasulullah! Bana namazımda yapacağım bir dua öğret” dedi. Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “De ki: Allâhım, ben nefsim çok zulmettim, günahları ancak sen bağışlarsın, senin tarafından bir bağışlama şekliyle beni bağışla ve bei esirge. Şüphesiz sen gafûr ve rahimsin.”³⁸²

³⁷⁶ Ebû Dâvud, Salât, 1510; Tirmizî, Deavât, 113/3783.

³⁷⁷ Buharî, Teheccüd, 6; Müslim, Sıfatü’l-Münâfikin, 79-81/2819.

³⁷⁸ Yıldırım, *Kur’an’da Uluhiyet*, s. 155.

³⁷⁹ 3/Âl-i İmran, 135.

³⁸⁰ Gazâlî, *Maksadü’l-Esnâ*, s. 122.

³⁸¹ 2/Bakara, 173.

³⁸² Tirmizî, Deavât, 97/3754.

24. Karîb: Kullarına çok yakın olan demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Şayet kullarım, sana benden sordularsa, gerçekten ben çok yakınımıdır. Bana dua edince, duacının duasını kabul ederim. O halde onlar da benim davetime koşsunlar ve bana hakkıyla iman etsinler ki doğru yola gidebilsinler.”³⁸³ Allâh’ın yakınlığının manası duaları çabuk kabul etmektir. Yer yakınlığı, cihet yakınlığı demek değildir. Allâh’ı zor bilir, zor işitir gibi zannedip dua ve ibadetinde bağırp çağıranlara, gürültü, patırtı edenlere bu ayette red vardır. Nitekim bu ayetin iniş sebepleri arasında rivayet edilmiştir ki; Bir savaşta ashab-ı kiram seslerini yükselterek tekbir, dua ediyorlardı. Peygamberimiz (s.a.v.) de; Siz sağıra veya gaibe dua etmiyorsunuz. İşiten ve yakın olan birine dua ediyorsunuz” buyurmuştur.³⁸⁴ Bunun için duanın şartlarından biri de alçak gönüllülük ve boyun eğmektir. Zira insanlar Allâh’tan uzak olsalar da Allâh bize şah damarımızdan daha yakındır.³⁸⁵

25. Halîm: “Sabırlı ve temkinli, akıllı ve ağır başlı olmak” anlamındaki “hilm” masdarından sıfat olup, sabırlı ve temkinli olan, acele etmeyip ileride meydana gelecek gelişmelere fırsat tanıyan demektir. “...Allâh çok bağışlayıcı, çok halîmdir.”³⁸⁶ Allâh (c.c.) kafirleri, fasıkları ve isyankarları da içine alan kamil bir hilme sahiptir. Onlara karşı mühlet verir ve tevbe etmelerine fırsat vererek onlara ceza vermede acele davranmaz.³⁸⁷

Abdullah b. Abbas (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre; Rasulullah (s.a.v.) sıkıntı anında: “Azîm ve halîm olan Allâh’tan başka ilâh yoktur. Büyük arşın Rabbi olan Allâh’tan başka ilâh yoktur. Göklerin Rabbinden, yerin Rabbinden ve değerli arşın sahibi olan Allâh’tan başka ilâh yoktur” diye dua ederdi.³⁸⁸

26. Habîr: Kendisinden gizli haberler saklı kalmayan, mülkünde olup biten her şeyden, hareket eden her zerreden bile haberdar olan demektir. Bu itibarla Allâh’ın bu ismi Alîm (her şeyi bilen) manasında olmuş olur. Ancak şu farkla: İlim, gizli ve Batını şeylere izafe edildiğinde o ilme hibre (haberdar olma), sahibine de Habîr (tam manasıyla haberdar) denilir.³⁸⁹ “Allâh yapmakta olduklarınızı bilir.”³⁹⁰

³⁸³ 2/Bakara, 186.

³⁸⁴ Buhârî, Deavât, 50/67; Müslim, Zikir, 44/2704.

³⁸⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 545.

³⁸⁶ 2/Bakara, 225.

³⁸⁷ el-Cevziyye, *Esmâü’l-Hüsnâ*, s. 247-248.

³⁸⁸ Buhârî, Deavât, 27; Tevhid, 22/23; İbn Mâce, Duâ, 17/3883.

³⁸⁹ Gazâlî, *el-Maksadu’l-Hüsnâ*, s. 247-248.

³⁹⁰ 2/Bakara, 234.

27. Hayy: hayat kelimesinden sıfat olan Hayy kelimesi, kısaca hayat sahibi, diri demektir. Allâh'ın sıfatı olarak her zaman var olan hayat ile mevsuf olandır. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Allâh'tan başka hiçbir ilâh yoktur. O daima yaşayan (Hayy), daima duran (Kayyum), bütün varlıkları ayakta tutandır...”³⁹¹ Abdullah b. Abbas'tan rivayet edilen bir hadise göre Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle dua ederdi: “Allâh'ım, sana teslim oldum, sana inandım, sana güvendim, sana yöneldim. Allâh'ım! Beni sapıklığa düşürmeden, senin izzetine sığınırım, senden başka ilâh yoktur. Ölmeyen, diri ancak Sensin, cinler ve insanlar ise ölürler.”³⁹²

28. Kayyum: Kıyâm masdarından gelen kâ'im'in fey'ül vezninden mübalağa sigasıdır. Allâh hakkında, kendi zatıyla kaim olup, hiçbir kimseye muhtaç olmaması ve her şeyin O'nunla kaim olması demektir. Bütün varlıklar O'na muhtaçtır, O ise hiç kimseye muhtaç değildir.³⁹³ O'nun emri olmaksızın varlıkların düzeni olamaz. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Göğün ve yerin O'nun emri ile ayakta durması da yine O'nun ayetlerindendir.”³⁹⁴

Hiz. Enes (r.a.)'dan rivayet dildiğine göre; Rasulullah (s.a.v.)'i bir şey üzecek olsa şu duayı okurdu: “Ey Hayy ve Kayyum olan Rabbim, rahmetin adına yardımını talep ediyorum” ve keza şöyle derdi: “Ya ze'l-Celâli ve'l-İkrâmı devamlı söyleyin.”³⁹⁵

Ebu Saîd el-Hudri (r.a.)'dan rivayet edilen bir hadiste de peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “Her kim yatağına girdiği zaman üç kere, kendisinden başka ilâh bulunmayan Hayy ve Kayyum olan Allâh'tan mağfiret dilerim ve O'na tevbe ederim” derse allah günahlarını bağışlar.”³⁹⁶

Kayyum, hiçbir şeye muhtaç olmamasının ve kudretinin kemalini içermektedir. Çünkü yüce allah kendi zatıyla kaim olup, her halükarda hiçbir kimseye muhtaç değildir. Varlığı başkasına bağlı değildir. Başkalarının varlığı ancak O'na bağlıdır.

29. Âliyy: bu isim yücelik anlamına gelen “uluvv” kökünden ism-i faildir. Uluvv üst ve yukarı anlamındadır. Aliyy Allâh'ın vasfı olarak yarattıkları üzerinde, kudretiyle

³⁹¹ 2/Bakara, 234.

³⁹² Buhârî, Tevhid, 8/14.

³⁹³ el-Cevziyye, *Esmâü'l-Hüsna*, s. 303.

³⁹⁴ 30/Rum, 25.

³⁹⁵ Tirmîzi, Deavât, 93/3795.

³⁹⁶ Tirmîzi, Deavât, 16/3619.

yücelik sahibi olan anlamındadır.³⁹⁷ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “...O Aliyy (çok yüce) dir, Azîmn (çok büyük) dir.”³⁹⁸

İlyas b. Seleme İbnu'l-Ekva el-Eslemi, babasından naklen der ki; Rasulullah (s.a.v.)'in duaya başlarken şöyle dediğini işittim: “Allâh'ım! Seni her çeşit noksan sıfatlardan takdis ederim. Rabbim en yücedir. Aliyy (çok yücedir) ve çokça karşılıksız ihsanda bulunandır.”³⁹⁹

Allâh Teâla mutlak yücedir. Bu yücelik bir başkasına nispetle değildir. Bu yücelik zorunludur. Allâh'tan başka mutlak bir yücenin bulunması imkan haricindedir.

30. Azîm: Azama masdarından sıfattır. Allâh hakkında zat ve sıfatlarının mahiyeti anlaşılamayacak kadar ulu demektir.⁴⁰⁰ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Bütün göklerdeki ve yerdeki O'nundur ve O, öyle ulu, öyle yücedir.”⁴⁰¹ Allâh'ın azameti kendisine ağırlık ve itibar veren, insana saygı telkin den bir vasıftır. menşei bakımından, O'nun zatı olan bir sıfatının harice tezahür eden bir hususiyetidir. O'nun azameti tezahür eden uluhiyet yani tezahür eden kudret ve kutsiyettir.⁴⁰²

Cabir (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Her kim ‘Ulu (Azîm) Allâh'ı hamdiyle beraber tenzih ederim’ derse cennette kendisi için bir hurma ağacı dikilir.”⁴⁰³

31. Ganî: Zengin olmak, ihtiyacı olmamak, anlamlarına gelen gına masdarından sıfattır. Kendi nezdinde bulunan ve malik olduğu şeylerle Kâmil olan, başkasına ihtiyacı olmayan demektir.⁴⁰⁴ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Allâh ganidir, hâlimdir.”⁴⁰⁵ Allâh'ın gani olması zat ve sıfatları itibariyle başkasından müstağni olması anlamındadır. Gerek zat ve sıfatlarında, gerek işlerinde hiçbir zaman, hiçbir surette, hiçbir şeye muhtaç olmayan, bunun yanında her şeyin kendisine muhtaç olduğu tek zengin Allâh'tır.

32. Hamîd: Bütün kemal sıfatları taşımayı hak eden ve övülmeye layık olan demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “...Biliniz ki Allâh zengindir (Ganî), övgüye

³⁹⁷ el-Cevziyye, *Esmâü'l-Hüsnâ*, s. 258.

³⁹⁸ 2/Bakara, 255.

³⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 54.

⁴⁰⁰ Cemal, *el-Esmâü'l-Hüsnâ*, s. 27.

⁴⁰¹ 42/Sûrâ, 4; 2/Bakara, 225.

⁴⁰² Yıldırım, *Kur'an'da Uluhiyet*, s. 218.

⁴⁰³ Tirmîzi, *Deavât*, 60/3693.

⁴⁰⁴ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 205.

⁴⁰⁵ 2/Bakara, 263.

layıktır (Hamîd) dir.”⁴⁰⁶ Yani övgüye layıktır. Herkes O’na şükür ve hamd borçludur. Ayrıca Allâh kendi adına yapılan hayır ve hasenatı daha yüksek ve ikramlarla karşılar. Rızası uğrunda ortaya konan emekleri ve çabaları makul ve meşkur eder.⁴⁰⁷ Ebu Humeyd es-Sa’îdî (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre dediler ki; “Ey Allâh’ın Rasulü! Sana nasıl salat edeceğiz?” “Şöyle deyin” buyurdu: “Allâhım! Muhammed’e, hanımlarına ve soyuna İbrahim’in hanesine salât ettiğin gibi, slât et. Muhammed’i, hanımlarını ve soyunu İbrahim’in hanesini bereketlendirdiğin gibi bereketlendir. Şüphesiz sen çok özelsin (Hamîd), çok şerflisin (Mecîd).”⁴⁰⁸

33. Vehhâb: Vehhâb kelimesi, bağış anlamına gelen hibe isminden, mübalağa ve tekerrür ifade eden bir binadır. Allâh’ın sıfatı olarak Vehhâb, hak sahibi olmaksızın insanlara lütuf ve ihsanda bulunan demektir. Gerçek cömertlik, karşılığında hiçbir şey beklemeden vermek ve bağışlamaktır. Bu da ancak Allâh’tan beklenir. Çünkü her muhtaca verdiği zaman karşılık beklemeden vermiş ve halende vermektedir.⁴⁰⁹ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Ey Rabbimiz! Bizleri doğru yoluna erdirdikten sonra kalplerimizi yamultma ve bize katından bir rahmet ihsan et. Şüphesiz, çok bağış yapan yalnız sensin.”⁴¹⁰

Hiz. Aîşe (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre Hiz. Peygamber (s.a.v.) geceleyin şu duayı okurdu: “Allâhım! Seni hamdinle tenzih ederim, sende başka ilâh yoktur. Günahım için affını dilerim, rahmetini talep ederim. Allâhım ilmimi arttır, bana hidayet verdikten sonra kalbimi saptırma. Katından bana rahmet lutfet. Sen lutfedenlerin en cömerdisin (Vehhâb).”⁴¹¹

34. Câmî’: Toplayıp düzenleyen, kıyamet günü hesaba çekmek için mahlukatı toplayan demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Rabbimiz! Gelmesinde şüphe edilmeyen bir günde, insanları mutlaka toplayacak olan sensin.”⁴¹²

35. Şehîd: Her şeye şahit olan, kendisinden hiçbir şey saklanmayan ve hiçbir şeyi unutmayan anlamındadır. Şehid kelimesi, şâhid kelimesinin mübalağa şeklidir. Bu isim insan için Allâh’ın şahşit olamayacağı hiçbir şeyin bulunmadığını gösterir. Meydana gelen her şey, ilâhî planda gözlenmekte, izlanmakta ve unutulmamaktadır.

⁴⁰⁶ 2/Bakara, 267.

⁴⁰⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, II, 203.

⁴⁰⁸ Buhârî, Enbiya, 60/1416; Müslim, Salât, 19/309.

⁴⁰⁹ Gazâlî, *el-Maksadü’l-Esnâ*, s. 90.

⁴¹⁰ 3/Âl-i İmran, 8.

⁴¹¹ Ebû Dâvud, Edeb, 108/5061.

⁴¹² 3/Âl-i İmran, 9.

İstisnasız her şeye tanık olan Allâh'ın şahitliği ise bu kavramın en ileri mertebede ilâhî planda mevcut ve geçerli olduğu anlamına gelmektedir.⁴¹³ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “De ki: “Ey kitap verilenler, niçin Allâh'ın ayetlerini inkar ediyorsunuz? Allâh yaptıklarınızı görüp duruyor.”⁴¹⁴

Gazâlî'ye göre Şehîd, Âlim demektir. Ama biraz farkları vardır. Allâh hem meydanda olanı, hem de gizli olanı bilir. İlim mutlak olarak nazarı itibara alındığında Allâh Âlimdir. Gaybe izafe edildiğinde O, Habîrdir, zahiri işlere izafe edildiğinde O, Şehîddir.⁴¹⁵

36. Vekîl: Vekîl, ism-i mef'ul manasını taşıyan, fail vezninden bir sıfattır. Allâh'ın vasfı olarak her şeyi tedbir ve idare eden, gözeten, kendisinden hiçbir şeyin bilgisi gizli kalmayan, hiçbir şeyi korumak ve idare etmek kendisine ağır gelmeyen demektir⁴¹⁶ ayette şöyle buyrulmaktadır: “Onlar ki, insanlar kendilerine; ‘Haberiniz olsun, düşmanlarınız size saldırmak için toplansılar, onun için onlardan korkun’ dediler. Bu onların imanını arttırdı ve: ‘Bize Allâh bize yetişir, O ne güzel vekildir!’ dediler.”⁴¹⁷

37. Rakîb: Gönüllerde gizlenen şeyleri bilen, herkesin yaptığını görüp gözeten, murakabe ve kontrol eden, Allâh'ın bütün varlıklar üzerinde her an gözcü olduğunu ve her şeyi sürekli murakabesi altında tuttuğunu, yarattıklarından bir an bile gafil olmadığını ve onların işlerine hiçbir zaman ilgisiz ve kayırsız kalmadığını ifade eder. Bu sebeple de ilâhî gözetimin dışında kalmak, hiçbir şikd mümkün değildir. Allâh'ın kontrolünden kişiyi sıyrarak hiçbir şey yoktur. İnsan bir an bile tamamen yalnız olduğu düşüncesine kapılarak yapıp ettiklerini kendisinden başka kimsenin bilemeyeceği zannına düşmemelidir.⁴¹⁸ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “...Şüphesiz Allâh, üzerinizde gözcü bulunuyor.”⁴¹⁹

38. Hasîb: Kullarına yeten ve onları hesaba çeken demektir.⁴²⁰ Ayet-i Kerimde şöyle buyrulmaktadır: “... Hesap sorucu olarak da Allâh yeter.”⁴²¹

⁴¹³ el-Cevziyye, *Esmâü'l-Hüsnâ*, s. 264.

⁴¹⁴ 3/Âl-i İmran, 98.

⁴¹⁵ Gazâlî, *el-Maksadu'l-Hüsnâ*, s. 264.

⁴¹⁶ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 109.

⁴¹⁷ 3/Âl-i İmran, 173.

⁴¹⁸ el-Cevziyye, *Esmâü'l-Hüsnâ*, s. 264.

⁴¹⁹ 4/Nisâ, 1.

⁴²⁰ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 259.

⁴²¹ 4/Nisâ, 6.

39. Kebîr: Kebîr ism-i fail vezninden olup, “büyük” manasındadır. Yüce Allâh yücelik, büyüklük azamet ve ululuk sıfatıyla nitelenmiştir. O, her şeyden büyüktür, her şeyden yücedir ve her şeyden oludur. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “...Çünkü Allâh çok yüksek çok büyüktür”⁴²²

Ubade b. Es-Sâmit (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Her kim geceleyin bir ses üzerine uyanır da ‘Allâh’tan başka ilâh yoktur, birdir ve şeriki (ortağı) yoktur, mülk O’nundur, hamd O’nadır ve her şeye kadirdir, Allâh’ı noksan sıfatlardan tenzih ederim, hamd olsun Allâh’a, Allâh’tan başka ilâh yoktur ve Allâh en uludur (Kebîr), güç ve kuvvet Allâh iledir’ der, sonra ‘Rabbim beni bağışla’ derse duası mutlaka kabul edilir, şayet azmedip, abdest alır ve sonra namaz kılarsa, namazı muhakkak kabul edilir.”⁴²³

40. Afûv: ‘Afuvv, ‘afu masterından mübalağa ve tekerrür ifade eden bir sıfat olup, kolaylıkla affeden, kullarının günahlarını silen, cezalarını kaldıran demektir.⁴²⁴ Allâh kullarından meydana gelen günahları da içine alan geniş bir affa sahiptir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “...Gerçekten Allâh çok affedici ve günahları bağışlayıcıdır.”⁴²⁵ ‘Afuvv özellikle de affa sebep olan istiğfar, tevbe, iman ve Salih amel gibi şeyleri yerine getirdikleri zaman, kullarının işlediği bütün günahları affeden demektir. Allâh, kullarının tevbelerini kabul eder ve işledikleri suçları affeder. Çünkü o affedicidir. Affetmeyi sever. Kullarının affa ulaşmalarına sebep olan şeyleri yerine getirmek için çalışmalarından hoşlanır. Hz. Aişe (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre, dedi ki: Ey Allâh’ın Rasuluü! Şayet kadir gecesine tevafuk edersem nasıl dua edeyim? Diye sordum. Peygamberimiz de şu duayı okumamı buyurdu: “Allâh’ım! Sen affedicisin (‘Afuvv), affi seversin, beni affet.”⁴²⁶

41. Mukât: her şeyi layıkıyla gören, iyiyi iyiliğinden, kötüyü kötülüğünden derecesine göre hisse sahibi kılan demektir.⁴²⁷ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Her kim güzel bir aracılıkta bulunursa, ona ondan bir pay vardır; her kim de kötü bir aracılıkta bulunursa, ona da ondan bir hisse vardır. Allâh her şeyi görüp gözetiyor.”⁴²⁸

⁴²² 4/Nisa, 34.

⁴²³ Tirmizî, Deavât, 25/3636.

⁴²⁴ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 259.

⁴²⁵ 4/Nisâ, 43.

⁴²⁶ Tirmizî, Deavât, 89/3508.

⁴²⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, III, 39.

⁴²⁸ 4/Nisâ, 85.

42. Rezzâk: Rızık, kendisinden yararlanılan şey, yahut canlının varlıkta kalması ve gelişmesi için Allâh'ın canlıya sevkettiği şey demektir. Rızık verene Râzık denilir. Rezzâk, bunun mübalağa ve tekerrür ifade eden şeklidir. Allâh'ın sıfatı olarak, rızıkları ve rızık verdiği varlıkları yaratan, rızıklarını onlara ulaştıran, rızıklarla faydalanmalarını temin eden demektir.⁴²⁹ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “...(Ey Rabbimiz!) Bizi rızıklandır. Zaten sen rızık verenlerin en hayırlısıydın.”⁴³⁰

Ebu Said (r.a.)dan rivayet edildiğine göre; dedi ki; Peygamber (s.a.v.) yediği veya içtiği zaman “bizi yediren, içiren ve bizi Müslüman kılan Allâh’a hamd olsun” derdi.⁴³¹ Muaz b. Enes (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Her kim bir yemek yer de ‘bana bu yemeği yediren ve benim hiçbir kudret ve kuvvetim olmaksızın onu rızık olarak bana veren Allâh’a hamd olsun’ derse geçmiş (küçük) günahları kendisine bağışlanır.”⁴³²

Rızık ya doğrudan doğruya veya sebeplendirme yoluyla Allâh’a aittir. Herhangi bir mahluka rızık ulaşmasına vesile olan insana rızık denilirse de, Rezzâk Allâh’tan başkası için kullanılamaz.

43. Fâtır: Gökleri ve yeri yoktan yaratan demektir. Ancak Fâtır ile Hâlık arasında ince bir fark vardır. Fâtır İbdâ’ (yoktan var etme) den sonraki ilk safhadır.⁴³³ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “De ki: Gökleri ve yeri yoktan var eden, yedirdiği halde yedirilmeyen Allâh’tan başkasını mı dost edineceğim.”⁴³⁴

Ebu Selem (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre; dedi ki: Aişe (r.a.)’ya “Peygamber (s.a.v.) geceleyin kalktığı zaman namazına hangi dua ile başlardı? Diye sordum. Aişe (r.a.) dedi ki; Rasulullah, geceleyin kalktığı zaman namazını açarken şöyle derdi: “Allâh’ım! Ey Cebrail, Mikail ve İsrail’in Rabbi, ey göklerin ve yeryüzünün yaratıcısı (fâtır), ey gizliyi ve aşıkırı bilen (Âlim), ihtilaf ettikleri meselelerde kullarının arasında sen hüküm vereceksin. Beni kendisinde ihtilafa düşülen hakka izinle hidayet et! Şüphesiz sen dosdoğru yol üzerindesin.”⁴³⁵

⁴²⁹ Gazâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, s. 94.

⁴³⁰ 5/Mâide, 114.

⁴³¹ Tirmizî, Deavât, 56/3684.

⁴³² Tirmizî, Deavât, 56/3684.

⁴³³ Yıldırım, *Kur’an’da Uluhiyet*, s. 205.

⁴³⁴ 6/En’âm, 14.

⁴³⁵ Tirmizî, Deavât, 30/3642.

Göklerin ve yerin yaratıcısı olan Allâh hem bütün fitratları yaratır hem de onların tayin edilmiş olan devamlarını ve birbiri ardı sıra kesilmeksizin sürmeleri için muhtaç oldukları doğal ihtiyaçlarını da bahşeder, lutfeder ve kendisi her ihtiyaçtan uzaktır. Bu yaratma ve ihsanına karşı kullarından yarattıklarından hiçbir maksadı gözetmez.⁴³⁶

44. Kâhir: Galib gelen, yenilmeyen, hükmeden manalarına gelir. “Ey zindan arkadaşlarım! Birbirinden ayrı birçok tanrılar mı, yoksa hepsinden üstün kahredici bir Allâh mı daha hayırlıdır?”⁴³⁷

45. Sâdık: Sâdık, sâdk masterından ism-i fail şeklindedir. Sözünde, va’deinde doğru olan demektir. Allâh her sözünde, müminlere yaptığı vaadlerde doğrudur. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Bu zulümleri yüzünden onlara verdiğimiz cezadır. Biz elbette doğru söyleyiniz.”⁴³⁸

46. Hakk: İnkârı mümkün olmayan varlığı ve ulûhiyyeti kesin olan demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Sonra o vefat edenler gerçek Mevlaları Allâh’a döndürülürler. İyi bilin ki hüküm O’nundur ve O, hesap görenlerin en süratlisidir.”⁴³⁹

İbn Abbas (r.a.)’tan rivayet edildiğine göre; Resulullah (s.a.v.) teheccüt namazı kılmak üzere geceleyin kalkınca şu duayı okurdu: “Allâhım! Hamdler sanadır. Sen yer ve göklerin ve onlarda bulunanların kayyum ve ayakta tutanısın, hamdler yalnızca senin içindir. Sen semavat v arzın ve onlarda bulunanların Nurusun, hamdler yalnızca sanadır. Sen haksın, va’din de haktır, (sâdık). Sana kavuşmak haktır, sözün haktır. Cennet ve cehennem de haktır. Peygamberler haktır. Kıyamet haktır. Allâhım sana yöneldim. Hasmıma karşı senin burhanın ile dava açtım. Hakkımı aramada senin hakemliğine başvurdum. Önden gönderdiğim ve arkada bıraktığım hatalarımı affet. Gizli işlediğim, aleni yaptığım, benim bilmediğim, senin benden daha iyi bildiğin hatalarımı da affet! İlerleten sen, gerileten sensin, senden başka ilâh yoktur.”⁴⁴⁰

Yüce Allâh’ın mahlukatın ilâhı olması zatının, sıfatlarının, isimlerinin ve fiillerinin her yönden en mükemmeli ve kemali üzere meydana gelmesini gerektirir.

⁴³⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, III, 396.

⁴³⁷ 12/Yûsuf, 39.

⁴³⁸ 6/En’âm, 146.

⁴³⁹ 6/En’am, 62.

⁴⁴⁰ Buhârî, Duâ, 9, 12.

Nitekim O'nun zatı, sözü, va'di, emri ve fiillerinin hepsi haktır. O'nun hak olması şeraitini, dinini, sevabını ve cezalandırmasını gerektirir.⁴⁴¹

47. Hâlık: Hâlık, “yaratma” anlamına gelen halk masterından ism-i faildir. Takdire uygun yaratan, yaratıcı demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “İşte bu vasıflara sahip olan Allâh’tır Rabbiniz. O’ndan başka ilâh yoktur, her şeyin yaratıcısıdır O’dur. O halde O’na kulluk edin, her şeye karşı dayanılacak vekil de O’dur.”⁴⁴² Kur’ân-ı Kerim, göklerin, yerin ve ikisinin arasındakilerin, yer altında olanların, kısaca var olan bir zerrenin bile Allâh’ın yaratmasından hariç kalmadığını defalarca belirtir. Allâh uluhiyete hak sahibi oluşunu, en başta yaratıcı olmasına bağlar. Batıl tanrıların hiçbir değer ifade etmemelerinin en büyük sebebi göklerden ve yerden hiçbir şeye sahip olmayışlarıdır.⁴⁴³

Sa’d b. Ebi Vakkas (r.a.)’tan rivayet edildiğine göre; Sa’d, Peygamber (s.a.v.) ile beraber bir kadının yanına girdi ve bu kadının önünde tesbih çektiği çekirdek veya çakıl vardı. Resulullah buyurdu ki; “Sana bundan daha kolay ve daha faziletli olanı bildireyim mi? Gökte yarattıklarının sayısınca subhanAllâh (Allâh’ı tenzih ederim), yer yüzünde yarattıklarının sayısınca subhanAllâh, gök ile yer arasındakilerin sayısınca subhanAllâh, yaratacağı mahlukat sayısınca subhanAllâh, bütün bunlar kadar Allâh-u ekber, bütün bunlar kadar elhamdülillah (Allâh’a hamd olsun) ve bütün bunlar kadar la havle ve lâ kuvvete illâ billah (kudret ve kuvvet ancak Allâh ile dir).”⁴⁴⁴

48. Latîf: Faydalı olan şeyleri kullarına ve mahluklarına güzellik ve incelik ile ulaştırmakla lütuf ve ihsan eden veya işlerin en ince gizli yönlerini bilen demektir.⁴⁴⁵ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Gözler O’nu göremez, halbu ki O, gözleri görür. O eşyayı pekiyi bilen, her şeyden haberdar olandır”⁴⁴⁶ Allâh (c.c.) yarattıkları hakkında hüküm vermede Latîftir.

49. Hâkem: Hüküm, kendisine ait olan hükmü elinde tutan demektir. Ayette “Allâh, kitabı size açık açık indirmişken O’dan başka bir hakem mi ararım?”⁴⁴⁷ şeklinde buyrulmaktadır. Hükümün aslı, düzensizliği ve bozukluğu menetmekteydi, Allâh’ın bütün hükümleri kulları ıslah edecek mahiyettedir. Hz. Peygamber bu konuda şöyle

⁴⁴¹ el-Cevziyye, *Esmâü’l-Hüsna*, s. 138.

⁴⁴² 6/En’âm, 102.

⁴⁴³ Yıldırım, *Kur’an’da Uluhiyet*, s. 195.

⁴⁴⁴ Tirmizî, *Deavât*, 4/3801.

⁴⁴⁵ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 229.

⁴⁴⁶ 6/En’âm, 103.

⁴⁴⁷ 6/En’âm, 114.

buyurmaktadır: “Allâh, mümin kimseye, ancak onun için hayır olacak bir hüküm verir. Ona memnun olacağı bir şey isabet etse, şükreder. Bu onun için bir hayır olur. Zarar isabet etse sabreder. Bu da onun için hayırdır.”⁴⁴⁸ Her şeyin hayırlısını Allâh bilir.

50. Mevlâ: Kelime olarak velî demek olan bu vasıf, Allâh hakkında da, genellikle velî ile aynı manada sayılır. Gerçek dost, seven, yardım eden manalarını ifade eder. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Yok vazgeçmezlerse, artık bilin ki Allâh sizin dostunuzdur. O ne güzel dost ne güzel yardımcıdır.”⁴⁴⁹

51. Kavî: Kavî, kuvve masdarından sıfattır. Kudretli, güçlü anlamına gelir. Allâh’ın vasfı olarak, hiçbir halde kendisine aczin yol bulamadığı, kuvveti tam olan demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “...Çünkü Allâh çok güçlüdür, cezalandırması pek çetindir.”⁴⁵⁰

Ebu Hureyre (r.a.)tan rivayet edildiğine göre Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “La havle ve lâ kuvvete illâ billah (Güç ve kuvvet ancak Allâh ile dir)’ı çokça söyleyin. Çünkü O, cennet hazinelerindendir.”⁴⁵¹

52. Hafîz; Hafîz, hıfz masdarından sıfattır. Koruyup gözetken kimseye denir. Allâh’ın vasfı olarak, kendisinden hiçbir şey gizli kalmayan, hayır ve şer olarak kullarının yaptıkları her şeyi saklayan demektir.⁴⁵² Ayette şöyle buyrulmaktadır: “...Çünkü benim Rabbim her şey üzerinde gözetici ve koruyucudur.”⁴⁵³ Allâh hiçbir şeyi gözden kaçırmaz ve yapılan şeyler de O’ndan gizli kalmaz.

53. Mucîb: Mucîb, kabul etmek, cevap vermek anlamındaki icabe masdarından ism-i fail vezninden bir sıfattır. Allâh’ın sıfatı olarak, istek ve arzulara, dualara karşılık veren demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “...O’nun bağışlamasını isteyin, sonra O’na tevbe edin! Şüphe yok ki Rabbim yakındır, duaları kabul edendir, dedi.”⁴⁵⁴ Sıkıntıda ve zor durumda kalanların imdadına yetişen, hatta kendisine müracaat edilmeden bile sayısız nimetler veren Allâhtır. O’ndan başkası bunu yapamaz. Çünkü O muhtaçların ihtiyacını bilir.

⁴⁴⁸ Müslim, Zühd, 64/2999.

⁴⁴⁹ 8/Enfal, 40.

⁴⁵⁰ 8/Enfal, 52

⁴⁵¹ Tirmizî, Deavât, 36/3652.

⁴⁵² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 548.

⁴⁵³ 11/Hûd, 57.

⁴⁵⁴ 11/Hûd, 61.

Numan b. Beşir'den rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Duanın kendisi ibadettir. Rabbiniz buyurdu ki: ‘Bana dua ediniz, size karşılığını vereyim, bana dua etmeyi gururuna yediremeyenler hor ve hakir olarak cehenneme gireceklerdir” ayetini okudu.”⁴⁵⁵ Duayı kabul etmek, kendisini çağıran çaresiz kalmışın sıkıntısını kaldırmak Allâh’a mahsustur.

Ubade b. Samit (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur. “Yeryüzünde mâsiyet ve sıla-i rahmi koparıcı olmamak kaydıyla Allâh’tan bir talepte bulunan bir Müslüman yoktur ki Allâh ona dilediğini vermek veya ondan onun mislinde bir günahı affetmek suretiyle icabet etmesin.”⁴⁵⁶

54. Mecid: Mecîd, mecd masdarından sıfattır. Mecd, genişlik, kerem ve ululuk anlamındadır. Mecîd, lütuf ve ihsanı çok geniş, çok cömert, fiilleri çok güzel, şanı yüce ve büyük olan demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “...Şüphe yok ki O, övülmeye layık ve lütfu çok olandır, dediler.”⁴⁵⁷ Mecîd, Allâh’ın kemal sıfatlarının bol olmasını, kerem ve lutfunun geniş olmasını, bu sıfatların yaratılmışlar için olmasını, fiillerinin geniş olmasını ve çokça iyilik ettiğini içermektedir.⁴⁵⁸ Bu nedenle bize namazın sonunda, Allâh’ı Hamîd ve Mecîd olmakla övmemiz belirtildi.

55. Vedûd: Vedûd, katıksız sevgi anlamına gelen vüdd kelimesinden sıfattır. Vedûd, hem seven hem de sevilen demektir. Yüce Allâh, peygamberlerini, meleklerini ve mü’min kullarını sever ve onlar tarafından da sevilir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “... Şüphe yok ki Rabbim çok esirgeyici ve sevgi doludur, dedi.”⁴⁵⁹ Allâh’ın rahmeti büyü, tevbe edip O’na dönenler için sevgi ve muhabbeti büyüktür.

İbn Abbas (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre dedi ki: Bir gece namazına kalktığı zaman Rasulullah (şöyle dediğini işittim: “Allâhım, ey sağlam ipin ve dosdoğru işin sahibi! Senden ceza gününde emniyet ve sonsuzluk gününde cennet dilerim, gören, rukua varan, secdeye kapananve sözlerini tutan mukarribin ile birlikte. Hiç şüphe yok ki sen Rahim ve Vedûdsun ve sen dilediğini yaparsın...”⁴⁶⁰

Gayelerin en büyüğü olan Allâh sevgisini kazanmanın en önemli yolu, Allâh’ı çok zikretmek ve övmek, O’na yönelmek ve tam manasıyla O’na tevekkül etmek farz

⁴⁵⁵ Tirmizî, Deavât, 2/3594.

⁴⁵⁶ Tirmizî, Deavât, 126/3568.

⁴⁵⁷ 11/Hûd, 73.

⁴⁵⁸ el-Cevziyye, *Esmâü’l-Hüsnâ*, s. 267.

⁴⁵⁹ 11/Hûd, 90.

⁴⁶⁰ Tirmizî, Deavât, 29/3641.

ve nafile ibadetlerle O'na yaklaşmak, sözlerde ve fiillerde ihlaslı olmak ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'e tabi olmaktır.

56. Müste'ân: Müste'ân, yardım istemek anlamına gelen isti'anedan gelir. Allâh'ın vasfı olarak kendisinden yardım istenilen, kendisine sığınılan demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: "...Sizin söyledikleriniz karşısında yardıma sığınılacak ancak Allâh'tır. Dedi."⁴⁶¹ İsti'ane, basit bir işte yardım istemek değil, bir kulluk tavrı, yardıma çağırarak, yalvarmak, yakarmak ve istediğini gerçekleştireceğine yakîn besleyerek, umutla olan niyazı ifade etmektedir daha çok.⁴⁶²

İbn Mesud (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur. "Size Musa (a.s.)'ın İsrailoğullarıyla denizi geçtiği zaman okuduğu duayı öğreteyim mi?" "Evet ya Rasulullah" dedik. "Şöyle deyin" buyurdu: "Allâhım! Hamd sana mahsustur. Şikayetler sana arz edilir. Yardım ancak senden beklenir (Müste'ân). Yüce Allâh'ın izni olmaksızın ne bir kımıldama olur ve ne de bir güç."⁴⁶³ Bu vasıf bilhassa duada anılması telkin edilen bir isimdir.

57. Gâlib: İşinde galib olan, isteseler de istemeseler de mahlukları hakkında muradını gerçekleştiren, kendisini hiçbir şeyi aciz bırakamayan demektir. ayette şöyle burulmaktadır: ⁴⁶⁴ "...Allâh yaptığı işte üstün bir güce sahiptir, fakat insanların çoğu bilmezler."⁴⁶⁵ Allâh dilediğini yapandır. Fakat insanların çoğu bilmezler. Yaratıkları hakkındaki hikmetini ve dilediğine lütufta bulunmasını anlayamazlar, bilmezler.⁴⁶⁶

58. Müteali: Mahlukatın sıfatlarından münezzeh olan, bu sıfatların biriyle muttasıf olmaktan yüce ve âli olan demektir.⁴⁶⁷ Ayette şöyle buyrulmaktadır: "Görünmeyeni ve görüneni bilendir, büyüktür her şeyden yücedir."⁴⁶⁸ Müteâli ismi Aliyy manasınadır. Fakat bunda biraz mana fazlalığı vardır. Allâh en büyük ve en yücedir. İlmi her şeyi kuşatmıştır.

59. Vâli: Vâli, mahlukatın işlerini yoluna koyan ve gereği gibi idare eden demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: "...Bir topluluğa da Allâh bir kötülük irade buyurdu mu artık onun geri çevrilmesine çare bulunmaz. Onlar için O'ndan başka bir

⁴⁶¹ 12/Yûsuf, 18.

⁴⁶² Yıldırım, *Kur'an'da Uluhiyet*, s. 228.

⁴⁶³ Heysemi, *Mecma'*, X, 183

⁴⁶⁴ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 229.

⁴⁶⁵ 12/Yûsuf, 21.

⁴⁶⁶ İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, II, s. 473.

⁴⁶⁷ Sâbûnî, *Safvetü't- Tefâsîr*, III, s. 211.

⁴⁶⁸ 13/Ra'd, 9.

vâli de yoktur.”⁴⁶⁹ Vâli, velayet, tedbir, kudret ve icraat gibi hususları iş’ar etmektedir. Bunları kendinde bulundurmaya vâli denemez. Şüphe yok ki bütün işlerin vâlisi ancak Allâh’tır. O, işleri önce tedbiretmış, sonra tahkik sahasına çıkarmış daha sonra da onları devam ettirmiş ve idaresinde bulundurmuştur.⁴⁷⁰

60. Şedîd-u’l İkab: Cezası şiddetli olan demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Onlar, Allâh hakkında mücadele edip dururken O, yıldırımlar gönderip onlarla dilediğini çarpar. Ve O azabı pek şiddetli olanıdır.”⁴⁷¹ Kur’ân’da Şedîd vasfı Allâh hakıkında hiçbir zaman, mutlak ve mücerred olarak gelmez. Muzaf olarak gelir ve aslında muzaf olduğu mefhumun vasfıdır.

61. Kâim: İşleri tedbir edip, ayakta tutan demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “bütün kazandıklarıyla her bir nefsin üzerinde böylesine hükümlan olan başka kim vardır?...”⁴⁷² Allâh, her nefis üzerine ve o nefsin bütün yaptıkları ve kazandıkları üzerine gözcü, gözetici, yönetici ve hakim olan, her nefse istemiş ve yapmış olduklarına karşılık hayır veya şer, sevap veya günah veren ve o nefsi yaptıklarından sorumlu tutandır.⁴⁷³

62. Vâris: Ölümsüz hayat sahibi, bütün mahluklarının yok olmasından sonra kalan bâki demektir.⁴⁷⁴ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Şüphesiz biz diriltir ve öldürürüz ve her şeye biz vâris oluruz.”⁴⁷⁵ Bu dünyada yaşarken mülk ve tasarruf iddia edenlerin ve edecek olanların hepsi yok olur. Mecazi mülkleri, görünürdeki tasarrufları ellerinden alınır. Her zaman bakî, kayıtsız ve şartsız her şeyin sahibi Allâh’tır.

63. Hallak: Hakkıyla yaratan demektir. “Şüphesiz Rabbin hakkıyla yaratan, pek iyi bilendir.”⁴⁷⁶

64. Muktedir: Her şeye gücü yeten, kudretli demektir. “Allâh her şey üzerinde iktidar sahibidir.”⁴⁷⁷ Allâh yok etmeye ve yaşatmaya kadirdir. Ne yerde, ne gökte hiçbir şey O’nu aciz bırakmaz.

65. Hafî: Lütuf ve ihsan eden, lütfkar olan demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “İbrahim: Selam sana, senin için Rabbinden af dileyeceğim. Çünkü O

⁴⁶⁹ 13/Ra’d, 11.

⁴⁷⁰ Gazâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, s. 172.

⁴⁷¹ 13/Ra’d, 13.

⁴⁷² 13/Ra’d, 33.

⁴⁷³ Yazır, *Hakdini Kur’an Dili*, V, 153.

⁴⁷⁴ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsir*, III, s. 277.

⁴⁷⁵ 15/Hicr, 23.

⁴⁷⁶ 15/Hicr, 86.

⁴⁷⁷ 18/Kehf, 45.

bana karşı çok lütfkardır.”⁴⁷⁸ Yüce Allâh, ibadete ve ihlase ulaştırmada, duaları kabul etmekte lütfkardır.⁴⁷⁹

66. Hâdî: Hâdî, aynı anlama gelen hudâ ve hidâye masdarlarından ism-i faildir. Hidâye, lütuf ve rehberlik demektir. Allâh’ın vasfı olarak kendisini tanıma yollarını kullarına gösteren, onları Rububiyetini ikrar edici kılan, her mahlukatın bekası ve varlığını sürdürmesi için gerekli olan cihetlere yönelten demektir.⁴⁸⁰ Yüce Allâh hâdî sıfatıyla kurtuluş yolunu gösterir ve ve açıklar. Kullarından dilediğine doğru yolu göstererek hidayetlendirir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Allâh iman edenleri, kesinlikle dosdoğru yola yöneltir.”⁴⁸¹

Ali b. Ebi Talib (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “...Allâhım, beni ahlakın en güzeline hidayet et ki ahlakın en güzeline ancak sen hidayet edersin...”⁴⁸² insan bir başkasını ancak davet ve yolu göstermek suretiyle hidayete sevk edebilir. Hidayet etmek ise ancak Allâh’ın işidir.

67. Mübîn: Mübîn, apaçık gerçek olan demektir. Allâh Teala gizli değildir. Zira kendinse delalet eden birçok fiilleri vardır. Bundan dolayı, O’nun hakkında bir şey bilinemeyeceği söylenemez. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “O gün Allâh, onlara gerçek cezalarını tamamen verecek ve onlar, Allâh’ın apaçık Hak olduğunu bileceklerdir.”⁴⁸³

68. Nûr: Nûr, görmeye yardım eden, yayılan ışık veya ışık kaynağı demektir. Bu anlamlarıyla bir yaratık olan nûrun sıfat olarak Allâh’a izafe edilmesi, başlangıçtan beri değişik yorumlara yol açmıştır. Allâh’ın mahklukata benzemediği esastan hareket olunarak, bazen lisan zorlanmış, bazen mecaza hamletme gayreti görülmüştür. İhtilafa götüren ikinci neden de şudur: Kur’ân’da Allâh (c.c.) hakkında mutlak ve mücerred olarak en-Nûr veya Nûr gelmez, sadece muzaf durumunda (göklerin ve yerin nûru) gelir. Buna dayanarak bazıları Allâh’ın mutlak olarak Nûr diye nitelenemeyeceğini savunurken, bir çokları, Allâh’ın Nûr diye tavsif edilebileceğini ifade ederler. Sıfatları kabul eden bir çok imam Allâh hakkında Nûr denilmesi konusunda (Mutezile hariç) Müslümanlar arasında ittifak olduğunu söylemişler ve inkar etmeyi ancak bid’at ehline

⁴⁷⁸ 19/Meryem, 47.

⁴⁷⁹ İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur’âni'l-Azîm*, s. III, s. 247.

⁴⁸⁰ Yıldırım, *Kur’an’da Uluhiyet*, s. 199.

⁴⁸¹ 22/Hacc, 54.

⁴⁸² Tirmizî, Duâ, 31/3644.

⁴⁸³ 24/Nûr, 25.

nispet etmişlerdir.⁴⁸⁴ Bazı ayet ve hadislerde Allâh'ın Nûr olarak tavsif edilmesi ve nurun naks değil kemal vasfı olmasından dolayı Müslümanlar mutlak olarak da Allâh hakkında Nûr diyegelmişlerdir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Allâh göklerin ve yerin Nurudur. O'nun nuru içinde kandil bulunan bir oyma hücre misalidir. Kandil bir sırça içindedir. Bu sırça sanki inciden bir yıldızdır, ne doğuya n de batıya nisbet edilen mübarek bir zeytin ağacında tutuşturulur. Onun yağı hemen hemen ateş dokunsa bile ışık verir; nur üstünde nur Allâh, dilediğini kendi nûruna yöneltir ve insanlara bir çok misaller verir.”⁴⁸⁵ Ebu Zerr (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre; dedi ki; Rasulullah'a “Allâh'ı gördün mü diye sordum. O da nurdur, O'nu nasıl görebilirim” diye cevap verdi.⁴⁸⁶ Nûrun özelliği ortaya çıkma, parlama ve bulunmadır. Gelecekte mutlak nûr Allâh Tealadır. Çünkü her şeyin ortaya çıkışı ve bilinmesi ancak O'nun açığa çıkarması ve bildirmesiyledir.

69. Kerîm: Lütuf ve ihsan sahibi, bağışı bol demektir. Allâh'ın kullarına karşı lütfekar ve ihsan sahibi olması, onlara cömertçe davranmasıdır. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “...Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince o bilsin ki Rabbimin hiçbirşeye ihtiyacı yoktur, çok kerem sahibidir.”⁴⁸⁷ Allâh'ın kullarına nimetleri hak etmeden vermesi, daha talepte bulunmadan kendi lütuf ve keremiyle onlara bağışta bulunması kerem sahibi oluşunun bir göstergesidir. Allâh'ın kerem sahibi oluşunun bir göstergesi de kullarının işledikleri günahları gizlemesi, onları ortaya çıkarmaması, kusurlarını örtmesi ve yaptıklarını görmezden gelmesidir.⁴⁸⁸

H. Selman (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre Rasulullah buyurdu ki; “Rabbimiz hayîy (Allâh'ın kulu memnun edecek şeyi yapması, ona zarar verecek şeyi terk etmesi)dir, kerimdir. Kulu dua ederek kendisine elini kaldırdığı zaman, O ellerini boş çevirmekten istiya eder.”⁴⁸⁹ Allâh'ın ihsanda bulunması, cömert olması, iyilikte bulunması ve merhametli olması hep O'nun zatının gerektirdiklerindendir. Kullar ise ancak hisselerine düşen şeylerde ihsanda bulunmayı düşünebilir. Çoğunlukla insanlar, kendileri için bir menfaat elde etmek ve bir zararı kendilerinden uzaklaştırmak için O'nu severler ve şanını yüceltirler. İşte bu Allâh'ın insanlara kolaylaştırdığı ve izin verdiği bir husustur. Çünkü O, bu nimetin sahibidir.

⁴⁸⁴ Tirmizî, *Tefsir*, 53/3498.

⁴⁸⁵ 24/Nûr, 35.

⁴⁸⁶ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyet*, s. 274.

⁴⁸⁷ 27/Neml, 40.

⁴⁸⁸ el-Cevziyye, *Esmâü'-Hüsna*, s. 319.

⁴⁸⁹ Tirmizî, *Deavât*, 118/3551; Ebû Dâvud, *Salât*, 335/1488.

70. Müntekîm: intikam alan, müstehak olunan miktarda cezalandıran demektir. Allâh kafirlerden intikam almaya kadirdir, hiç kimse O’nu bundan men edemez. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Kendisine Rabbinin ayetleri hatırlatıldıktan sonra onlardan yüz çevirenlerden daha zâlim kim olabilir? Muhhakak ki biz, günahkarlara layık oldukları cezayı veririz.”⁴⁹⁰ Allâh ‘Afuvv, Gafûr, Halîm, Ra’ûf, Rahîmdir. Küfür ve isyandan sonra bile tevbe ile Hakka gelen ve iman ile kendisine sığınanları affeder. Affedebilen intikama kadir olabildir. Allâh (c.c.), hayır ve şerrin kaynaklarına hakim, hayır ve hidayeti Rahmetiyle himaye, şer ve hiyaneti de izzet ve intikamı ile giderdiği içindir ki gerçek ma’budtur.⁴⁹¹

71. Fettâh: işlerin gerçek yüzünü bilip adaletle hüküm veren,⁴⁹² kapalı olan her şeyi inayetiyle açan, her müşkili hidayetiyle gideren demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “De ki: Rabbimiz hepimizi bir araya toplayacak, sonra aramızda hak ile hükmedecektir. O yegane hüküm veren ve her şeyi bilendir.”⁴⁹³ Fettâh, bazen çeşitli ülkeleri peygamberlerine açan ve oraları düşmanların ellerinden çıkaran ve şöyle buyuran; “Biz sana apaçık bir zafer (feth) verdik.” (48/Fetih, 1); bazen velilerin kalplerinden hicabı kaldıran ve semasının melekutuna ve azametinin cemaline doğru kapıları açan ve şöyle buyuran; “Allâh’ın insanlara açtığı rahmeti önleyebilecek yoktur...” (35/Fatır, 2) ve gaybın ve rızkın anahtarları elinde olan , Fettâh olmaya layıktır.⁴⁹⁴

72. Kâfi: Kifayet eden, yeten anlamına gelir. Allâh’ın uluhiyette şeriki olmadığından bütün kifayetler yalnız O’nun hakkında doğru olur. Bundan ötürü ibadet, ümit, rağbet, tevekkül ve yardım yalnız Allâh’tan olur.⁴⁹⁵ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Allâh kuluna kâfî değil midir? Durmuşlar da seni O’ndan başkalarıyla korkutuyorlar”⁴⁹⁶ insan Allâh’a tevekkül edip yardımı ondan bekleyecek. Ebu Said el-Hudrî (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre; dedi ki; Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “İsrâfil, surunu ağzına almış, alnını eğmiş ve üfleme emrini alıp derhal üfleme beklemek üzere kulak kesilmiş iken, ben nasıl dünya zevkine dalabilirim!” bunun üzerine Müslümanlar “ya Rasulullah nasıl yalvaralım” dediler. Rasulullah şöyle

⁴⁹⁰ 32/Secde, 22.

⁴⁹¹ Yıldırım, *Kur’an’da Uluhiyet*, s. 243, 244.

⁴⁹² İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ani’l-Azim*, III, s. 538.

⁴⁹³ 34/Sebe, 26.

⁴⁹⁴ Gazâlî, *el-Maksadü’l-Esnâ*, s. 96.

⁴⁹⁵ Yıldırım, *Kur’an’da Ulûhiyyet*, s. 241.

⁴⁹⁶ 39/Zümer, 36.

buyurdu: “Bize Allâh yeter, O ne güzel vekîldir ve biz Allâh’a bel bağlamışızdır deyiniz.”⁴⁹⁷

73. Rafiu’d-Derecât; mertebesi yüce olan demektir. Allâh hakkında azamet bakımından kendisinin üstünde hiç kimse bulunmayan, yüceliğine hiç kimsenin iştirak etmediği, mutlak yüce demektir.⁴⁹⁸ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Dereceleri yükseltilen, arşın sahibi, buluşma gününün dehşetini haber vermek için kullarından dilediğine emrinde ruh (melek) indirip vahiy veriyor.”⁴⁹⁹

74. Zu’l-Arş: Arşın sahibi demektir. Yüce Allâh, kendisinin büyüklüğüne ve yüceliğini ve yüce Arş’ın bütün mahlukatın üstünde bir tavan gibi olduğunu haber veriyor.⁵⁰⁰ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “O, göklerin ve yerin Rabbi, Arş’ın Rabbi onların nitelendirdiklerinden münezzehtir yücedir.”⁵⁰¹ Allâh’ın şanı ve sanatı yücedir. O, yüksek ve yüc makam sahibidir. O, mahlukatın en büyüğü olan ve Allâh’ın mahlukatından hiçbirine benzemeyen yüce Arş’ın sahibidir. Abdullah b. Abbas (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre Rasulullah sıkıntı halinde şöyle dua ederdi: “...Büyük Arş’ın Rabbi olan Allâh’tan başka ilâh yoktur. Göklerin, yerin Rabbinden ve değerli arşın sahibi olan Allâh’tan başka ilâh yoktur.”⁵⁰² Kur’ân v hadislerde Arşın Allâh’a nisbet edildiğini görüyorsak da arşın mahiyeti hakkında bir açıklama yoktur. Ama Arşın Allâh’a izafeti, bir yerleşme nisbeti olarak düşünmemek için kesin sebepler vardır. Bundan dolayı mülk ve hükümranlılığına, kudretine, ilmine vb. işarettir diye te’vil edilmiştir.

75. Muhyi’l-Mevtâ: Ölülere diriltene demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Senin yeryüzünü kupkuru görmene de Allâh’ın ayetlerindendir. Biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman, harekete geçip kabarır. Ona can veren, elbette ölülere de diriltir. O, her şeye kadirdir.”⁵⁰³ Huzeyfe b. el-Yemân (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre; Rasulullah (s.a.v.) uyumak istediği zaman “Allâhım! Senin adınla ölür ve senin dirilirim” der ve uykudan uyandığı zaman da “ruhumu öldürdükten sonra diriltene Allâh’a hamd olsun ve ölümünden sonra kalkış yalnız O’nadır” derdi.⁵⁰⁴

⁴⁹⁷ Tirmizî, Tefsîr, 40/3456.

⁴⁹⁸ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 246.

⁴⁹⁹ 40/Mü’min, 15.

⁵⁰⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, IV, s.136.

⁵⁰¹ 43/Zuhruf, 82.

⁵⁰² Buharî, Deavât, 27; İbn Mâce, Duâ, 17/3883.

⁵⁰³ 41/Fussilet, 39.

⁵⁰⁴ et-Tirmizî, Deavât, 27/3639.

76. Zu'l-Kuvve: Güç, kuvvet ve kudret sahibi demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Şüphesiz rızık veren güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allâh’tır.”⁵⁰⁵ Ebu Hureyre (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Lâ havle velâ kuvvete illa billah (Güç ve kuvvet en çok Allâh ile dir), çokça söyleyin. Çünkü o, cennet hazinelerindendir.”⁵⁰⁶ Mahluklar, güç ve kuvvet ile nitelenseler de kuvvetlerinin gerek nitelik gerek nicelik yönünden bir sınırı vardır. Ama yüce Allâh istediği her şeye kadirdir.

77. Metîn: Metîn, metâne masdarından sıfattır. Kelime olarak sağlam kuvvetli demektir. Allâh’ın vasfı olarak her şeye gücü yeten, yegane kudret sahibi demektir. Bu sıfat kuvvet iktidar ve şiddet belirtir. Allâh Teala’ya fiillerinde meşakkat, külfet, yorgunluk ulaşmadığını gösterir.⁵⁰⁷

78. Berr: İyiliği ve hayrı geniş olmak anlamındaki birr masterından sıfattır. Allâh’ın vasfı olarak kullarına karşı şefkatli, onlara ihsan eden, iyilikleri bütün yaratıklara yaygın olan demektir.⁵⁰⁸ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Gerçekten biz bundan önce O’na yalvarıyorduk. Çünkü iyilik eden, esirgeyen ancak O’dur.”⁵⁰⁹ Allâh’ın mahluklarına karşı olan iyilik ve ihsanı sonsuzdur. Kul ise ancak ona kaynağı Allâh (c.c.) olduğundan mutlak iyilik sahibi ancak O’dur.

79. Zü'l-Celâli ve'l İkrâm: Ululuk ve ikram sahibi anlamındadır. Allâh azamet ve kibriye sahibidir ve bütün mahluklar tarafından tenzih ve ta’zim edilmek O’nun hakkıdır. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zatı bâki kalacaktır.”⁵¹⁰ Enes b. Malik (r.a.)’dan rivayet edilen Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şefaât hadisinde Allâh (c.c.)’tan “lâ ilâhe illAllâh-u va’llahu ekber” diyen kimseler hakkında şefaât talep ettiği zaman, Allâh’ın şöyle diyeceğini haber vermiştir: “İzzetim, Cemalim ve Azametim üzerine yemin ederim ki lâ ilâhe illAllâh diyen kimseyi cehennemden çıkaracağım.”⁵¹¹

80. Evvel: Varlığının başlangıcı olmayan demektir. Bütün varlıklardan önce var olan, kendisine hiçbir şeyin öncülük etmediği zat Allâh’tır. Allâh her şeyden zamandan bile öncedir. Çünkü zaman da dahil her şeyin yaratıcısıdır.

⁵⁰⁵ 51/Zariyât, 58.

⁵⁰⁶ Tirmizî, Deavât, 36/3641.

⁵⁰⁷ Yıldırım, *Kur’an’da Uluhiyet*, s. 248-249.

⁵⁰⁸ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsir*, VI, s. 206., a.g.e., s. 251.

⁵⁰⁹ 52/Tûr, 28.

⁵¹⁰ 55/Rahman, 27.

⁵¹¹ Buhârî, Tevhid, 46/135.

81. Ahir: Varlığının sonu olmayan, varlıkların geçmesinden sonrada baki olan demektir.

82. Zâhir: Zuhûr kelimesinden sıfat olan zahir açık ve aşikar olmak, yüksek olmak anlamlarına gelir. Allâh'ın vasfı olarak zâhir, varlığını ve birliğini belgeleyen bir çok delilin bulunması açısından “aşikar olan” demektir.

83. Bâtın: Butûn masdarından gelen bâtın, gizli olan veya içerde olan demektir. Allâh'ın vasfı olarak zatının görülmemesi ve mahiyetinin anlaşılmasının mümkün olmaması bakımından gizli olan demektir.⁵¹² Ayette şöyle buyrulmaktadır: “O ilktir, sondur, zâhirdir, bâtıdır. O her şeyi bilendir.”⁵¹³

Ebu Hureyre (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre; dedi ki; Herhangi birimiz, yatma yerini aldığı zaman Resulullah (s.a.v.) bize şöyle dememizi emrederdi: “Allâhım! Ey göklerin ve dünyaların rabbi! Ey Rabbimiz ve her varlığın Rabbi! Ey taneyi ve çekirdeği yaratan! Evvel sensin ve senin üstünde hiçbir varlık yoktur. Bâtın sensin ve senden ileri hiçbir şey yoktur. Benden borçlarımı öde ve beni fakirlikten kurtar.”⁵¹⁴

84. Kuddûs: Her türlü eksiklikten münezzehtir olan demektir. Allâh hakkında ise, zatına yakışmayan her şeyden münezzehtir, bütün vasıflarda en mükemmel, tahdid ve tasvire sığmayan, övülmeye layık, kemal, fazilet ve güzellik sıfatları kendisinde olan demektir.⁵¹⁵ Ayette şöyle buyrulmaktadır: O, öyle Allâh’tır ki kendisinden kendisinden başka hiçbir ilâh yoktur. O, mülkün sahibidir, eksiklikten münezzehtir, selamet verendir, emniyete kavuşturandır, gözetip koruyandır, üstündür, istediğini zorla yaptıran büyüklükte eşi olmayandır. Allâh müşriklerin ortak koştukları şeylerden münezzehtir.”⁵¹⁶ Yüce Allâh’ın bu ismi O’nun teşbih ve tecsiminden başka bir şeye benzemekten, beşeri sıfatlardan münezzehtir olduğunu ifade etmektedir. Hz. Aişe (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre; Resulullah (s.a.v.) rûku ve secde sırasında; “Münezzehsin (subûh) Mukaddersin (Kuddûs) melekler ile ruhun (Cebrail) un Rabbisin” derdi.”⁵¹⁷

85. Selâm: Selâm, her selametin kaynağı, kendisi ayıptan, kusurdan, eksiklikten, yokluktan kısaca her her tehlikeden salim olduğu gibi, selamet umulan, selamet

⁵¹² Cemal, *el-Esmâü’l-Hüsna*, s. 37.

⁵¹³ 57/Hadid, 3.

⁵¹⁴ Tirmizî, Deavât, 18/3622.

⁵¹⁵ el-Cevziyye, *Esmü’l-Hüsna*, s. 143.

⁵¹⁶ 59/Haşr, 23.

⁵¹⁷ Ebû Dâvud, Salât, 146-147/872; Nesaî, İftitah, 165; Müslim, Salât, 42/385.

arayanları selamete erdirecek olan demektir.⁵¹⁸ Bu isimle isimlenmeye yüce Allâh diğer mahlukattan daha müstehaktır. Çünkü O, tüm afetlerden, ayıplardan, noksanlardan ve karalamalardan selamdır.

Hz. Sevbân (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre; “Rasulullah (s.a.v.) selam verip (namazdan çıktığında) üç kere istiğfarda bulunup; Allâhım sen selamsın. Selamet de sendedir. Ey celal ve ikram sahibi, sen münezzehsin, sen yücesin”⁵¹⁹ derdi. Burada esenlik veren manası açıkça görülmektedir.

Selâm, fiillerin abeslikten, zulümden ve hikmete muhalif olmaktan selametini, zatının tüm noksanlıklardan ve ayıplardan selametini ve isimlerinin bütün karalamalardan selametini içermektedir.⁵²⁰

86. Mü’min: Güven veren, güvenilir dayanan ve va’di hak olan demektir. Allâh’ın vasfı olarak, şüphe ve tereddütleri kaldıran, isteyenlere iman, korku içinde olanlara emniyet veren ve verecek olan demektir.⁵²¹

87. Müheymin: Müheymin kelimesi heymene den ism-i fail olarak bir şey üzerine rakib (gözetici) ve hafız (koruyucu) olan şahit ve emin (inanılan) demektir. Allâh’ın vasfı olarak kullarını amelleri ile birlikte görüp, kendisine hiçbir şey gizli kalmayıp.⁵²² Allâh kullarının yaptıklarının Şahididir. Onların üzerinde gözeticidir.

88. Cebbâr: Cebr masdarından mübalağalı ism-i faildir. Cebbar vasfında başlıca iki mana vardır. Birincisi, kırığı yerine getirip sıkıca sarmak, eksiği ıslah edip tamamlamak demektir. Allâh vasfı olarak, mahlukatın eksiklerini tamamlayan, ihtiyaçlarını gideren, işlerini düzelten ve bu konuda gereken şeyi gereği gibi yapmakta çok iktidarlı olan hakim manasındadır. İkincisi, icbar etmek, yani dilediğini zorla yaptırmak manasına da gelir. Bu manada Allâh’a isnadı kakhâr ismi gibi, halkı iradesine mecbur eden, dilediğini ister istemez zorla yaptırmaya kadir olan, hüküm ve nüfuzuna karşı çıkılma ihtimali bulunmayan güç ve büyüklük sahibi demektir.⁵²³

Abdullah b. Ömer (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre Rasulullah (s.a.v.) minber üzerinde “Gökler de O’nun kudretiyle toplanıp dürülmüşlerdir. O, müşriklerin kendisine tutmakta devam ettikleri ortaklardan münezzehdir, çok yücedir.” (Zümer, 67) ayetini

⁵¹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VII, 524.

⁵¹⁹ Tirmizî, *Salât*, 223/299; Ebû Davud, *Salât*, 361.

⁵²⁰ el-Cevziyye, *a.g.e.*, s. 148.

⁵²¹ Yazır, *a.g.e.*, VII, s. 524.

⁵²² Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, VI, s. 388.

⁵²³ Yazır, *a.g.e.*, VII, 524-525.

okudu ve “Allâh Teâlâ, Ben Cabbarım, Ben Mütekebbirim, Ben her şeyin sahibi, Ben her şeyden üstün olanım, buyuruyor” dedi.⁵²⁴ İradesi baskı altında olmayan, her durumda yürüten yaratılmışların halini iyileştirip gözeten demektir. Cabbar isminden kullara hiç irade vermez, her emrini cebirle yürütür, insanlarda ihtiyari fiiller yoktur manasını da anlamak gerekir. Allâh Teâlâ bir çok fiilde insana irade vermiş ve hür yaratmış olmakla beraber bütün isteklerini yerine getirmeye mecbur değildir. Dilerse dilediği anda iradelerini yok eder.

89. Mütekebbîr: Çok büyük, her hususta büyüklüğünü gösteren, büyüklük, ululuk, Kibriya ve azâmet kendisine mahsus ve kendisinin hakkı olan demektir. Kibirleşmek ve büyüklük taslamak mahlukatın hak ettikleri bir sıfat değildir. Çünkü mahlukatta esasen büyüklük, ululuk yoktur, aksine aşağılık, yoksulluk ve ihtiyaç vardır. Allâh Teâlâ ise zat, sıfat ve fiillerinde büyüklüğün, yüceliğin ve kudsiyetin her çeşidini toplamıştır. Büyüklük O’ndan başkasına layık olamaz.⁵²⁵ Bir kudsi hadiste şöyle buyrulmuştur: “Azamet benim örtüm, Kibriya benim ridârımdır. Kim bunlardan birisinde benimle tartışırса onu azaplandırırım.”⁵²⁶ Her türlü yücelik ve büyüklük Allâh’ındır. O büyüklük gösterince, kendi azameti ve yüceliğini tanıma yolunu kullarına göstermiş olur.

90. Musavvir: Musavvir, sûret masdarının tasvir şeklinden sıfattır. Allâh’ın sıfatı olarak, mahlukların suretlerini ve hallerin i takdir edip dilediği şekilde tasvir eden demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “O yaratan, var eden, şekil veren Allâh’tır.”⁵²⁷ Allâh, herhangi bir şeyin olmasını istediği zaman, istediği sıfatta ve seçtiği surette var edendir.

91. A’lâ: Uluvv masdarından ism-i tafdil olup çok yüce, en yüce demektir. Kudret ve eserlerde, kuvvet ve hükümlerde en mükemmel olmak demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Yüce Rabbi’nin adını tesbih et.”⁵²⁸ Allâh Teâlâ, zalimlerin söylediği, O’na layık olmayan noksan ve çirkin sıfatlardan münezzehtir.

İbn Mesud (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre Rsulullah (s.a.v.) buyurdu ki: “Sizden biri rûku edince üç kere “Sübhane rabbiyel ‘azîm (Büyük Rabbim her çeşit kusurdan münezzehtir) desin. Bu miktar en az miktardır. Secde yapınca da üç kere

⁵²⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned, V/414.

⁵²⁵ Sâbûnî, *a.g.e.*, VI, 389.

⁵²⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, II/376, 414; Ebû Dâvud, Libâs, 25.

⁵²⁷ 59/Haşr, 24.

⁵²⁸ 8/A’lâ, 1.

“sübhane Rabbiye’l-a’la’ (Ulu Rabbim her çeşit kusurdan münezzehtirdesin. Bu da en az miktardır.”⁵²⁹

92. Ekrem: Keremin kemal mertebesinde kullarına sayılamayacak kadar çok nimetler ihsan eden, inkar ve nankörlüklerine rağmen cezalandırmakta acele etmeyen, tevbeleri kabul eden ve kereminde son olmayan demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “Rabbin en büyük kerem sahibidir.”⁵³⁰ Hiçbir kerimin kendisiyle boy ölçüşemeyeceği, kerem hususunda benzeri olamayacağı, nihayetsiz derede kerim olan ancak Allâh Teâla’dır.⁵³¹

93. Ahad: Bir, tek manasındadır. Allâh’ın sıfatı olarak zatında, sıfatlarında ve fiillerinde dengi ve benzerinin olmaması demektir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “De ki: O Allâh birdir...” Allâh’ın birdir diye vasıflanmasının üç manası vardır: Birincisi Allâh birdir. O’nun yanında ikinci ilâh yoktur. Bu sayı manasında bir olmadığını ifade eder. İkincisi Allâh tektir, benzeri ve ortağı yoktur demektir. Üçüncüsü, Allâh birdir, bölünmez, parçalara ayrılmaz.⁵³²

94. Samed: Samned, kasd anlamında olan Samd masdarından ism-i mef’ul manasını taşıyan bir kelimedir. Allâh’ın sıfatı olarak, mahlukların ihtiyaç ve isteklerinde kendisini kasd ettikleri, kendisine yöneldikleri manasındadır. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “De ki: O, Allâh birdir, Samed’dır. O doğmamış ve doğurmamıştır. O’nun hiçbir dengi yoktur.”⁵³³ samed ismine ancak Allâh’ın hak sahibi olduğu belirtilmiştir. Bu ayette mahluklar bazı bakımdan samed olsalar bile, samadiyyetin hakikati onlarda bulunmaz. Çünkü mahluk, ayrılma, dağılma ve bölünmeye kabil olduğu gibi başkasına da muhtaçtır. Herkes kendisine yöneldiği halde kendisi kimseye yönelmeyen yalnız Allâh’tır.⁵³⁴

Abdullah b. Büreyde’nin babasından rivayet ettiğine göre Rasulullah (s.a.v.) bir adamın duasında: “Allâhım! Senden başka ilâh olmadığına, enin Ahad, Samed, doğmamış, doğrulmamış ve hiçbir dengi olmayan Allâh olduğuna şahadet ederek senden istiyorum” dediğini işitti. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v.) “Nefsimi elinde

⁵²⁹ Tirmizî, Salât, 194/261; Ebû Dâvud, Salât, 154/886.

⁵³⁰ 96/Alak, 3.

⁵³¹ Yıldırım, *Kur’an’da Uluhiyet*, s. 98.

⁵³² Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, VI, s. 474-475.

⁵³³ 112/İhlas, 1-4.

⁵³⁴ İbn Kesîr, *Tefsiru-l Kur’âni’l-Azîm*, IV, 570.

bulunduran zata yemin ederim ki, O adam Allâh'tan kendisine onunla dua edildiği zaman mutlaka kabul ettiği ism-i Azamıyla istedi" buyurdu.

2.9. Allâh'a İzafe Edilen Vech, Ayn, Yed Organları İle İlgili Haberler

Mahmud b. er Rebi'den rivayet edildiğine göre: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "La ilâhe illa'llah diyen ve bununla Allâh'ın vechini taleb eden kimseyi cehennem ateşini haram kılmıştır."⁵³⁵ Mahmud b. Rebi el-Ensari'den rivayet edilen hadisin metnine baktığımızda şöyledir: Buhari , İbn-i Şihab(v.124), Mahmut b. Rebî el-Ensari(v.99), İtban b. Malik(r.a),H.z.Muhammed(s.a.v).(Bkz. İlgili şema Ek-7). Bu rivayette tenkide uğramış ravi yoktur.

Enes (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre Rasulullah (s.a.v.) şu duayı çok yapardı: "Ey kalpleri çeviren Allâh'ım Kalbimi dinin üzerine sabit kıl." Ben bir gün kendisine: "Ey Allâh'ın Resülü! Biz sana ve senin getirdiklerine inandık. Sen bizim hakkımızda korkuyormusun?" dedim. Bana şöyle cevap verdi: "Evet! Kalpler, Rahman'ın iki parmağı arasındadır. Onları istediği gibi çevirir."⁵³⁶ Tirmizi'de yer alan bu hadisin isnadı şöyledir: Tirmizi, Ali b. Hucr, İsmail b. Câfer, Humeyd b. Abdurrahman, Enes b. Malik. (Bkz. İlgili şema Ek-8), bu rivayette tenkide uğramış bir ravi yoktur.

Ebu Hureyre (r.a.)'tan rivayet edildiğine göre Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Temiz şeylerden kin ne tasadduk ederse ki Allâh sadece temizi kabul eder. Rahman onu sağ eliyle alır ki, O'nun her iki elide sağdır, bu sadaka bir tek hurma bile olsa, O, Rahmanın avucundan daha iri oluncaya kadar büyür tıpkı sizin bir tayı veya bir boduğu büyütmeniz gibi (O da sadakanızı büyütür.)"⁵³⁷

Ebu Hureyre (r.a.)'tan rivayet edilmiştir: "Rasulullah (s.a.v.) şu ayetleri okurken işittim: "Hiç şüphesiz Allâh size emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allâh size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allâh işitir ve görür." (Nisa, 58). Bu sırada Rasulullah (s.a.v.)'in baş parmağını kulağına, şehadet parmağını da gözünün üzerine koyduğunu gördüm."⁵³⁸

Allâh Teala'ya izafe edilen bazı isimleri gerek Kur'ân ayetlerinden gerekse Hz. Peygamberin hadislerinden bazı örnekler vererek zikretmiş bulunmaktayız. Bu haberler

⁵³⁵ Buhârî, Ezan, 40/60.

⁵³⁶ Tirmizî, Kader, 8/2142.

⁵³⁷ Ebû Dâvud, Zekât, 19/4728.

⁵³⁸ Canan, *Kütüb-i Sitte Terceme ve Şerhi*, X, 3485.

bize şu hususu açıkça göstermiştir ki, Hz. Peygamber Allâh'ın çeşitli sıfatlarını ve bilhassa Kur'ân'da kendisine izafe etmiş olduğu yed, vech, ayn ve bunun gibi diğer isimleri tam bir serbestlik içinde kullanmıştır. Ashabı da bu isim ve sıfat ihtiva eden sözlerini aynı şekilde muhafaza ederek daha sonraki nesillere aktarmışlardır.

Daha sonraki dönemlerde sıfatlar hakkında selbi bir yol tutarak onları reddeden ve Allâh'ın bunlarla tavsif edenleri de küfre nispet etmek cihetine giden hadisler üzerine çeşitli görüşler ileri sürülmüş, inançlar değişmiş, ayrı ayrı mezhepler ortaya çıkmıştır.

Bunların bir kısmı tenzihte ifrata düşerek, Kur'ân ve hadiste açık ve seçik olan sıfatlar ta'til etmişler ve bu hareketlerinin gerçeğe ve Allâh'ın hakikatlerine daha uygun olduğunu zannederek doğru yolan uzaklaşmışlardır.⁵³⁹ Diğer bir kısmı ise teşbihte ifrada düşerek, isim ve sıfatları Allâh hakkında insanlardaki gibi düşünerek doğru yoldan uzaklaşmışlardır.

Sahabeden sonra gelen ve onların yolunu takib eden hadisçiler bir yandan Allâh'ın birliğine ve Hz. Peygamberin nübüvvetine tam imanla şehadet ederken, aynı zamanda iman ve ibadet ettikleri Rablarını ayet ve hadislerin te'yid ettiği sıfatlarla tanıyıp öğrenmişlerdir. Allâh kendi kitabında ve elçisinin dilinde kendisi hakkında her ne sıfat isbat etmişse onlar da aynısını isbat etmişler, isbat ederken bu sıfatlardan hiçbirisini onun yarattığı varlıklardan hiçbirisinin sıfatına benzetmemişlerdir. Hadisçilerin bu konuda en meşhur temsilcileri olarak görülen Ahmed b. Habel şöyle demektedir: “Allâh-u teala bizzat kendisinin Kur'ân'da kendisini ve elçisinin O'nu vafsettiği sıfatlardan başka sıfatlarla tavsif olunmaz. Bu hususta Kur'ân ve hadisin dışına çıkılmaz. Biz şunu biliriz ki Allâh Teala'nın bu sıfatlarla tavsifi haktır, bunda gerçeğe aykırı hiçbir husus yoktur ve manası Allâh'ın sözleriyle Murad ettiği mana olarak bilinir. Bununla beraber O'nun esma ve sıfatlarıyla birlikte zikredilen mukaddes nefsi ve fiilleri bakımından hiçbir benzeri yoktur. O'nun hakikaten zatı, fiilleri ve sıfatları vardır. Fakat ne zatında, ne sıfatlarında ve ne de fiilerinde hiçbir şey O'nun benzeri değildir. O noksanlık ve hudusu gerektiren her şeyden münezzehtir.”⁵⁴⁰

Dolayısıyla Allâh'a el, yüz göz nispet edilmesi teşbihten ibarettir. Allâh hiçbirşeye benzemez. Onun bizim gibi eli ayağı olması mevzu bahis olamaz. Ancak ilâhî hakikatleri insanların anlayabilmeleri için insanların me'lufu oldukları tabirlerle

⁵³⁹ Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, s. 137.

⁵⁴⁰ Koçyiğit, a.g.e, s. 140.

ifade etmek vazgeçilmesi imkansız bir zarurettir. Ayet ve hadislerde buna sıkça rastlanır. Kelimeleri zahiri manalarında takılıp kalarak Allâh'ı insana benzetmek, kelimeden kastedilen manayı aramamak büyük hata olur. Yukarıda kaydedildiği gibi geçmişte bir kısım insanlar (Müşebbihe-Mücessime) bu hataya düşerek hem gereksiz münakaşalara ve hem de itikadi bozukluk ve sapmalara sebep olmuşlardır. Ehl-i sünnet âlimleri kelimelerin zahiri manasına takılmayıp, İslâm itikadına uygun akli açıklamalar (te'vil) yapmışlardır. Böylece bu sıfatların ispatıyla birlikte Allâh'ın tecsim ve teşbih'ten tenzih etme amacında olmuşlardır.

SONUÇ

Allâh-u Tealâ yarattığı bütün mahlukat üzerinde ulûhiyyet hakkına sahiptir. Hz. Adem'den itibaren bütün peygamberlerin davetinin temel amacı Allâh'ın ilâhlığının birliğini tebliğ etmek olmuştur. İslâm dini de tam anlamıyla Allâh'ın birliği esasına dayanır. Allâh'a itaatı vazife bilmek ve bu vazifenin iyi ve güzel bir şekilde uygulanmasını beklemek İslâm dinin en önemli özelliğidir. Esas itibarıyla İslâm Hz. Muhammed'in Peygamberliğinden itibaren başlamış değildir. İnsanlık tarihi kadar eski bir dindir. Dolayısıyla İslâm dinin imanının ilk şartı olarak kabul ettiği Allâh'ın birliği inancı ilk insana kadar dayanmaktadır. İslâm'dan önceki bütün ilâhî dinler de bu esas üzerinde kurulmuşlardır.

Tarih içinde tevhid inancından sapan toplumların şu veya bu şekilde şirke düştükleri tarihi bir gerçektir. İnsan ancak hatalı mantığı, yanlış anlayışı ve peşin yargılarına dayandığı için şirk, puta tapma ve küfür hatalarını işlemiştir. İslâm dininden önce gönderilen bütün peygamberler şirki hayat tarzı olarak kabul eden toplumlarına karşı mücadele içerisinde olmuşlardır. İlahi vahye muhatap olan Yahudi ve Hristiyanlarda, dini kendilerine has kılarak, peygamberlere de bir takım ilâhî sıfatlar vererek, tevhid inancını insan boyutuna indirgeyerek teşbih ve teslis anlayışıyla bozmuşlardır. Böylelikle Hz. Peygamber'e kadar Allâh'ın birliği inancından sapma düşüncesi gelişerek daha kapsamlı hale gelmiştir. Hz. Peygamber inanılması gereken hususları Kur'ân vasıtasıyla insanlara bildirmiş, özellikle Allâh'ın İlah olmasında ortak kabul etmemek, ibadet ve itaatı Allâh'tan başkasına yapmamak üzerinde ısrarla durmuştur. Müslüman önce Allâh'tan başka bütün ilâhları reddetmeli ve ilâh olarak sadece Allâh'ı kabul etmelidir.

Her insana Allâh'ın varlık ve birliğin kavrama gücü verilmiş ve herkes hangi durumda olursa olsun bundan sorulu tutulmuştur. İnsan inandığı varlığı ve birliğini kabul ettiği Allâh'ı daha yakından tanımak ister. Bu da ancak isim ve sıfatlarını bilmekle mümkündür. Bu isimler vesilesiyle insan yaşayışının her türlü durumunda Uluhiyetle kendisi arasında bir bağ kurma imkanı bulmuştur.

Bu çalışmamızda Allâh'a izafe edilen bazı isimleri, Kur'ân ayetlerinden gerekse Hz. Peygamberin hadislerinden bazı örnekler vererek zikretmeğe gayret ettik. Bunların sayısını tam olarak bilmek mümkün değildir. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla, Allâh'ın vasıfları durumunda olan bu isimlerin 100'e yakın olduğunu gördük. Bu isimler

sayesinde Allâh ile insan arasında münasebet kurulmaktadır. Kur'ân ve hadisin insanlığa öğrettiği Esmâü'l Hüsnâ bağlarıyla, şirkin ayrı ayrı tanrılara dağıttığı birçok kavramı Allâh ile münasebete koyar. İnsanın aradığı her şeyin O'nun katında olduğunu gösterir. Böylece bu isimler insanlık için mümkün olan en yüksek derece de bir marifetullah'ı sağlarlar.

İnsan bu sıfatlar sayesinde, hem Allâh'ı tanır, hem bir anlamda da Allâh bilinmez kalır. Allâh aynı zamanda hem zahirdir hem batındır. İnsan akli O'nun zatını idrak edemez. O'nu ancak dış dünyaya tecellileriyle (sıfatlar) tanıyabilir. Allâh-u teala bu sıfatları isbat ederken onların keyfiyetlerini açıklama yapmamıştır. Buna rağmen sıfatlar hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüş ve buna bağlı mücessime bu sıfatları insanlardaki gibi algılayıp teşbihte ifrata düşmüşlerdir. Cehmiyye veya Mutezile ise Allâh'ı insanlara benzetmekten korkup sıfatları Allâh hakkında nefyederek tenzihte ifrata düşmüşlerdir. Ehl-i Sünnet ise bunlar arasında orta yolu tercih ederek isim ve sıfatları Kur'ân ve Sünnet'e en uygun şekilde te'vil etmeye çalışmışlardır. Bize göre de makul olan yol budur.

Dolayısıyla Kur'ân ve Sünnet'in Allâh hakkında isbat ettiği isim ve sıfatlarının keyfiyetini insan idrak edemez. Kendisine verilen akıl sınırlı olduğu için araştırmakla bu keyfiyeti bilmeğe, Allâh'ın zatı ve sıfatları hakkında Kur'ân ve hadiste bildirilenden fazlasını öğrenmeye kadir değildir.

KAYNAKÇA

- AĞIRAKÇA, Ahmed, (2000), *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, Dergah Yay., İstanbul.
- AKIN, Hanifi, (2005), *Sahih-i Müslim Muhtasarı*, Polen Yayınları, İstanbul.
- ALTINTAŞ, Ramazan, (1990), *Bütün Yönleriyle Cahiliyye*, Sebat Yay., Konya.
- ATAY, Hüseyin, (1961), *Kur'ân'a Göre İman Esasları*, Ankara.
- AYDIN, Mehmet, (1993), *Din Fenomeni*, Din Bilimleri Yayınları, Konya.
- AYDIN, Mehmet., (V), *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- el-BEYHAKÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali Ebû Bekr, (1985), *Kitâbü'l-Esmâ ve s-Sıfat*, Beyrut.
- el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, (1992), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-VIII, Çağrı Yay. (3. Baskı), İstanbul.
- CANAN, İbrahim, (1995), *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, I-XVII, Akçağ Yayınları, Ankara.
- CEMEL, İzzeddin, (2000), *el-Esmâü'l-Hüsna*, (Terc:Abdurrahman Poyraz), Ravza Yayınları, İstanbul.
- el-CEVZİYYE, İbn Kayyim, (2005), *Esmâü'l-Hüsna* (Hanifi Akın, Muhittin Korkmaz), Polen Yayınları, İstanbul.
- ÇELEBÎ, Ahmed, (1978), *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik* (Çev: Ahmet M. Büyükçınar, Ömer F. Harman), Kalem Yayınları, İstanbul.
- ÇETİN, İsmail, (1992), *Ehli Sünnetin Nazarı İ'tikâdın Ölçüsüdür*, Dilara Yayınları, Isparta.
- DÂVUD, Ahmed Muhammed, (2000), *Akidetü't Tevhid*, (Terc: Ömer Duran, Yaşar Tekin), Ravza Yayınları, İstanbul.
- EBÛ DÂVUD, Süleymân b. Eş'âs es-Sicistânî, (1992), *es-Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- el-EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâîl, (1963), *Kitabu Makalati'l-İslâmiyyîn ve'htilâfi'l-Musaliyyîn*, Neşreden: Helmut Ritter, 2. Baskı Wistbaden.
- FAZLUR RAHMAN, (2000), *Ana Konularıyla Kur'ân* (Terc: Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- GÖLCÜK, Şerafettin, (2001), *Kelam*, Tekin Yayınları, Konya.
- GÜRDAL, Salih, (1996), *Tevhid ve Şirk*, Beyan Yayınları, İstanbul.

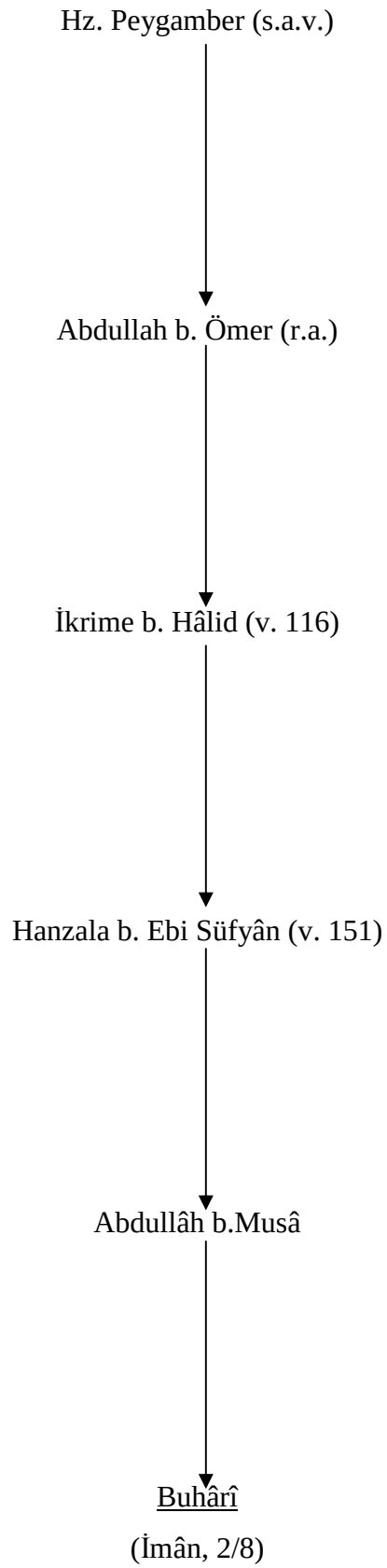
- İBN HACER, Şihâbü'd-Dîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, (1996), *Tehzîbü't-Tehzib*, I-VI, Beyrut.
- , (1378), *Fethu'l Bâri bi Şerhi'l-Buhari*, I-XIII, Mısır.
- İBN. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed (v. 241/855) (1982), *el-Müsned*, I-IV Çağrı Yayınları, İstanbul.
- HAVVA, Said, (1980), *İslâm'da Allâh İnancı* (Terc: Ramazan Nazlı), Hilal Yayınları, İstanbul.
- HEYSEMÎ, Nûreddîn Ali b. Ebi Bekr (v.807/1404) (1967), *Mecmau'z-Zevâid ve Menbeu'l Fevâid*, I-X, Beyrut
- İMÂM-I GAZÂLÎ, *el-İktisâd Fil İ'tikâd*, (Terc: Ömer Dönmez), Hisar Yayınları, İstanbul.
- , (2005), *el-Maksadu'l-Esnâ Şerhi Esmâ-i Hüsnâ* (Terc: M. Ferşat), Ferşat Yayınları, İstanbul.
- İNCİL (2004), Kule Kitapları Yayıncılık, İstanbul.
- İZMİRLİ, İsmail Hakkı, (1981), *Yeni İlmi Kelam*, (Haz. Sabri Hizmetli), Ankara.
- el-KAHTÂNÎ, Sâid b. Alî, (2005), *Şirkten Korunmak*, (Terc: İshak Emin Aktepe), Polen Yayınları, İstanbul.
- KALKAN, Ahmed, (2005), *Müslümanın Akaidi*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- el-KARDÂVÎ, Yusuf, (2006), *Tevhidin Hakikatı*, (Terc: Mustafa Özel), İstanbul.
- KARLIBAYIR, Ali, (2005), *İslâm ve Dört Terim*, Dünya Yay., İstanbul.
- KAZANCI, Lütfi, V), *İslâm Akaidi*, Marifet Yayınları, İstanbul.
- KERİMOĞLU, Yusuf, (1983), *Kelimeler Kavramlar*, İnkilab Yayınları, İstanbul.
- İBN KESÎR, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer (774/1372-3), (1987), *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim*, I-IV, İstanbul.
- KESKİN, Halife, (1996), *İslâm Düşüncesinde Allâh-Alem İlişkisi*, Beyan Yay., İstanbul.
- KİTABI MUKADDES, (2005), Kitabı Mukaddes Yayıncılık, İstanbul.
- KILAVUZ, Saim, (1987), *İslâm Akaidi ve Kelam'a Giriş*, Ensar Yayınları, İstanbul.
- KOCAER, Abdullah Feyzi, (2004), *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh*, Hüner Yayınları, Konya.
- KOÇYİĞİT, Talat, (1989), *Hadisçiler ile Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, (1992), *es-Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul.

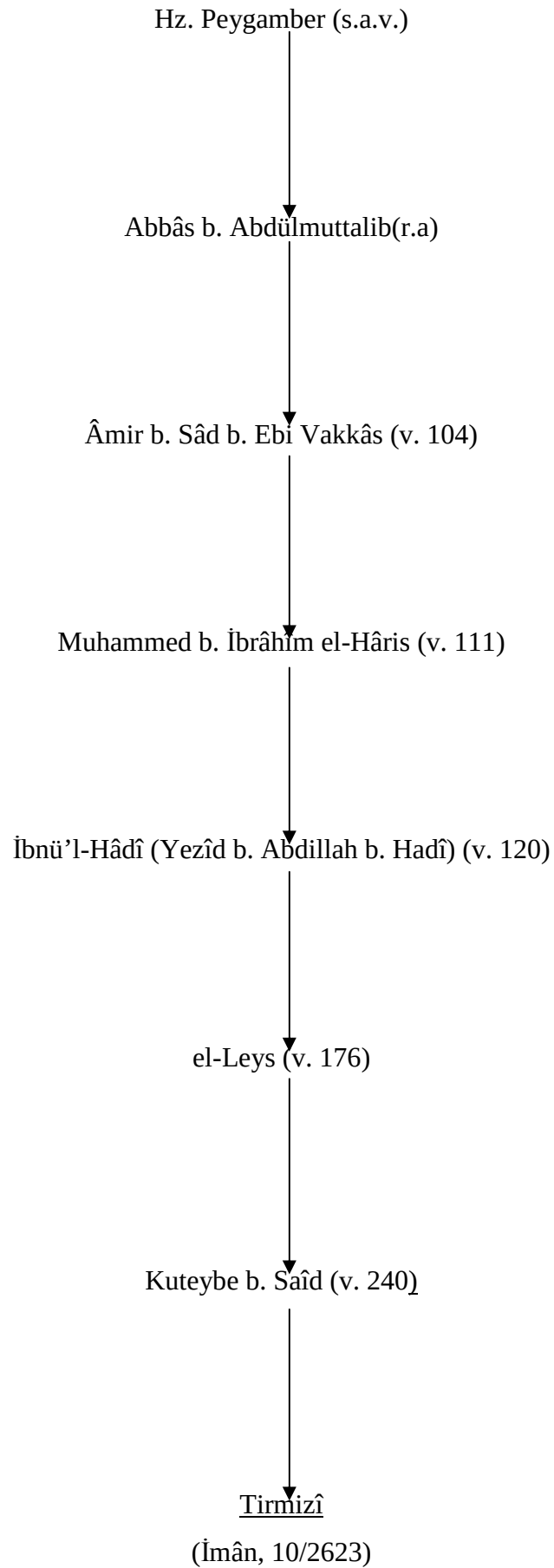
- MACÎT, Nadim, (1992), *Kur'ân ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, I-IV, Ribat Yayınları, Konya.
- MÂTÛRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, (1979), *Kitabu't-Tevhîd*, (Terc: Fethullah Huleyf), İstanbul.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ, (1997), *İslâmı Anlamaya Doğru*, Kahraman Yay., İstanbul.
- , (2005), *Kur'ân'a Göre Dört Terim*, (Terc: İsmail Kaya, Osman Cilacı), Beyan Yayınları, İstanbul.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ, (2005), *Tefhîmu'l-Kur'ân*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- MUHAMMED REŞİD RIZA, (1990), *Tefsirü'l-Menâr*, I-XI, Mısır.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin -Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, (1992), *el-Câmiu's-Sahih*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- MOLLAMEHMETOĞLU, Osman Zeki, (1966), *Sünen-i Tirmîzî Tercemesi*, I-VI, Yunus Emre Yayınları, İstanbul.
- en-NESÂÎ, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb, (1992), *es-Sünen*, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- en-NESEFÎ, Ebul-muîn Meymûn İbn-i Muhammed, *Bahrül Kelâm fi Akâid-i Ehli'l-İslâm* (Terc: İsmail Hakkı Uca, Mustafa Akdedeoğulları), Can Kitabevi, Konya.
- ÖRS, Hayrullah (1998), *Musa ve Yahudilik*, Yükselen Matbaası, İstanbul.
- er-RÂZÎ; Fahrüddin, (1323), *Levâmiu'l-Beyyinât Şerhi Esmâ-i'llahi Teâla ve's-sıfât*, Şerîfe Matbaacılık, Mısır.
- er-RÛDÂNÎ, Muhammed b. Süleyman, *Cem'ul-Fevâid min Câmi'il-Usûl ve Mecmai'z-zevâid*, (Terc: Naim Erdoğan), I-V, İz Yayınları, İstanbul.
- es-SÂBÛNÎ, Nureddin, (2000), *Mâturidîyye Akaidi* (Terc: Bekir Topaloğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- , (1995), *Safvetü't-Tefâsîr*, I-III, Ensar Yayınları, İstanbul.
- SOFUOĞLU, Mehmed, (1989), *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi(I-XV)*, Ötüken Yay., İstanbul.
- ŞİMŞEK, M. Sait, (2001), *Kur'ân'ın Ana Konuları*, Beyan Yay., İstanbul.
- TAFTAZÂNÎ, (1999), *Şerhu'l-Akâid* (Haz: Süleyman Uludağ) Dergah Yayınları, İstanbul.
- TATLISU, Ali Osman, (1963), *Esmâü'l-Hüsna Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara.
- İBN TEYMİYYE, Takiyyuddîn Ahmed, (1996), *İsim ve Sıfat Tevhidi*, Tevhid Yay.

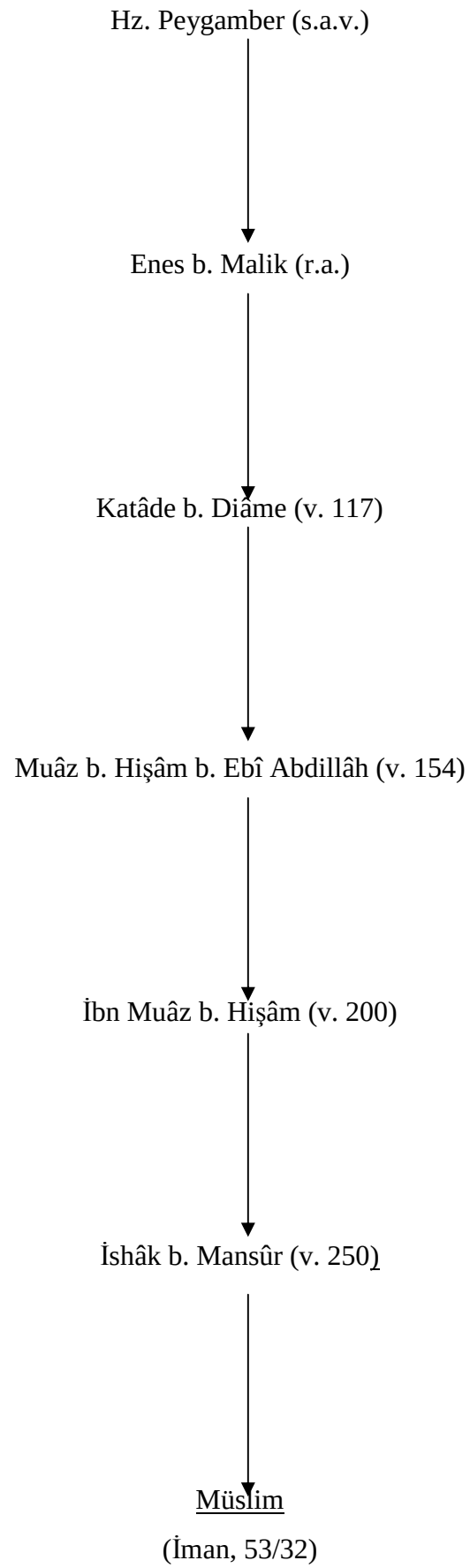
- et-TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, (1992), *es-Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- TOPALOĞLU, Bekir, (1996), *Kelam İlmi*, Damla Yayınevi, İstanbul.
- TÜMER, Günay, (1993), *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara.
- ULUDAĞ, Süleyman, (1998), *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler*, Marifet Yayınları, İstanbul.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, Azim Yayınları, İstanbul.
- YILDIRIM, Suat, (1987), *Kur'ân'da Ulûhiyet, I*, Kayıhan Yay., İstanbul.
- YURDAGÜR, Metin, (1984), *Allâh'ın Sıfatları Esmâü'l-Hüsna*, Marifet Yayınları, İstanbul.
- WATT, Montgomery, (2002), *Günümüzde İslâm ve Hristiyanlık*, (Terc: Turan Koç), İz Yayınları, İstanbul.

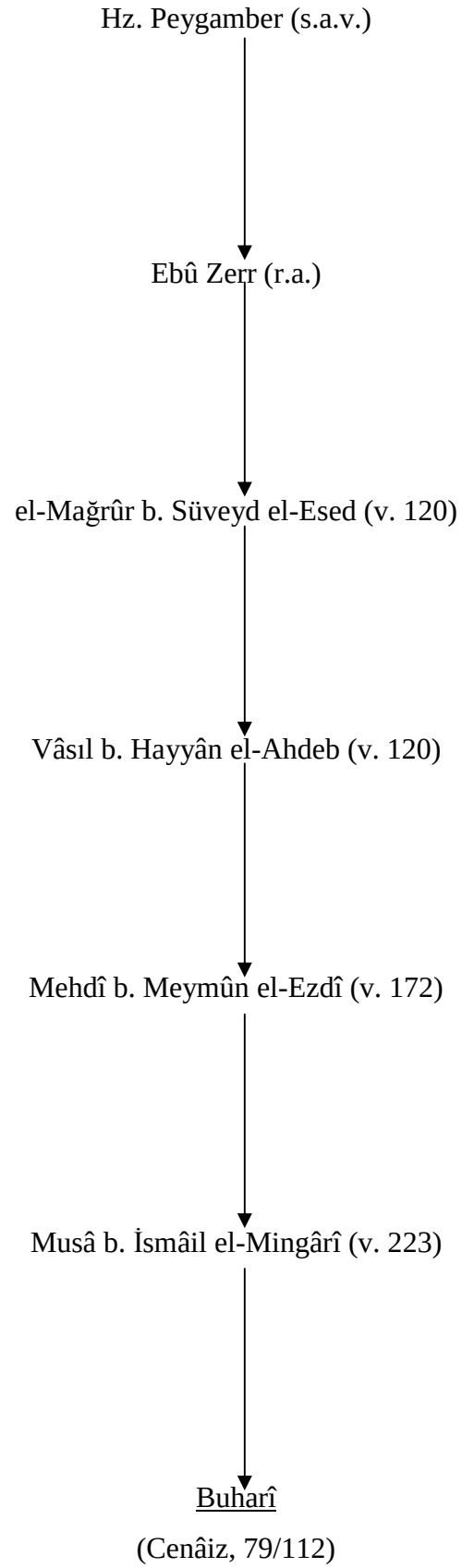
EKLER

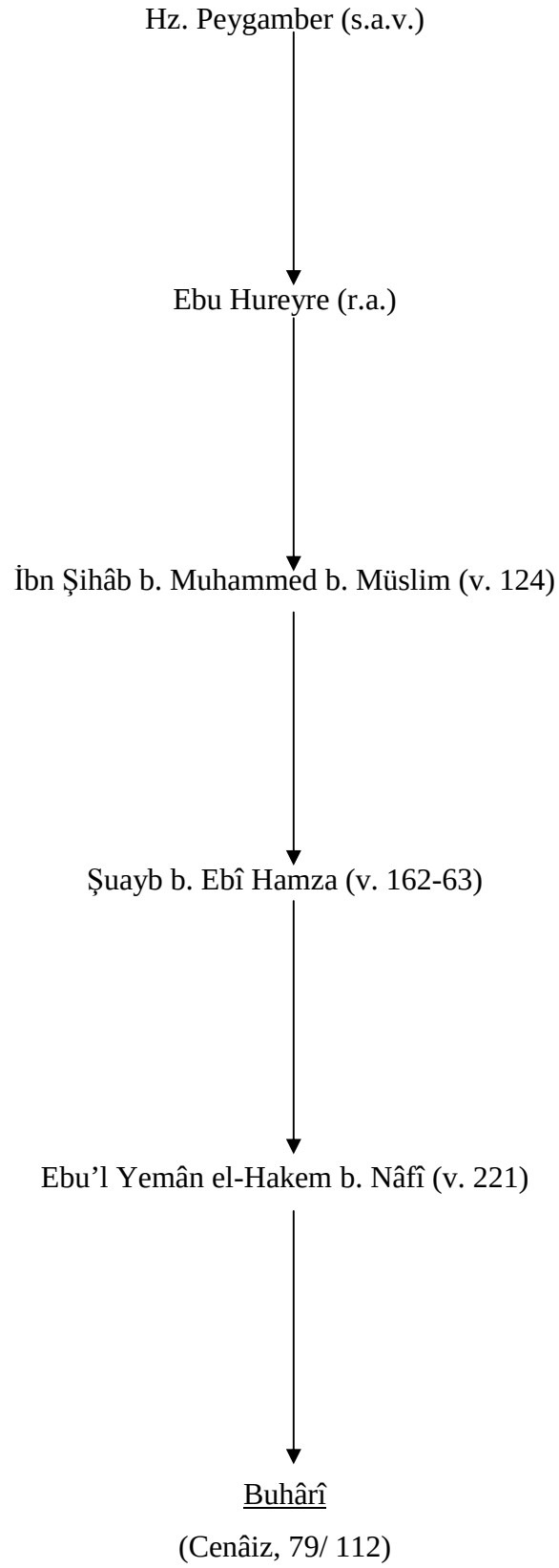
EK-1

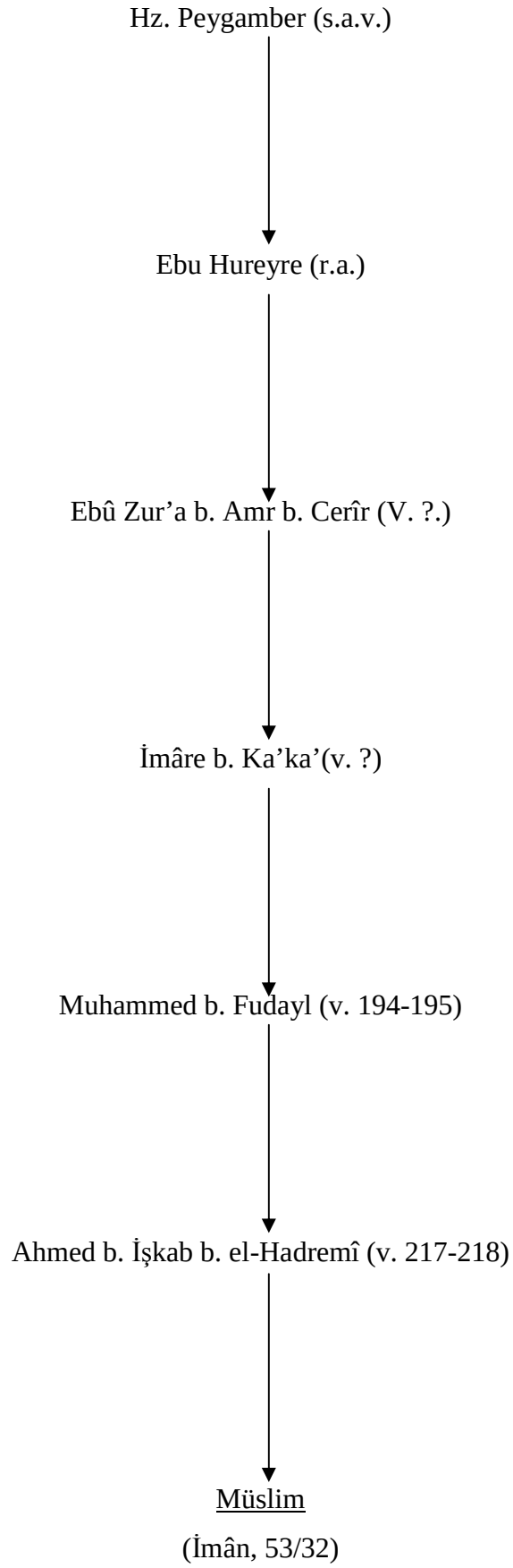

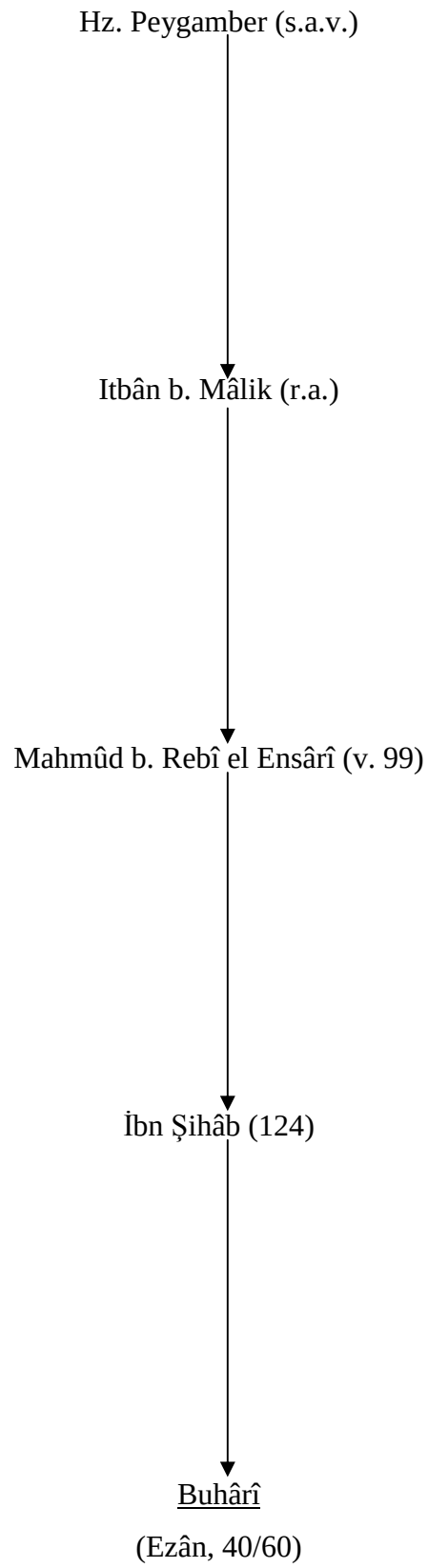

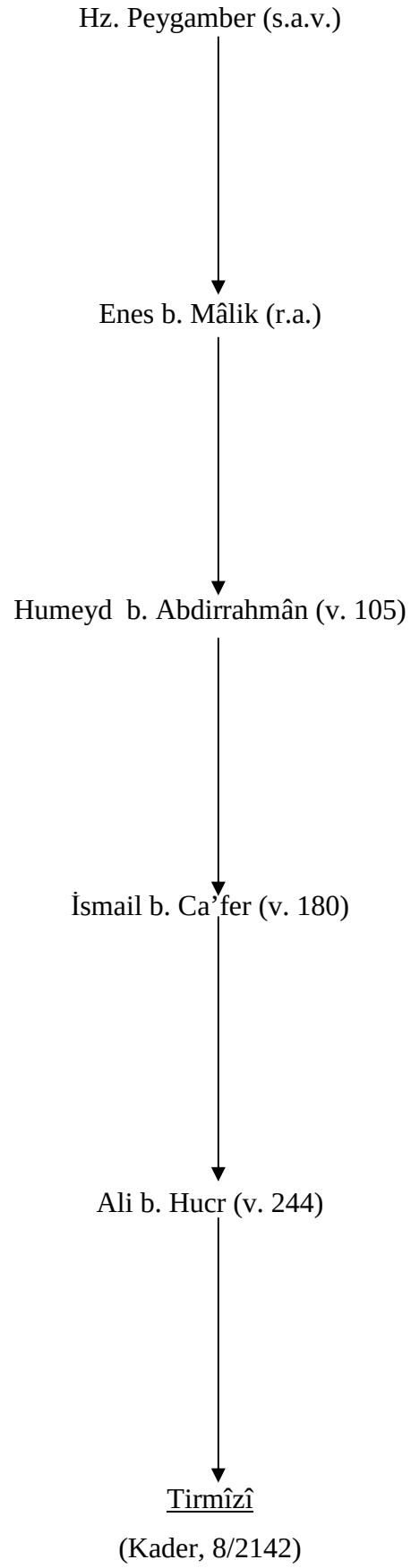

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Ali BİLGİÇ
 Doğum Yeri ve Yılı : Adana- 28.01.1978
 Medeni Durumu : Evli
 Telefon : 0(505) 502 06 21
 Adres : Süleyman Vahit Cad. No: 63 Yüreğir-Adana
 E. mail Adresi : ali_01978@mynet.com

EGİTİM DURUMU

2002-2007 : Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı,
 1997-2002 : Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Adana
 1989-1995 : Adana. İmam-Hatip Lisesi, Adana.
 1984-1989 : Seyhan İlköğretim Okulu, Adana.

YABANCI DİL

Arapça, İngilizce.

İŞ DURUMU

2004-2007 : Sakıp Sabancı İlköğretim Okulu! Adana
 2003-2004 : Şehitlik Lisesi/Diyarbakır.
 2001-2003 : Cumhuriyet Camii İmam- Hatibi/ Adana